НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОРОСТИЛЬОВ ГЕННАДІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 355.1:14

ДИСЕРТАЦІЯ

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Спеціальність 033 – Філософія

Галузь 03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г. Л. Коростильов

Науковий керівник:
Дольська Ольга Олексіївна
доктор філософських наук,
професор

Харків, 2024

АНОТАЦІЯ

Коростильов Геннадій Леонідович. Трансформації принципів військового управління: соціально-філософський аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 033 – Філософія – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, 2024.

У дисертаційній роботі вирішується науково-прикладна задача – аналіз принципів військового управління, їх генезис в історико-філософському контексті з наголосом на тому, що із зміною соціального устрою держав, під впливом розвитку освіти, науки, техніки, технологій, науково-технічних революцій (НТР) та військо-технічних революцій (ВТР) принципи трансформуються, набувають нового внутрішнього наповнення і змісту.

Об'єктом дослідження є принципи військового управління.

Предметом дослідження є трансформації принципів військового управління.

Метою дисертаційної роботи є соціально-філософське осмислення принципів військового управління та їх трансформацій за умов зрушень суспільного характеру з наголосом на техніко-технологічних і інформаційно-технологічних чинниках, які впливають на характер нових типів військових конфліктів та війн. Для цього:

– за допомогою філософської рефлексії соціально-філософського контексту виявити такий феномен в управлінській справі, як принцип військового управління;

– спираючись на філософські історичні тексти та соціально-філософський аналіз, описати та зафіксувати подібність та відмінність між ними залежно від різних історично великих етапів, від античного до сучасного періодів існування західноєвропейських держав, підкреслюючи залежність об'єкта, що досліджується, від статусу держави і характеру його управлінських функцій, а також вказати на можливі трансформації самих принципів;

– описати та надати визначення принципу військового управління в системі філософського знання, показати фактори, що впливають на появу та оформлення нових принципів та сприяють їх трансформаціям; перерахувати основні для сьогодення, які становлять ядро військової справи;

– розкрити роль техніки, технологій, науки та освіти у організації принципів військового управління, указати на можливі траєкторії трансформацій під впливом цих факторів; описати характер військової картини світу та її зв’язки із інженерною картиною світу;

– проаналізувати типи сучасної війни, надати її основні характеристики, відштовхуючись від комплексного бачення її різноманітних типів; показати проблематику сучасної війни у роботах представників філософії війни;

– розкрити зміст онтологізації та антропологізації військової справи з метою виходу на когнітивне смислове поле мислення військового лідера; вказати на можливі рівні мислення під впливом досвіду, граничний характер якого визначає сутнісну характеристику щільності думки лідера;

– показати значення інновацій в освіті для військового інженера і в якості прикладу проаналізувати проблему методології викладання електротехніки, яка традиційно ґрунтується природничими науками.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в пропозиції філософської рефлексії принципів військового управління, крізь призму соціально-філософського аналізу, як складової державного й військового управління.

Основні наукові досягнення здобувача полягають у наступному:

уперше:

– запропоновано визначення принципу військового управління як філософської категорії;

– проаналізована логіка генезису принципів військового управління на основі історико-філософських джерел видатних філософів і теоретиків військової справи від епохи Античності до сучасного періоду, окреслено їх

когерентний зв'язок розвитку із устроєм держави, розвитком освіти, техніки, науки, які виступають як основні чинники їх генезису;

– виділено основні принципи, які утворюють ядро військового управління і які стали предметом не тільки соціально-філософського аналізу, а й такого напряму у філософії, як філософія війни;

– на прикладі декількох принципів військового управління (науково-технічний принцип, принцип головного удару, принцип мінімізації, принцип комплектування війська, принцип плановості та наукового передбачення (футурологічний), морально-психологічний принцип, принцип мотивації) показано характер сучасних трансформаційних процесів;

– показано, що онтологізація війни й принципи військового управління знаходяться у когерентному русі із розвитком світогляду людини, за яким науково-технічні, техніко-технологічні характеристики соціуму впливають на зміст поняття “військова картина світу”;

– підкреслено зв'язок онтологізації та антропологізації війни у процесі опису можливих рівнів мислення, особливо за умов граничного досвіду військового лідера, де граничний досвід стає точкою відліку у можливостях унаочнити та обґрунтувати етапи мислення й проаналізувати з цієї позиції його когнітивне змістове поле.

удосконалено:

- ідея про вплив науково-технічної революції та інноваційних техніко-технологічних змін на формування різноманіття типів сучасної війни, за рахунок чого список останніх залишається відкритим для подальшого обговорення;

– особливості сучасної війни, аналіз чого спирається на дослідження представників філософії війни, в яких ставляться наголоси не тільки на її технічно-технологічному та емоційно-інформаційному забарвленні, але враховуючи й етичні складові.

здобули подальшого розвитку:

– позиція пізнання, яка складається з трьох типів мудрості (за Аристотелем) й відкриває можливість застосування її до розуміння мислення військового лідера. За результатами, можна окреслити рівні мислення і, враховуючи граничний досвід, поставити наголоси на практичному характері третьої складової мудрості (поезис (техне));

– модель викладання навчального предмету електротехніки у військових університетах з урахуванням мови комп'ютерної математики, що дає можливість посилити методологію викладання предметів електротехнічного напрямку, який безпосередньо здійснює вплив на якість, швидкість та надійність сучасного військового управління;

– теоретико-методологічні основи класичної концепції війни як соціально-політичного явища в класичному філософському дискурсі та в контексті філософії війни. Ідея про її зв'язок із розвитком суспільства, системою державного управління, політико-економічних зрушень із виходом на розуміння сучасної гібридної війни як соціально-політичного явища в соціально-філософському дискурсі й в контексті філософії війни;

– рефлексія характерних ознак сучасної війни й філософське обґрунтування впливу техніко-інформаційних технологій на кардинальну зміну її типів і підтипів, методів ведення, стратегій та тактик;

– ідеї про основні фактори, які впливають не тільки на принципи військового управління, але й на трансформації самої війни у XXI ст. Такими факторами залишаються державна система управління, освіта, техніка, наука, технології тощо.

У роботі обґрунтовано актуальність досліджуваної теми. Описано зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, наведено наукову новизну, а також сформульовано практичне значення отриманих результатів.

Орієнтуючись на давні тексти, прослідковано філософське-історичне й соціальне-філософське підґрунтя становлення й генезису принципів військового управління від Стародавніх часів до сьогодення. Проаналізовано наукову літературу державного та військового характеру з метою дати

визначення принципу військового управління. Збудований логічний ланцюг залежності внутрішнього змісту військового управління від становлення й розвитку держави, від розвитку освіти, науки, техніки, технологій і соціуму в цілому. Дані методологічні лінії дослідження усього тексту дисертації. Виокремлено основну суть принципів управління.

Систематизовано питання онтології війни, на ґрунті чого проаналізовано поняття *військова картина світу* і показана залежність *військової картини світу* від *інженерної*. Підкреслено, що на перший план виходять питання онтологізації і антропологізації військової справи в цілому за рахунок, перш за все, нового розуміння техніки й технічного. Проаналізовано характер розуміння війни, зокрема сучасної війни, у такому напрямку філософії, як філософія війни, показано, що сучасний стан суспільства, науки, техніки й технологій наповнили новим змістом поняття "*сучасна війна*", яка отримала статус гібридної війни, надано її типи й зроблено аналіз траєкторій трансформації окремих принципів військового управління.

Визначені питання онтологізації і антропологізації військової справи у вигляді аналізу простору мислення когнітивно-змістовного характеру військового лідера й проаналізовано особистий досвід лідера як граничну ситуацію в прийнятті управлінських рішень.

Доведено, що всі досягнення технічного, інформаційно-технологічного характеру не тільки впливають на трансформацію військового управління, але й вказують на необхідність методологічних змін у викладанні фундаментальних дисциплін військового університету. Показано, що вже в стінах університетів розробляється тактична складова системи «людина-техніка» й зовсім по-новому вибудовується освітня програма майбутнього військового керівника. На прикладі дисципліни електротехніка показано можливий варіант удосконалення методологічної складової для підвищення якості освіти військових кадрів.

В роботі вперше отримано такі результати:

– надано філософський аналіз появи та генезису принципів військового управління, показано їх зв’язок із державним управлінням, а також зв'язок із розвитком освіти, науки, техніки і технологій;

– розглянуто принцип військового управління як філософську категорію, дано його визначення в системі філософського знання;

– показано логіку розвитку принципів, названі основні фактори, що впливають на ці процеси. Проаналізовано феномен техніки як прояву не тільки особливого становища людини у світі, що визначається намаганням самоутвердитись у бутті через опанування останньої, але і як основного чинника в оформленні трансформаційних процесів військового управління;

– перераховані основні типи сучасної війни, на ґрунті чого пояснений статус сучасної війни, як гібридної. Проаналізована змістовна складова військової картини світу, вказано на її зв'язок із інженерною картиною світу і підкреслено її світоглядний характер;

– зроблено рефлексію пошукового характеру щодо мислення військового лідера в когнітивно-змістовній площині; підкреслено значення граничного досвіду у формуванні такого принципу, як лідерство;

– поглиблено значення ролі освіти для військового інженера. На прикладі викладання електротехніки запропоновано удосконалити методологію її викладання.

Практичне значення отриманих результатів, що отримані у дисертації: наукові результати сприяють філософсько-соціологічному розумінню принципу військового управління. Результати роботи можуть бути використані при викладанні курсів з філософії, філософії викладання, окремого авторського курсу із філософії становленням та функціонування військового управління, із філософії війни, у методології викладання електротехніки.

Ключові слова: управління, принципи військового управління, онтологія війни, військова картина світу, сучасна війна та її типи, військово-технічна

революція, університет, освіта, модернізація освіти, інформаційні технології, мислення, граничний досвід.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати:

1. Korostylov H., Dolska O., Dezhong Wang D., Protsenko A., Makieshyna Y. The military-technical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review). *Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. № 71. Pp. 858-870. (Web of Science, Venezuela).

2. Коростильов Г.Л. Генеза принципів управління військовою справою у до-модерний період: філософсько-компаративістський аналіз. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. №3 (58). С. 92-107. (Б).

3. Коростильов Г.Л. Філософський аналіз військово-технічної революції XXI століття. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки».* 2021. № 64. С. 53-59. (Б).

4. Коростильов Г.Л. Трансформація розуміння техніки в дослідженнях Мартіна Гайдеґґера. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал.* Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. Вип. 32. С. 53-57. (Б).

5. Коростильов Г.Л. Сучасна війна та її види: соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. №42. С. 48-56. (Б).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Korostylov H. L., Oleksenko R.I, Dolska O.O., Trynyak M.V., Nesterenko O.M.Pedagogical Skills of a New Paradigm in the European Integration Scientific and Educational Space. *Universal Journal of Educational Research*, 2020. 8 (11D). Pp. 158–172 (USA).

7. Коростылев Г.Л. Принципы военного управления в Украине: традиции и новации. *Management, business, technologies, innovation: trends and challenges.* Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas. 2021. 20 мая. С. 128-134 (Lithuania).

8. Коростильов Г. Л., Дольська О. О. Трансформації математичного інструментарію *при викладанні електротехніки (філософсько-методологічні зауваження). Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства.* Харків, 2022. № 1. С.11-17.

9. Коростильов Г.Л. Військове управління як підсистема сучасної картини світу. *Збірник наукових праць: «Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання».* Харків, 2021. С.297-299.

10. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз генези феномену військового управління. *XIX Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*, 2023. С. 571-572.

11. Коростильов Г. Л. Філософія сучасної військово-технічної революції. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія в сучасному світі», 2021*. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. С. 94-95.

12. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз генези феномену військового управління. *III Міжнародна науково-практична конференція «Філософські читання присвячені Всесвітньому Дню філософії.* Національний технічний університет «ХПІ», 2022. С. 84-86.

13. Коростильов Г. Л. Філософія менеджменту кадрової політики ЗСУ *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Інноваційні технології публічного управління та адміністрування: Теорії і кращі практики XXI століття» (Мелітополь, 17 жовтня 2020). Мелітополь*: Таврійський

державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного (Україна), 2021. С. 8-10.

14. Коростильов Г. Л. Зміни у філософії викладання дисципліни Енергетика для військових фахівців. *Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції,* 20-21 листопада 2020. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. С. 110-112.

15. Коростилев Г. Л. Новые принципы военного управления в Вооруженных Силах Украины. *International Scientific-Practical Conference Management, Business, Technologies, Innovation: Trends and Challenges Book of Abstracts. Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas.* 20. 05. 2021. С.35. (Lithuania).

16. Коростильов Г. Л. Морально-психологічний аспект при підготовці сучасних військових фахівців. *Матеріали XXXII-х Міжнародних людинознавчих філософських читань «Гуманізм. Людина. Совість»*. Дрогобич, 2022. Ч. 1. С. 146-152.

17. Коростильов Г. Л. Філософсько-соціальний аналіз типів сучасної гібридної війни. *Філософія в сучасному світі: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції,* 17–19 листопада 2023 р. Харків, 2023. С. 69-70.

ABSTRACT

Korostylov G. L. Transformations of the Principles of Military Governing: Socialand Philosophical Aspect. Qualifying scientific work as a manuscript.

A dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 033 – Philosophy – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, 2024.

The object of research is the principles of military Governing.

The subject of the study is the transformation of the principles of military Governing.

The aim of the dissertation is a socio-philosophical understanding of the principles of military Governing and their transformations under the conditions of technical-technological and information-technological changes that "generate" new types of military conflicts and wars. For this aim it is necessary:

– with the help of philosophical reflection of the socio-philosophical context to identify such a phenomenon in management affairs as the principle of military Governing;

– relying on philosophical-historical texts and socio-philosophical analysis, to describe and record the similarities and differences between them depending on various historically large stages, from ancient to modern periods of the existence of Western European states, emphasizing the dependence of the object under investigation on the status of the state and the character its management functions, as well as to indicate possible transformations of the principles themselves;

– to describe and to provide a definition of the principle of military Governing in the system of philosophical knowledge, show the factors that influence the emergence and design of new principles and contribute to their transformation; to list the main ones for today, which constitute the core of military affairs;

– to reveal the role of engineering, technology, science and education in organizing the principles of military Governing, point out the possible trajectories of transformations under the influence of these factors; to describe the nature of the

military picture of the world and its connections with the engineering picture of the world;

– to analyze the types of modern war, provide its main characteristics, starting from a comprehensive vision of its various types; to show the problems of modern war in the works of representatives of the philosophy of war;

– to reveal the meaning of ontologization and anthropology of military affairs in order to enter the cognitive meaning field of the military leader's thinking;

– to show the importance of innovations in education for a military engineer and, as an example, analyze the problem of the methodology of teaching electrical engineering, which is traditionally based on natural sciences.

The scientific novelty of the obtained results consists in offering a philosophical reflection of the principles of military Governing, through the prism of socio-philosophical analysis, as a component of state and military Governing.

The main scientific achievements of the winner are as follows:

for the first time:

– the definition of the principle of military governing as a philosophical category is proposed;

– analyzed the logic of the genesis of the principles of military Governing on the basis of historical and philosophical sources of outstanding philosophers and theorists of military affairs from the era of Antiquity to the modern period, outlined their coherent development connection with the state system, the development of education, technology, science, which act as the main factors of their genesis;

– the main principles that form the core of military Governing and which became the subject not only of socio-philosophical analysis, but also of such a direction in philosophy as the philosophy of war are highlighted;

– on the example of several principles of military Governing (scientific and technical principle, the principle of the main strike, the principle of minimization, the principle of equipping the army, the principle of planning and scientific prediction (futurological), the moral and psychological principle, the principle of motivation) the nature of modern transformational processes is shown;

– it is shown that the ontologization of war and the principles of military Governing are in a coherent movement with the development of a person's worldview, according to which the scientific-technical, technical-technological characteristics of society influence the content of the concept of the military picture of the world;

– the connection between the ontologization and anthropologizing of war is emphasized in the process of describing the possible levels of thinking, especially under the conditions of the extreme experience of a military leader, where the extreme experience becomes a point of reference in the possibilities of visualizing and justifying the stages of thinking and analyzing its cognitive content field from this position.

improved:

– the idea of the impact of the scientific and technological revolution and innovative technical and technological changes on the formation of the variety of types of modern warfare, due to which the list of the latter remains open for further discussion;

– features of modern war, the analysis of which is based on the research of representatives of the philosophy of war, in which emphasis is placed not only on its technical-technological and emotional-informational aspects, but also taking into account the ethical components.

gained further development:

– a position of knowledge that consists of three types of wisdom (according to Aristotle) and opens up the possibility of applying it to understanding the thinking of a military leader. Based on the results, it is possible to outline the levels of thinking and, taking into account limited experience, emphasize the practical nature of the third component of wisdom (poesis (techne));

– a model of teaching the subject of electrical engineering in military universities, taking into account the language of computer mathematics, which makes it possible to strengthen the methodology of teaching electrical engineering

subjects, which directly affects the quality, speed and reliability of modern military management;

– theoretical and methodological foundations of the classical concept of war as a socio-political phenomenon in the classical philosophical discourse and in the context of the philosophy of war. The idea of its connection with the development of society, the system of public administration, political and economic changes with a view to understanding the modern hybrid war as a socio-political phenomenon in the socio-philosophical discourse and in the context of the philosophy of war;

– reflection of the characteristic features of modern war and philosophical justification of the influence of technical and information technologies on the radical change of its types and subtypes, methods of conduct, strategies and tactics;

- ideas about the main factors that affect not only the principles of Governing management, but also the transformation of war itself in the XXI century. Such factors remain the state management system, education, technology, science, technology, etc.

The work substantiates the relevance of the researched topic. The connection of the work with scientific programs, plans and topics is described, scientific novelty is given, and the practical significance of the obtained results is formulated.

Focusing on ancient texts, the philosophical-historical and social-philosophical background of the formation and genesis of the principles of military Governing from ancient times to the present is traced. Analyzed scientific literature of a state and military nature in order to define the principle of military Governing. A logical chain of dependence of the internal content of military administration on the formation and development of the state, on the development of education, science, engineering, technology and society as a whole has been built. These methodological lines of research of the entire text of the dissertation. The main core of management principles is highlighted.

The issue of the ontology of war is systematized, on the basis of which the concept of the *military picture* of the world is analyzed and the dependence of the *military picture of the world* on the *engineering picture* is shown. It is emphasized

that the issues of ontologization and anthropologizing of military affairs as a whole come to the fore due, first of all, to a new understanding of technology and the technical. The nature of the understanding of war, in particular modern war, in such a direction of philosophy as the philosophy of war is analyzed, it is shown that the modern state of society, science, technology and technology filled the concept of *modern war* with a new meaning, which received the status of a hybrid war, its types are provided and an analysis of trajectories is made transformation of certain principles of military Governing.

The issues of ontologization and anthropologization of military affairs are determined in the form of an analysis of the thinking space of the cognitive-content character of the military leader, and the personal experience of the leader as a borderline situation in making managerial decisions is analyzed.

It is proven that all achievements of a technical, informational and technological nature not only affect the transformation of military administration, but also indicate the need for methodological changes in the teaching of fundamental disciplines of a military university. It is shown that already within the walls of universities, the tactical component of the "man-machine" system is being developed, and the educational program of the future military leader is being built in a completely new way. The example of the discipline of electrical engineering shows a possible option for improving the methodological component to improve the quality of education of military personnel.

The following results were obtained for the first time in the work:

– provides a philosophical analysis of the emergence and genesis of the principles of military Governing, shows their connection with state administration, as well as the connection with the development of education, science, technology and technology;

– the principle of military Governing as a philosophical category is considered, its definition in the system of philosophical knowledge is given;

– the logic of the development of the principles is shown, the main factors affecting these processes are named. The phenomenon of technology is analyzed as

a manifestation of not only the special position of man in the world, which is determined by the effort to assert himself in being through the mastery of the latter, but also as the main factor in the design of transformational processes of military Governing;

– the main types of modern war are listed, on the basis of which the status of modern war as hybrid is explained. The content component of the military picture of the world is analyzed, its connection with the engineering picture of the world is indicated, and its outlook character is emphasized;

– an exploratory reflection on the thinking of the military leader in the cognitive-content plane was made; the importance of marginal experience in the formation of such a principle as leadership is emphasized;

– deepened the importance of the role of education for a military engineer. Using the example of teaching electrical engineering, it is proposed to improve the methodology of its teaching.

The practical significance of the obtained results, that the scientific results obtained in the dissertation contribute to the philosophical and sociological understanding of the principle of military Governing. The results of the work can be used in teaching courses on philosophy, philosophy of teaching, a separate author's course on the philosophy of the formation and functioning of military administration, on the philosophy of war, in the methodology of teaching electrical engineering.

Key words: Governing, principles of military *Governing*, ontology of war, military picture of the world, modern war and its types, military-technical revolution, university, education, modernization of education, information technologies, thinking, marginal experience.

LIST OF THE APPLICANT'S PUBLICATIONS

Articles in publications that are included in the Web of Science scientific-metric database:

1. Korostylov H., Dolska O., Dezhong Wang D., Protsenko A., Makieshyna Y. The military-technical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review). *Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. № 71. Pp. 858-870 (Web of Science, Venezuela), (A).

Articles in scientific journals included in the list of specialized scientific publications of Ukraine:

2. Korostylov H.L. Heneza pryntsypiv upravlinnia viiskovoiu spravoiu u domodernyi period: filosofsko-komparatyvistskyi analiz. Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia, 2023. №3 (58). S. 92-107 (B).

3. Korostylov H.L. Suchasna viina ta yii vydy: sotsialno-filosofskyi analiz. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii.* Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», 2023. №42. S. 48–56 (B).

4. Korostylov H.L. Filosofskyi analiz viiskovo-tekhnichnoi revoliutsii XXI stolittia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia «Teoriia kultury i filosofiia nauky»,* 2021. № 64. S. 53-59 (B).

5. Korostylov H.L. Transformatsiia rozuminnia tekhniky v doslidzhenniakh Martina Haideggera.Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii. : *Naukovo-pratychnyi zhurnal. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy;* Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», 2022. Vyp. 32. S. 53-57 (B).

Foreign publications:

6. Korostylov H. L., Oleksenko R.I, Dolska O. O., Trynyak M. V., Nesterenko O. M. Pedagogical Skills of a New Paradigm in the European Integration Scientific and Educational Space. *Universal Journal of Educational Research,* 2020. 8 (11D). Pp. 158-172 (USA).

7. Korostylev H. L. Pryntsyp voennoho upravlenyia v Ukrayne: tradytsyy y novatsyy. *Management, business, technologies, innovation: trends and challenges.*

Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas. 2021. 20 maia. S. 128-134 (Lithuania).

Scientific works testifying to the approbation of the thesis materials:

Published works of approbation nature:

8. Korostylov G.L., Dolska O.O. Transformations of mathematical tools in teaching electrical engineering (philosophical and methodological remarks). *Bulletin of the National Technical University "KhPI*". Series: Actual problems of the development of Ukrainian society. No. 1. National Technical *University* "Kharkiv Polytechnic Institute" 2022. P. 11-17.

9. Korostylov H.L. Viiskove upravlinnia yak pidsystema suchasnoi kartyny svitu. *Zbirnyk naukovykh prats: «Aktualni problemy osvitno-vykhovnoho protsesu v umovakh karantynnykh obmezhen ta dystantsiinoho navchannia».* Kharkiv, 2021. 297-299.

10. Korostylov H. L. Filosofskyi analiz henezysu fenomenu viiskovoho upravlinnia. *XIX Mizhnarodna naukova konferentsiia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba*, 2023. S. 571-572.

11. Korostylov H. L. Filosofiia suchasnoi viiskovo-tekhnichnoi revoliutsii. *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Filosofiia v suchasnomu sviti»,* 2021. Kharkiv: Drukarnia Madryd, 2021. S. 94-95.

12. Korostylov H. L. Filosofskyi analiz henezy fenomenu viiskovoho upravlinnia. *III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Filosofski chytannia prysviacheni Vsesvitnmu Dniu filosofii. Natsionalnyi tekhnichnyi universytet «KhPI»*, 2022. S. 84-86

13. Korostylov H. L. Filosofiia menedzhmentu kadrovoi polityky ZSU *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii: «Innovatsiini tekhnolohii publichnoho upravlinnia ta administruvannia: Teorii i krashchi praktyky XXI stolittia»* (Melitopol, 17 zhovtnia 2020). Melitopol: Tavriiskyi derzhavnyi ahrotekhnolohichnyi universytet imeni Dmytra Motornoho (Ukraina), 2021. S. 8-10.

14. Korostylov H. L. «Zminy u filosofii vykladannia dystsypliny Enerhetyka dlia viiskovykh fakhivtsiv». *Materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 20-21 lystopada 2020. Kharkiv: Drukarnia madryd, 2020. S. 110-112.

15. Korostilev G. L. Novie printsipi voennogo upravleniya v Vooruzhennikh Silakh Ukraini. *International Scientific-Practical Conference Management, Business, Technologies, Innovation: Trends fnd Challenges Book of Abstracts.* Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas. 20. 05. 2021. S. 35. (Lithuania).

16. Korostylov H. L. Moralno-psykholohichnyi aspekt pry pidhotovtsi suchasnykh viiskovykh fakhivtsiv. *Materialy XXXII-kh Mizhnarodnykh liudynoznavchykh filosofskykh chytan «Humanizm. Liudyna. Sovist»* (Drohobych, 2022 r.). Ch. 1. S . 146-152.

17. Korostylov H. L. Filosofsko–sotsialnyi analiz typiv suchasnoi hibrydnoi viiny // *Filosofiia v suchasnomu sviti : Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii,* 17–19 lystopada 2023 r. Kharkiv, 2023. S. 69-70.

ЗМІСТ

ВСТУП……4-13

РОЗДІЛ І. Теоретико-методологічні основи дослідження принципів військового управління……14-65

1.1. Принципи військового управління у соціально-філософському вимірі: теоретико-концептуальні підходи дослідження……14-21

1.2. Оформлення основних принципів військової управлінської справи в історико-філософських працях……...21-42

1.2.1 Зародження та розвиток військового управління у Стародавньому Китаї……..21-25

1.2.2 Про розвиток військової справи у Стародавній Греції та Римі……..25-33

1.2.3 Розвідки представників середньовіччя та Відродження……33-42

1.3. Розвиток основних принципів управління в епоху Модерн……42-54

1.4. Принципи військового управління: теоретико-аналітичний огляд сучасної науково-філософської літератури.…… 54-64

Висновки до 1 розділу……...65

РОЗДІЛ ІІ. ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ ЗА УМОВ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ ……..66-149

2.1. Сучасна рефлексія понять *війна*, *війна* та *мир*, *військова картина світу*……..66-87

2.2. Онтологія війни та види сучасної війни……..87-105

2.3. Становлення науково-технічного принципу військового управління…….105-117

2. 4 Траєкторії трансформацій принципів військового управління……117-132

2.5. Принцип лідерства: когнітивно-змістовний простір як технологія думання і самотрансформації…….....132-147

Висновки до 2 розділу……..…...148-149

РОЗДІЛ ІІІ. УДОСОКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОГО (НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІНИ ЕЛЕКТРОТЕХНІКА).....150 -164

3.1. Електротехніка як сучасна фундаментальна дисципліна, логіка її

викладання……150 -155

3.2. Обґрунтування змін у методології викладання електротехніки...155 -162

Висновки до 3 розділу…….163 -164

ВИСНОВКИ……..165-170

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...….171-195

ДОДАТОК А. СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ……196-198

ДОДАТОК Б. АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....199-202

ДОДАТОК В. СХЕМИ, ТАБЛИЦІ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ….....203 -210

ВСТУП

Актуальність вибору теми дослідження. Уся історія людства постійно потерпає від війн. Мілітаризованість залишається активним виявом дії держав, що стало особливо очевидним у XXI ст., а отже, і виключення війн із історії людства не відбулося. У такому контексті виникає ряд питань, які стосуються принципів військового управління, їх розуміння і філософського обґрунтування, а також питання про їх трансформації. Сьогодні зміни в глобальному світі, які не просто торкнулися таких потужних сфер, як політика, економіка, ідеологія тощо, але ми стали свідками величезних кризових ситуацій в усьому світі, які не могли не вплинути на загальний баланс миру у світі. Виникає ряд питань про фактори, які впливають на характер війни й приводять до трансформації в управлінні військовою справою.

Сьогодні світ зіштовхнувся із величезними трансформаціями в геополітиці, технологічний сфері, з широким розповсюдженням засобів масового ураження, а клуб ядерних держав поступово розширює свої кордони. Локальні війни, перманентні конфлікти, які можуть у будь-який час прийняти більший масштаб, нові типи війн висувають питання філософського аналізу принципів військового управління.

Взаємозв'язок війни й нових техніко–технологічних нововведень (мова йде не тільки про розвиток військової техніки, але й техніко–технологічного аспекту антропологічного й соціального буття) ставить перед суспільством нові проблеми, бо нова епоха характеризується зростаючою роллю інформаційних технологій, а її компонента стала невід'ємною рисою будь-якого роду сучасного війська. У силу цього виникає гостра необхідність філософського осмислення сучасної війни та, на її основі, проаналізувати характер та трансформацію принципів військового управління.

Оскільки глобальні трансформації останнім часом характеризуються наростанням дезінтеграційних процесів, які активно впливають на картину світу в цілому, ці зміни не можуть не впливати на трансформацію самої війни. Отже, і принципи військового управління піддаються трансформаціям.

Сучасний стан військової освіти, геополітичних конфліктів, особливості характеру гібридних війн викликає ряд філософських запитань щодо аналізу сучасного стану військової справи, особливо якщо мова йде про військове управління та сучасну трансформацію принципів військового управління. Стан опису військового управління є не тільки актуальним питанням, а найпершим за значенням в умовах військової глобалізації. Становлення інформаційного суспільства, глобалізація військової науки, особливості розвитку технологічних складових у військовій справі, осмислення досвіду принципів управління військовою справою, який формувався за період становлення епохи Модерну і який остаточно склався вже у XX ст., потребує соціально-філософського аналізу.

Таким чином, факти чіткої артикуляції ускладнення військового управління в умовах військово-технічних революцій (ВТР) XX–XXI століття, що має не тільки актуальне завдання, але й життєве необхідне за своїм характером завдання відносно його опису й ґрунтовного філософсько-антропологічного характеру, що визначило напрям дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертація є частиною науково-дослідних робіт, виконаних в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» на кафедрі філософії за темою «Філософський аналіз людини, природи, сучасного суспільства» (ДР №0122U001562), де здобувач був виконавцем окремого розділу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є соціально-філософське осмислення принципів військового управління та їх трансформацій за умов зрушень суспільного характеру з наголосом на техніко-технологічних і інформаційно-технологічних чинниках, які впливають на характер нових типів військових конфліктів та війн. Для цього визначені наступні завдання:

– за допомогою філософської рефлексії соціально-філософського контексту виявити таку категорію в управлінській справі, як принцип військового управління;

– спираючись на філософське-історичні тексти та соціально-філософський аналіз появи та оформлення принципів військового управління, описати та зафіксувати тотожність та відмінність між ними залежно від різних історичних етапів, включаючи їх західний та східний варіанти, від античного до сучасного періодів існування західноєвропейських держав, підкреслюючи залежність об'єкта, що досліджується, від статусу держави і характеру її управлінських функцій, а також вказати на можливі трансформації самих принципів;

– описати структурну характеристику принципу військового управління, дати йому визначення в системі філософського знання, виділити основні засади, показати фактори, що впливають на появу та оформлення нових принципів та сприяють їх трансформаціям; перерахувати основні для сьогодення, які становлять ядро військової справи;

– розкрити роль техніки, технологій, науки та освіти як потужних факторів у організації принципів військового управління, вказати на можливі траєкторії трансформацій під впливом цих факторів; описати характер військової картини світу, яка пов'язана із інженерною картиною світу та має світоглядний характер;

– проаналізувати типи сучасної війни, надати її основні характеристики, відштовхуючись від комплексного бачення її різноманітних типів; показати проблематику сучасної війни у роботах представників філософії війни;

– розкрити зміст онтологізації та антропологізації військової справи з метою виходу на когнітивне смислове поле мислення військового лідера; вказати на можливі рівні мислення під впливом досвіду, граничний характер якого визначає сутнісну характеристику щільності думки лідера;

– показати значення інновацій в освіті для військового інженера й в якості прикладу проаналізувати проблему методології викладання

електротехніки, яка традиційно ґрунтується природничими науками й спирається на мову математики. Але в умовах активного звернення до інформаційних технологій використовує можливості віртуальної реальності у вигляді інтерактивних лекцій, віртуальних лабораторних занять, імітаційних моделей складних військово-технічних комплексів, тощо, що вимагає вже звернення до мови комп'ютерної математики.

Об'єктом дослідження є принципи військового управління.

Предметом дослідження є трансформації принципів військового управління.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань в дисертації використовуються такі методи дослідження: логіко-аналітичний (у І р., розглядаючи питання оформлення принципу військового управління); компаративістський та герменевтичний (у І р. для визначення ступеня абстрагування при аналізі принципу військового управління у різних соціально-філософських дискурсах); діалектичний, методи контекстуального аналізу понять, компаративістського аналізу різних наукових та філософських дискурсі (у ІІ р. при аналізі понять *війна, сучасна війна* та ін.); феноменологічний (у ІІ р. при рефлексії думки та мислення з метою окреслити можливі рівні, етапи думання). Методи соціальної філософії (у ІІІ р. при аналізі освітнього дискурсу та філософії викладання поглиблено розуміння траєкторії); методи узагальнення, систематизації, історико-соціального аналізу, метод компаративістського аналізу, систематизації і конкретизації (рефлексія військово-історичного дискурсу і трансформацій принципів військового управління у І та ІІ роз.).

Методологічну базу дослідження складають праці, в яких обґрунтовується поняття *принцип військового управління* та досліджується проблема їх трансформацій: роботи Сунь-Цзи [137; 138], У-Цзи [158], К. фон Клаузевіц [65], С. Мельник [108], М. Тищенко, В. Богуцький [143], В. Полікашин [122; 123], С. Поляков [123] та ін. Праці, в яких досліджуються питання війни і залежність останніх від характеру розвитку суспільства, змін

в управлінні у контексті глобальних зрушень: М. Уолцер [278], М. Калдор [225], П. У. Сінгер [268], М. ван Кревельд [192], Е. Шмітт [176], О. Данильян [43], О. Дзьобань [43; 48], Ю. Лобода [96, 97], М. Требін [148; 149] та ін. Роботи, де показано, як технології впровадження технічних та технологічних досягнень змінюють якість війн і виступають факторами трансформацій принципів військового управління. Й. Масуда [243], О. Тоффлер [146; 146; 276], М. Кастальс [63], Д. Белл [14], О. Данильян [43], О. Дзьобань [43; 50], М. Требін [148; 149]. Ряд досліджень вітчизняних філософів, які досліджують філософію викладання за умов сучасних змін в освіті, що допомагає усвідомити зв'язок трансформацій принципів військового управління від нижчих щаблів виховання управлінця до вищих: О. Городиської [37], Т. Дишкант [50; 139; 140], О. Дольської [53; 54; 55; 56; 57, 58], В. Кременя [92], Я. Тараєва [50; 139; 140], Г. Фініна [160; 161].

Наукова новизна отриманих результатів полягає в пропозиції філософської рефлексії принципів військового управління, які розглянуто крізь призму соціально-філософського аналізу як складової державного управління і як узагальнюючого напрямку в організації ведення війни.

Основні наукові досягнення здобувача полягають у наступному:

уперше:

– запропоновано визначення принципу військового управління як філософської категорії;

– проаналізована логіка генезису принципів військового управління та підґрунтя їх становлення на основі історико-філософських джерел видатних філософів і теоретиків військової справи від епохи Античності до Модерну, включаючи його сучасний період, і окреслено їх зв'язок із устроєм держави, характером управління, розвитком освіти, техніки, науки, які розцінюються як основні чинники їх появи;

– описано та проаналізовано основні принципи, які мали й мають місце у військовій справі та які стали предметом не тільки соціально-філософського аналізу, а й такого напряму у філософії, як філософія війни.

– виділено основні принципи, які стали складати ядро військової справи та аналіз яких дозволив зафіксувати їх певні трансформації залежно від впливу на них таких факторів: зміни в управлінні державою, зміни в науково-технічному потенціалі країни, в освіті, зміни в інформаційних технологіях;

– на прикладі декількох принципів військового управління (науково-технічний принцип, принцип головного удару, принцип мінімізації, принцип комплектування війська, принцип плановості та наукового передбачення (футурологічний), морально-психологічний принцип, принцип мотивації та лідерства) показано характер трансформаційних процесів, дано філософське обґрунтування впливу техніко-інформаційних технологій на кардинальну зміну методів ведення, стратегій та тактики сучасної війни, окреслено можливі траєкторій трансформацій принципів у майбутньому;

– показано, що онтологізація війни і принципи військового управління знаходяться в когерентному русі із розвитком світогляду людини, за яким науково-технічні, техніко-технологічні характеристики соціуму впливають на зміст поняття *військова картина світу*;

– підкреслено зв'язок онтологізації та антропологізації війни в процесі опису можливих рівнів мислення, особливо за умов граничного досвіду військового лідера, де граничний досвід стає точкою відліку в можливостях унаочнити та обґрунтувати етапи мислення й проаналізувати з цієї позиції евристично-конструктивні спроможності його когнітивне змістовного поля.

удосконалено:

– ідею про вплив науково-технічної революції та інноваційних техніко-технологічних змін на формування різноманіття типів сучасної війни, за рахунок чого список останніх залишається відкритим для подальшого обговорення;

– особливості і характер сучасної війни, аналіз чого спирається на дослідження сучасних представників філософії війни, в яких ставляться наголоси не тільки на її технічно-технологічному та емоційно-інформаційному забарвленні, але враховуючи й етичні складові;

– ознаки сучасної військово-технічній революції, її змістовне навантаження та теза про наявність перехідного періоду між шостою та сьомою військово-технічними революціями;

– зв'язок між інженерною та військово-технічною революцією із наголосом на вплив першої як домінуючої;

здобули подальшого розвитку:

– епістемологічна позиція, яка складається з трьох типів мудрості (за Аристотелем) і відкриває можливість застосування її до розуміння мислення військового лідера. За результатами дослідження, можна окреслити рівні мислення і, враховуючи граничний досвід, поставити наголоси на практичному характері третьої складової мудрості (поезис (техне)).

– модель викладання навчального предмету електротехніки у військових університетах з урахуванням не тільки математичної мови її опису, але і мови комп’ютерної математики, що дає можливість посилити методологію викладання предметів електротехнічного напрямку, які опосередковано здійснюють вплив на якість, швидкість та надійність сучасного військового управління;

– теоретико-методологічні основи класичної концепції війни як соціально-політичного явища в класичному філософському дискурсі та в контексті філософії війни. Ідея про її зв'язок із розвитком суспільства, системою державного управління, політико-економічних зрушень із виходом на розуміння сучасної гібридної війни як соціально-політичного явища в соціально-філософському дискурсі й в контексті філософії війни;

– осмислені такі поняття, як *війна*, *військова картина світу* і вказано на їх смислове навантаження у формуванні філософського дискурсу сучасної війни;

– рефлексія характерних ознак сучасної війни, зокрема гібридної війни, і філософське обґрунтування впливу техніко-інформаційних технологій на кардинальну зміну її типів і підтипів, методів ведення, стратегій та тактик;

– ідеї про основні фактори, які впливають не тільки на принципи військового управління, але і на трансформацію самої війни у XXI ст. Такими факторами залишаються державна система управління, освіта, техніка, наука, технології тощо.

Практична значимість отриманих результатів. Теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть стати основою посібників з філософії війни, філософії техніки, філософії освіти. Матеріали дисертації можуть бути використані в організації методологічного характеру при викладанні фундаментальних дисциплін, зокрема електротехніки. Фактологічний матеріал став основою для подальшої проблематизації розробленого напряму дослідження, у виховній роботі із курсантами. Результати дослідження впроваджені на кафедрі філософії ХНУПС, при викладанні курсів: Філософія; «Модуль ІІ. Філософські проблеми війни та армії» і дисципліни «Педагогіка вищої школи вищих військових навчальних закладів».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою роботою здобувача, в якій запропоновано та обґрунтовано філософської рефлексії принципів військового управління, які розглянуто крізь призму соціально-філософського аналізу як складової державного управління і як узагальнюючого напрямку в організації ведення війни.

Наукові результати, пропозиції та висновки, що виносяться на захист, одержані здобувачем самостійно. Конкретний внесок здобувача в спільних наукових роботах, які наведено у додатку А.

[1] – дано аналіз ролі технічної складової на характер розуміння сучасної війни; запропоновано фактичний матеріал з метою визначення поняття “*сучасна війна*”.

[6] – вказано на особливості формування навичок курсантів/студентів за умов нової парадигми освіти.

[8] – проаналізовані можливі методології викладання математики, запропоновано таблиці, в яких указані комп'ютерні програми, до яких найчастіше звертаються курсанти, запропоновано ввести комп'ютерну математику до складової викладання фундаментальних дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень представлено на таких платформах: Міжнародна науково-практична конференція 23-24 листопада «Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави» (Запоріжжя, 2017 р.), Міжнародна науково-теоретична конференція студентів і аспірантів «Україна і світ: гуманітарне-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2019 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія в сучасному світі» (Харків,2018 р.), XXVII Міжнародна науково-практична конференція Micro CAD «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я» (Харків, 2019 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Духовність як складова Української державності» (Харків, 2019 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Філософія в сучасному світі» (Харків, 2020р.), XIII Міжнародна науково-практична конференція магістрантів та аспірантів «Україна і світ» (Харків, 2019 р.), Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія в сучасному світі» (Харків, 2019 р.), «International scientific-practical conference theory and practice: problems and prospects» (Kaunas, Lithuania, 2019 р.), «Information technologies: science, engineering, technology, education, health» (MicroCAD-2020) (Kharkiv, 2020р.), International scientific-practical conference «Invitation theory and practice: problems and prospects» (Marijampole and Kaunas, Lithuania, 2020), Міжнародна наукова-практична конференція «Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання» (Харків, 2021р.), International conference «Humanities and Social Sciences in the Era of Globalization – 2021» (Budapest, 2021). International scientific-practical conference «Management. Business. Technologies - Innovation. Trends and

Challenges Book of Abstracts. Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas. 20. 05. 2021. C.35. (Lithuania).

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковані у **17** наукових працях, в тому числі **1** стаття у періодичному науковому закордонному виданні (WEB of Science), **4** статті у фахових виданнях України (Б), **2** у закордонних виданнях Литва, США та **10** у матеріалах апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить **228** сторінок, в тому числі **169** сторінки основного тексту дисертації, **1** малюнок і **1** діаграма по тексту, списку використаних джерел із **280** найменувань на **25** сторінках та **3** додатка на **15** сторінках.

РОЗДІЛ І.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ.

1.1. Принципи військового управління у соціально-філософському вимірі: теоретико-концептуальні підходи дослідження. Теоретико-концептуальний рівень дослідження формується на перетині соціальної філософії, філософії управління, історії філософії, з одного боку, до того ж основами для його розуміння виступають такі феномени, як війна, збройні конфлікти, типи війни, з іншого. Тому філософія війни, філософія техніки, філософія освіти також стають основою для дослідження, з іншого. Специфіка аналізу принципів військового управління полягає у тому, що на перший план висуваються ті зміни, які забезпечують системну трансформацію не лише принципів управління, але й усіх практик – соціальної, державної, науково-технічної, військової, освітньої. Вибраний вимір (соціально-філософський) дозволяє здійснювати на соціально-філософській основі такий різноплановий аналіз, виходячи із специфіки предметної області дослідження.

Коло досліджень цього феномену пов’язано із складними процесами, які постійно відбувалися і продовжують відбуватися у суспільстві протягом його існування. Особливої уваги він отримав у XX-XXI ст. Осмислення сутності принципу військового управління – не простий процес, бо включає елементи культурно-історичного розвитку суспільства, виразу потреб її членів, створення специфічних форм організації управління як в державі, так і у військовій справі. Він є проявом нового поштовху науково-технічного характеру, нових технологій, змін у характері війни і в освіті. Саме тому такий комплекс складових утворює складний характер методологічних основ.

Початок досліджень про принципи управління ми знаходимо у філософських працях філософів стародавнього Сходу і Заходу – Сунь-Цзи [137; 138], У-Цзи [158], Геракліта [142], Платона [119; 120], Аристотеля [6; 7] та ін. Надалі уявлення про принципи військового управління до скарбниці

державного управління і військової справи і знайшли своє продовження у концепціях середньовічної філософії, відродження, модерну, Військове управління розглядалося з позиції організації державного управління, а його ґрунтовний аналіз вказував на форму влади та управління як військовими силами, так і переможеними народами. Тема ж принципу військового управління як філософської категорії стало темою обговорення лише у XXI столітті.

Це висуває необхідність застосування в дослідженні принципу єдності історичного та логічного, який дозволяє простежити етапи розвитку соціально-філософської думки щодо аналізу питань військового управління, виявити історичну логіку розвитку досліджуваного феномену. Тому методологічною основою дослідження виступає системно-структурний аналіз, який дозволяє структурно уявити досліджуваний феномен військового управління, описати процес його виникнення і оформлення.

Діалектичний метод дозволяє проаналізувати різні точки зору на розуміння миру, співвідношення війни і миру, розуміння війни і вийти на її сучасне визначення. Вже з кінця XIX століття сформувався такий напрямок у філософії, як філософія війни. Її яскраві представники Г. Ллойд, фон Клаузевіц описують феномен війни, виводячи на перший план її виникнення такі чинники, як політичний та економічний. Порівняльно-діалектичний аналіз використовувався при аналізі класичної концепції війни, яку запропонував К. фон Клаузевіц і який першим наголосив про принципи управління війною у сучасному їх розумінні (він абсолютизував політичну сутність війни і підкреслив трансформаційний характер не тільки війни, але і принципів її ведення і управління).

Тема військового управління стала центральною у багатьох філософських працях, однак питання про принцип військового управління як філософської категорії стало темою обговорення лише у соціальній філософії кінця XX столітті. Прямо і побічно її обговорюють такі представники сучасної філософії, як З. Бжезінський [15], М. Требін [147; 148; 149; 150], О. Дзьобань

[43; 48], О. Данільян [43], В. Нікітенко [111; 252; 254; 255], Г. Фінін [160;161] та ін., ставлячи питання про вплив державного управління на військове управління, про характер зміни війни та військового управління. Сучасні представники філософії війни (М. Уолцер [278], М. Калдор [225], П. У. Сінгер [268], М. ван Кревельд [192], Е. Шмітт [176], Ю. Лобода [96, 97], М. Требін [147; 148; 149; 150] та ін.) дали своє бачення і ознаки сучасної війни, підкреслюючи не тільки зміни в її характері, але і обґрунтовуючи нові чинники для їх появи. Отже, спираючись на внутрішню спільність різних теоретичних напрямів і орієнтуючись на діалектичний метод, автор порівнює різні дослідження, що допомагає вийти на єдину дослідницьку установку. Дається статус сучасної війни, як гібридної і запропоновано до розгляду її типи. При розгляді останніх використовується аналітичний підхід.

Використовується системно-аналітичний підхід при розгляді науково-технічного і науково-технологічного стану в розвинених країнах, досягнення і результати якого мають прямий і побічний вплив на розвиток різних видів військової справи, військового оснащення, змін у характері розуміння війни і у трансформації принципів військового управління (роботи М. Кревельда [192], О. Тоффлера [145; 146; 276], З. Бжезінського [15], О. Данільяна [43], О. Дзьобаня [43; 48], В. Нікітенко [253; 254; 255], Г. Фініна [161], М. Требіна [147; 148; 149; 150] та ін.). Також використовується діяльнісний підхід у питаннях суто технічного характеру розвитку суспільства, про що описується у філософських працях М. Гайдеггера [212; 213], Д. Белла [14], О. Тоффлера [145; 146; 276], Л. Мамфорда [248; 249; 250; 251], З. Бжезінського [15], М. Маклюена [245] та інших. Системний і діяльнісний підходи стають доречними.

Не можна ігнорувати і методологію, запропоновану Т. Куном про характер розвитку наукових революцій, їхній зв’язок із науковою раціональністю, який впливає і на технологічні трансформації: «військово-технічна революція – це більш вузьке поняття, і вона є однією з форм науково-технічної революції (НТР), коли вона набуває прискореного,

стрибкоподібного характеру» [236]; і роботи сучасного науковця В. Нікітенко [253; 254]. Активно використовуємо методологію Мовчана С. П. [109; 110], Чаплигіна О. К. [109; 110], які застосовують ідею про «економічний уклад» розвитку будь-якої країни, світу для опису стану науки і техніки у світовому масштабі; М. Требіна із застосуванням ним терміну «війни шостого покоління», яким підкреслюється характер і способи, за якими організовуються методи ведення сучасних війн [147; 148; 149; 150].

Також використовуються діяльнісний і процесуальний підходи при аналізі нормативних положень військової справи, ставляться наголоси на управлінні як діяльності. Даний підхід дозволяє узагальнити і систематизувати сукупність знань про вихідні принципи впорядкування управлінських завдань і управлінських складових у єдину лінію, що дозволяє представити управління як динамічний і активний до змін у часі та просторі феномен.

Показано шляхи трансформацій принципів військового управління на ґрунті підходів не тільки соціально-філософського характеру, і не тільки з урахуванням робіт державного управління, але і філософсько-культурологічного напрямку. Ціннісним підґрунтям став загально-методологічний аналіз дискурсу глобалізації, аналіз якого відштовхується від праць О. Тофлера [145; 146; 276], Т. Фрідмана [162] та ін., і дискурсу змін в інформаційному суспільстві. Істотний внесок у розвиток цієї методології вклав відомий американський політолог З. Бжезінський: «Постіндустріальне суспільство стає технотронним суспільством – суспільством, яке у культурному, соціальному та економічному відношеннях формується під впливом техніки і електроніки, загальної інформатизації, особливо розвиненої в області комп'ютерів і комунікацій» [189, P. 36]. В інформаційному суспільстві присутні зміни високо-технологічного характеру (Й. Масуда [243], О. Тоффлер [145; 146; 276], М. Кастельс [63], Д. Белл [14], Ж. Бодрійяр [17] та ін.), тому особливої уваги заслуговують роботи, в яких підкреслюється необхідність змін і доповнення у принципах управління на перехресті переходу суспільства від традиційного типу існування до модерного і

сучасного. Це роботи Й. Масуди «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» [243], О. Тоффлера «Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила» [146], М. Кастельса «Інформаційна доба. Економіка, суспільство та культура» [63] та ін.

Однією із центральних є методологія М. Гайдеґґера [212; 213], яка дає можливість стати на шлях процесу осмислення онтологізації та антропологізації техніки, взаємодії людини, техніки і світу взагалі, підкресливши той злам свідомості, зародки якої вже присутні у спробах рефлексії подій, які пережило людство після Першої світової війни. Тому саме тут на часі методологія М. Гайдеґґера з його ідеєю співвідношення розвитку людини і техніки, з потребою людини постійно удосконалювати її, бо «техніка пов'язана з принциповими особливостями існування людини у світі» [213, P. 56–57]. Сучасна техніка, за М. Гайдеґґером, розкриває сутність прихованого буття в природі, розміщуючи, впорядковуючи все для того, аби вивести до «непотаємного». Цей вид взаємодії з прихованим буттям є маркером сучасної епохи і цей агресивний відносно потаємного буття вид розкриття несе небезпеку перетворення самої людини на технічний механізм, на функцію.

Методологія М. Гайдеґґера дає можливість також зосередитись на питаннях мислення, спираючись на його метод «Dasein-мислення». Останній дозволяє аналізувати мислення з позиції «тут і зараз», більш точно – з мисленням присутності «тут і зараз». Такий контекст дослідження потребує звернутися до епістемологічної традиції у поєднанні із феноменологічною, бо останній (феноменологічний підхід) стає необхідним у дослідженні процесу мислення. Стає також доречним метод «граничного досвіду» (Ж. Батай [186], Ж. Бодріяр [17]), за яким внутрішні роздуми як реалізація мислення отримує статус рефлексії. Цей метод дає можливість зрозуміти практику управління як собою, так і іншими на рівні теоретичної рефлексії. Така інтеграційна методологічна основа дозволяє говорити не тільки про етапність мислення, про мислення як спосіб, який використовується у філософських рефлексіях, але і яким можна скористатися у ситуації аналізу етапів самого процесу

мислення. Ця методологія дозволила проаналізувати трансформацію такого принципу управління, як принцип лідерства у епістемологічно-феноменологічному контексті.

При аналізі трансформацій таких принципів управління, як науково-технічний, принципу плановості та передбачення, принципу мінімізації, морально-психологічного в центрі уваги опиняються роботи, присвячені проблемі інформаційних війн, бо саме вони виступають «концентрованим виразом специфіки збройного протистояння за сучасних умов і впливають на трансформації принципів військового управління» [252]. До опису цього блоку питань застосовано синтез системного підходу із аналізом, орієнтованим на інформатизацію та автоматизацію діяльності органів військового управління, на впровадження у військове середовище інтелектуальних технологій і на вивчення специфічних характеристик об'єктів-систем «людина-машина», де найважливішим атрибутом і виступає управління. В дисертації фіксується не тільки факт посилення інформатизації сучасного суспільства, але і ставиться наголос на змінах інтелектуального характеру, тому посилюємо розвідки методологію О. Дольської «про входження людства в період третьої інтелектуальній революції, де наголоси ставляться на інтелектуалізації, інформатизації та медіатизації як характерних ознаках сучасного інформаційного суспільства» [55, С. 7-48.].

Комплексне поєднання перерахованих вище методів дозволило показати трансформацію таких принципів управління, як науково-технічного, головного удару, мінімізації, планування, або передбачення, комплексності, всебічного забезпечення, комплектування, морально-психологічного, мотивації, лідерства та всебічної навченості.

У дисертації розглядається блок питань, пов’язаний із освітою майбутнього офіцера. Мова йде про методологічне посилення такої загальної дисципліни, як електротехніка, яка є однієї із гілок корпусу природознавчих дисциплін, мовою комп’ютерної математики. Цей контекст роботи розгортається за умов традиції філософії освіти, соціальної філософії і

відштовхується від трьох потужних методологічних блоків. Перший блок прив'язаний до питань освіти за умов глобальних зрушень і процесів. Це методологія М. Кастельса [63], Н. Лумана [244] та вітчизняних авторів О. Городиської [37], О. Данільяна [43], Т. Дишкант [50; 139; 140], О. Дольської [53; 54; 55; 56; 57, 58], В. Кременя [92], Я. Тараоєва [50; 139; 140], Г. Фініна [159; 160] та ін., які звернули увагу на необхідність постійної модифікації освітніх практик за умов розвитку інформаційного суспільства. Другий блок розгортається з урахуванням класиків викладання математики М. Клайна [230; 231], Дж. Пойа [258], які підкреслювали важливість методики як шляху до осягнення знань з математики. Третій блок представлений вітчизняними науковцями А. Дідик [51], Л. Павлюк [115], А. Матвійчук [105], І. Петрицина [117] та ін., які вказують на необхідність переходу від традиційного стилю викладання до інноваційних. А також роботи, в яких вказуються сучасні методології викладання електротехніки (В. Савченко [129], Ю. Лаврененко [129], Н. Швагер [168]).

У дисертаційному дослідженні присутня і емпірична база у вигляді словників (філософських, військових, тлумачних), довідково-статистичні джерела і нормативні документі військової справи Збройних сил України [4; 53; 60; 61; 125; 151; 156].

Багатомірність досліджуваного предмету зумовлює міждисциплінарний характер дослідження, яке базується на різних загально-філософських, загально-наукових методах, принципах, які взаємодіють, взаємодоповнюються, визначають один одного. Побічно використовуються феноменологічні розвідки для опису онтологізації та антропологізації війни. Але основною теоретичною базою виступає методологія соціальної філософії: структурне уявлення про предмет дослідження спирається на системно-структурний аналіз, діалектичний метод і діяльнісно-процесуальний підхід тощо. Це дає можливість забезпечити обґрунтованість і достовірність результатів.

Констатація загально-соціальної і загально-культурної складової принципу військового управління потребує підкріплення апеляцією до минулого досвіду, за рахунок якого сформувався сенс феномену військового управління, основи для його оформлення і одночасно з'явилися соціально-філософські характеристики військової управлінської діяльності.

1. 2. Оформлення основних принципів військової управлінської справи в історико-філософських працях.

1.2.1 Зародження та розвиток військового управління у Стародавньому Китаї. Розглядаючи військове і, загалом, державне управління Стародавнього Китаю, потрібно звернути увагу на те, що тут вперше чітко прослідковується зв'язок між «розвитком суспільства, устроєм держави, станом військової справи, освітою та вихованням, включно з ідеями практичної філософії. Тож не дивно, що Китай став колискою багатьох явищ та винаходів світового значення – конфуціанства, пороху, компасу, паперу тощо» [127].

Територіальний поділ і особливе оподаткування Стародавнього Китаю мали політичне, ідеологічне, економічне й військове значення. Ідея розумного балансу цивільної і військової складових в управлінні державою становила важливу частину внутрішньої політики Стародавнього Китаю [5]. Також важливою особливістю державного устрою Стародавнього Китаю було відсторонення від управління державою аристократії внаслідок економічного зростання та війни між царствами, тому виконавчі повноваження та базу для матеріального посилення отримало родове чиновництво, для якого було характерним ототожнення своїх інтересів із державними [5]. Це, у свою чергу, викликало природну необхідність розвитку освіти, у тому числі, – на базі філософського бачення світу. «Тож поява конфуціанства у VI ст. до н. е. стала органічною відповіддю на запит суспільства, бо для більшості мешканців Китаю вчення Конфуція стало самим способом життя. Конфуціанство є комплексом філософських, етичних та релігійних поглядів, що ґрунтуються на розумінні моральної природи людини у світі та втілюються через життя

родини, суспільства і держави» [25]. Починаючи з панування в Китаї династії Хань, конфуціанство було проголошене державною ідеологією і залишалося нею впродовж численних віків аж до початку XX століття, його навіть називали «школою службовців», тому принципи управління державою, а відтак й формування у подальшому принципів військового управління багато в чому базуються саме на ідеях Конфуція [62, С. 38].

Управляти державою, за Конфуцієм, «…можуть лише благородні мужі, люди, які своєю поведінкою є зразками норм моралі. Саме за цими критеріями Конфуцій пропонував висувати на державну службу» [154, С. 17]. Наслідуючи ці рекомендації Сунь-Цзи, у свою чергу, теж підтримував ідею «рівних можливостей» для чиновників: «…хто добре стинається, шукає все в потузі, а не вимагає всього від людей і ставити їх відповідно до їхньої потуги» [137, С. 24].

Що до держави, то Конфуцій розвивав її патерналістську теорію – патріархальну концепцію, коли держава визначалась як велика сім'я. «Народ же був зобов'язаний виявляти синову шанобливість до правителів, беззаперечно їм покорятися» [173]. Не дивно, що лідером, володарем у Китаї, тобто тим, хто реалізовував принципи управління, часто ставала освічена людина, яка докладала достатньо зусиль для удосконалення себе, для набуття знань. Такі цілком практичні причини породили культ освіти, надзвичайно поважне ставлення до знань і до освічених людей [5]. Цілком справедливим буде таке твердження і про військове управління. Сунь-Цзи говорить про лідерів, що вони ті, «…хто вміє змусити інших іти в бій, є потугою людини, яка скочує круглий камінь з гори в тисячу сажнів» [137, С. 24] і додає: «Полководець для держави – те саме, що кріплення у візка: якщо це кріплення підігнано щільно, держава обов'язково є сильною; кріплення розійшлося, держава обов'язково стає слабкою» [137, С. 15].

Традиційно першим теоретиком військового управління прийнято вважати саме полководця Сунь-Цзи, який у праці «Мистецтво війни» вперше сформулював найважливіші принципи військового управління. Перерахуємо

їх: єдиноначальність та сувора військова дисципліна, дії невійськовими методами, оптимальність, превентивність, скритність, комплексність, законність, мотивація та головний удар. Він писав: «Якщо військо підпорядковується єдиній владі, діє узгоджено, командири та воїни виконують накази у бою, то немає такого супротивника, який міг би протистояти, немає такого бойового порядку, який міг би встояти» [137, С. 34]. За Сунь-Цзи, головними складовими військового управління є:

– моральний стан суспільства та порозуміння між владою та народом, що є вирішальним для ведення війни;

– талант і підготовленість полководця;

– організація та навченість військ;

– підтримання дисципліни з розумним співвідношенням нагород та покарань;

– знання театру бойових дій і правильний вибір пори року [137, С. 6–8].

За цими первинними принципами військового управління командири володіють усією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих, несуть повну відповідальність за всі аспекти життя та діяльності військ. Сунь-Цзи приділяв належну увагу навчанню армії. Вищий ступінь давньокитайського військового управління – перемогти противника без бою, шляхом порушення його планів та розладнання його союзів, а найкраще – дипломатичними заходами (принцип дії невійськовими методами). У цей час було сформульовано й майбутній принцип мінімізації (проведення військових операцій за нетривалий час, мінімальною кількістю військ), бо за його словами «тривала війна веде до виснаження господарства, слід прагнути до швидкої перемоги». На війні дуже багато залежить від швидкості дій, яка дає елемент раптовості, що в подальшому сформував у принципі плановості та передбачення ведення бойових дій: «Слід намагатись захопити те, до чого ворог ще не наблизився, рухатись шляхами, про які він не підозрює» [137, С. 52]. Невід’ємним елементом військового управління є всебічна оцінка

противника, виявлення його переваг та вразливих місць, а це вже нагадує нам функцію аналізу та функцію прогнозування.

Сунь-Цзи відзначав, що між політичною системою держави, психологічними особливостями населення і станом війська існує пряма залежність. Він вводить закон єдності та цілісності системи військового управління та держави, виокремлюючи п’ять критеріїв цього єднання: 1. «шляху» (одностайності народу та верхів) – закон єдності та цілісності системи військового управління; 2. «неба» (відповідності часу) – сучасна функція плановості та передбачення; 3. «землі» (відповідності місцю) – сучасні функції прогнозування та аналізу; 4. «полководця» (правильного керівництва) – сучасний принцип лідерства; «сінь» та гуманністю – «жэнь» – сучасний принцип об’єктивності та мотивації; 5. «закону» (організованості та дисциплінованості) – сучасний принцип суворої військової дисципліни, принцип законності та функція організації [137, С. 5].

У китайській історії розвитку управління військом не менше значення мав «Трактат про військове мистецтво» У-Цзи [158]. Він писав, що «на основі вивчення досвіду минулого визначається майбутнє» у веденні війни. Спираючись на таку тезу, йому вдається описати функції і принципи військового управління: функцію аналізу, функцію прогнозування, функцію планування і принцип науковості. Одним з найважливіших принципів він вважає морально-психологічний [158, С. 137]. У-Цзи намагався показати, що боєздатність війська залежить від морально-психологічних якостей та дисципліни (принцип суворої військової дисципліни), «…коли віддають накази та розпорядження і люди їх ревно виконують, коли піднімають військо, ведуть за собою безліч людей і з запалом б’ються; коли схрещують зброю, ударяють мечем об меч і люди вмирають з радістю…» [158, С. 134]. Він казав, що військо перемагає не чисельністю, а організованістю та дисциплінованістю. В основі управління військом, за У-Цзи, лежить принцип «церемонії та заохочення» (сучасна функція мотивації) і «принцип справедливості» (сучасний принцип законності).

Велику увагу приділяє У-Цзи функціям, методам та прийняттю військових управлінських рішень, виділяючи їх в окремі категорії військової управління. Однією із найважливіших функцій він вважає функцію аналізу всебічної та правильної оцінки противника. Також поділяє військові управлінські рішення на дві основні фази: фазу підготовки та прийняття рішення та фазу організації виконання рішення, чим показує зв'язок цієї категорії з функцією та методом організації ведення дій (надає вісім правил, коли можна вступати у бій, і шість правил, коли не можна). Рішення полководець повинен приймати з урахуванням «співвідношень сил, характеру місцевості, а також положення своїх військ і військ противника» [158, С. 15]. У трактаті «Вчення про полководця» він пише: «…полководцем може бути лише той, хто знає чотири пружини: духу, місцевості, дії та сили…» [158, С. 115], тобто обов'язкові якості полководця – це авторитет, чесність, гуманність і хоробрість (ця ідея перегукується із сучасним принципом лідерства і принципом єдиноначальності та зворотного зв'язку) [158, С. 114–121]. Він вимагає виявляти сильні та слабкі сторони противника, обговорює принципи управління за рахунок стратегії і тактики. «Трактат У-Цзи фактично є доповненням трактату Сунь-Цзи, але У-Цзи деталізував і поглибив багато питань, які у праці Сунь-Цзи були лише зазначені» [76, С. 92-95.].

Отже, основні принципи, функції, методи прийняття рішень військового управління були закладені ще в Стародавньому Китаї та залишаються незмінними у своїх базових поняттях і до теперішнього часу (Додаток №3).

Треба додати, що усі військові трактати мали філософське підґрунтя, зацікавленість технічним розвитком країни, тому військові теоретики постійно звертались до надбань своєї держави: «військові теоретики завжди звертались до аналізу розвитку війни і військового управління у зв'язку з розвитком технологій і техніки, а їхній взаємозв'язок приймав різні форми» [12, С. 2] (Додаток № В. 1).

1.2.2 Про розвиток військової справи у Стародавній Греції та Римі. В Давній Греції уявлення про державне і військове управління, про справедливий суспільний устрій було сформоване ще у «гомерівський» період та розвинуте багатьма давньогрецькими філософами та мислителями. Ідеї демократії та поділу влади суттєво вплинули на подальший розвиток вчення про державне й військове управління і мали фундаментальне значення для розвитку усієї європейської цивілізації.

Тут важливо підкреслити взаємообумовленість та нерозривність суспільного устрою, характеру державного управління, реалізацію військової справи і впровадження освітніх та виховних практик та концепцій у Давній Греції. Вже реформи Солона і особливо Клісфена зв'язали державний устрій із забезпеченням військової сфери. Не випадково організацію держави Клісфеном, Геродот назвав головною причиною перемоги в подальших війнах, тож саме зміни в управлінні державою, розглядалися як один з головних факторів успішного військового управління. Обраний архонтом у 594 р. до н. є., Солон встановив в Афінах нову соціальну систему, пов'язавши права громадян на участь у виборах і заняття політичною і військовою діяльністю із їхнім прибутком, тобто основою став поділ всього громадянського колективу поліса на чотири майнових розряди: найбагатші могли обиратися архонтами та скарбниками; менш заможні могли утримувати бойового коня (а отже, бути вершниками); ще менш заможні могли служити гоплітами (важкими пішими воїнами); найбідніші могли брати участь у роботі народних зборів та суду присяжних. Таким чином, усі громадяни брали участь в управлінні державою та в її захисті, суспільство й держава створювали нерозривну єдність державного та військового управління. «В основу реформ державного управління Клісфена була покладена не територіальна, а політична одиниця, з її зборами та вихованням громадянина для його діяльності на загальнодержавному рівні. Для військового управління Клісфен також створив колегію з 10 воєначальників, до яких перейшла уся військова влада, і стратегами могли стати представники майже усіх верств» [170].

До речі, саме «…освіта у Стародавній Греції забезпечувала формування громадянина, учасника усіх процесів в державі; вона була зосереджена на розвитку різних аспектів особистості, включаючи фізичні, інтелектуальні та моральні аспекти. Це стосується й військової підготовки, бо вона була важливою частиною грецького виховання, особливо для чоловіків» [5, С. 155-157]. «Давньогрецькі хлопці отримували військову підготовку, що включала фізичні тренування, навчання використання зброї та тактичні навички, що допомагало виховувати майбутніх лідерів» [142]. Усі ці аспекти грецької освіти та військової підготовки були важливими для формування грецького громадянина та воїна. Не випадково військові лідери часто ставали також видатними державними діячами, або навпаки, вони були носіями грецької (зокрема, афінської) освіти та культури, і це суттєво відбивалося на принципах управління, які вони втілювали в життя. За однією з легенд у сумці Олександра Македонського знаходилася копія «Іліади» Гомера, яку він отримав від свого вчителя Аристотеля і завжди носив із собою. «Іліада» - це великий епічний твір, що символізував його культурну освіченість і бажання наслідувати героїчним ідеалам.

Окремо варто згадати державний та військовий устрій Давньої Спарти, в якій обидва аспекти управління було нерозривно поєднано. «Верховним органом спартанців були фактично збори воїнів-спартанців, а претензії олігархів на управління було врівноважено авторитетом військових командирів на чолі з царями» [142]. Кожний з двох царів користувався однаковою владою й був підконтрольним колегії наглядачів «апеллі» (народних зборів). Прерогативою царів було верховне військове управління й керівництво релігійним культом. У військовий час вони були воєначальниками, у мирний – вищими жрецями. У Спарті використовувалася система виховання в дусі військової дисципліни та суворості.

Філософи Стародавньої Греції також мали великий вплив на розвиток військово–теоретичної думки того часу. Розвиток організації армії, озброєння і способів ведення бою змушували греків аналізувати і узагальнювати ці

явища. Одним з головних принципів військового управління став принцип науковості. Незважаючи на те, що наука тільки зароджувалася, грецькі мислителі висунули на обговорення й намагалися вирішувати питання філософії війни, стратегії і тактики, питання військового управління (комплектування, озброєння і організація армії, виховання і навчання, бойові порядки та ін.).

Наприклад, Ксенофонт, аналізуючи питання військового управління, в своїх військово-історичних працях «Відступ десяти тисяч», «Історія Греції» і «Кіропедія», «останній виклав принципові засади комплектування, організації, озброєння, виховання і навчання військ і основи окремих положень тактики, відокремлюючи стратегію від тактики» [134, С. 3, С. 65]. Велике місце в роботах Ксенофонта займають питання виховання і навчання бійця. «Тренуванням, зазначав Ксенофонт, підтримується фортеця тілесна, суворим дотриманням військового порядку множиться сила душевна» [134, С. 84]. На думку Ксенофонта, порятунок армії – у дисципліні, яка заснована на постійній турботі про підлеглих. Приділяв Ксенофонт увагу і питанням бойової підготовки армії військовими лідерами: «Щодня він своїми найманцями влаштовує військові вправи, причому як під час цих вправ в гімнастиці, так і під час військових тренувань сам йде попереду війська в повному озброєнні» [134, С. 127]. Існує програма загального курсу античної тактики, основи якої Ксенофонт роз'яснює на конкретних історичних прикладах в «Історії Греції» та визначає, що у військовому управлінні найголовніше полягає в умінні воєначальника діяти згідно з обстановкою і вибором моменту головного удару: «Лови всіляко для нападу такий час, коли він знаходиться у стані теоретичної, а твоє військо буде налаштовано до бою; коли він буде без зброї, а ти зі зброєю в руках; коли він буде спати» [134, С. 129]. «Ксенофонт згадував і про кінноту, роль якої як нового роду військ зростала. Його праці були узагальненням військової теорії IV ст. до н. е. та зіграли важливу роль у розвитку військового управління стародавніх греків. Ксенофонт продовжує розвиток принципу головного удару або концентрації

зусиль, але на більш високому рівні озброєння того часу» [134, С. 224]. «Також у розвиток військово–теоретичної думки внесли свій доробок такі філософи як Демокрит, Еней і Аристотель» [12, С. 28, 29, 31, 67, 75-76].

«Військове мистецтво стародавньої Греції стало новою сходинкою в розвитку військового управління рабовласницького періоду війн. Перш за все, необхідно відзначити, що у висвітленні багатьох питань військового мистецтва, мислителі Стародавньої Греції наголошували на практичному характері опису війни і лише наприкінці II–III ст. н е. з'являється схильність обґрунтування принципів військового управління з погляду науки того часу. Вони вперше починають звертати увагу на науковість цього питання, а в розумінні стратегії і тактики спостерігалися переважно наївно-матеріалістичні погляди та наявність елементів діалектики. Армія Давньої Греції вже набувала чіткої організаційної структури, що вигідно відрізняли її від армій держав стародавнього Сходу. Загальна характеристика стратегії греків того часу – поєднання дій сухопутної армії та флоту» [76, С. 95- 97] (Додаток № В. 2).

Система управління Римської держави суттєво відрізнялася від грецьких полісів, хоча спочатку теж мала республіканський устрій, який при цьому вже не був тією демократією, зразком якої була Греція. Тут виникає феномен «римського права», що передбачав розвинену правову систему й регулювання як цивільних, так і військових справ. Тож Римом була побудована достатньо стрункa вертикаль управління, яка була досить ефективною протягом кількох століть. Крім того, понад 200 років Римська держава вела багаточисленні війни, римляни до середини III ст. до н. е. завоювали всю Італію, а потім пішли далі, що не могло не позначитися на системі управління – як військовому, так і державному. При цьому війни частіше за все були спрямовані на захоплення нових територій, що також суттєво впливало на характер управління. Часто для населення нових регіонів статус громадянина Риму був бажаним та престижним, що значним чином відбилося на структурі суспільства, на трансформації підходів в управлінні державою; також Рим став осередком використання та розвитку усіх відомих новацій, у тому числі технічних, що

значно змінило принципи управління у військовій справі. Тут можна згадати, наприклад, Пунічні війни, зокрема, облогу Сиракуз, яка довгий час була невдалою через геній Архімеда, і це стало значним стимулом для змін у веденні війни, а також для впровадження багатьох технічних засобів у військову справу. Тож великою кількістю перемог Рим завдячував своїй організованій і добре озброєній для того часу армії

Проте не останню роль в успіхах державного і військового управління Риму відігравали численні видатні особистості – Луцій Квінкцій Цинциннат, Гай Марій, Гай Юлій Цезар, Гней Помпей, Марк Антоній та ін. Вимоги до військових лідерів того часу включали в себе високий рівень стратегічного мислення, керівництва армією, відданості Римській державі, а отже важливим чинником для формування військового керівника була освіта. Рим взагалі був освіченим суспільством, а за часів пізньої Республіки та Імперії освіта стала систематизованою та публічною. «Часто раби отримували або мали високий рівень освіти (можемо згадати раба-вільновідпущеника Епіктета, який був видатним філософом-стоїком, а філософська освіта була найвищим рівнем освіти в Римі), і ставали вчителями для молодих громадян. Багато римських генералів мали класичну освіту, яка включала вивчення латинської та грецької мов, філософії, літератури та історії, що дозволяло їм розуміти стратегічні аспекти військових операцій. Для багатьох великих полководців політика та військова кар’єра були взаємопов'язаними» [144].

«Підготовка римського війська була комплексною, включно із військовою та фізичною. Новобранці проходили базовий військовий навчальний курс, де їх вчили володіти зброєю, формувати бойові лінії та використовувати основи військові тактики» [18]. Армія була повноцінним відбитком Римської держави, тому часто військова підготовка, зокрема, військового керівника, ставала базою для напрацювання принципів управління державою. В армії панувала жорстка дисципліна, і вояки підкорялися суворим правилам та ієрархії, проте не слід забувати як часто,

особливо за часів Імперії, саме військові управлінці ставали або тими, хто призначав імператорів, або самими імператорами.

Також необхідно зазначити, що Рим більшу частину своєї історії був провідною державою світу, яка забезпечувала усі запити суспільства, зокрема, у військовій справі. Широке використання логістики, розвинута мережа доріг, запровадження системи освіти, повна підтримка інженерної справи, завдяки чому будувалися оборонні споруди, мости, водогони, тунелі тощо – все це значно змінювало характер ведення війни й викликало зсуви у військовому управлінні Риму, що відбилося й у теоретичній думці. Серед теоретиків війни того періоду - Полібій, Аппіан, Фронтін, Вегецій, Юлій Цезар. Полібій перший намагався викласти у взаємному зв'язку військову теорію Греції, Македонії, Малої Азії, Сирії, Єгипту, Карфагену та Риму. Він досліджував «переваги та недоліки тих чи інших бойових порядків, тактичні прийоми, способи ведення війни різних армій» [49]. Аппіан зробив опис полководницької діяльності Македонського і його бойового досвіду [18, С. 116].

Починати аналіз давньоримської літератури з цього питання треба із здобутків Секста Юлія Фронтіна. З його численних праць до нас дійшов лише один – «Стратегеми», в якому викладено 587 повчальних прикладів з діяльності відомих полководців минулого, за якими їхні нащадки мають навчатися різним «військовим хитрощам» [18], які Фронтін систематизував з послідовністю розгортання військових дій. Необхідними умовами підготовки бою та забезпечення успіху Фронтін вважав «збереження в таємниці своїх планів та розкриття планів противника; чітку організацію військового походу; дії відповідно за обставин; своєчасне поповнення армії спорядженням; зосередження своїх сил та розпорошення сил противника; підвищення моральної стійкості свого війська» [76, С. 95-97].

Велике значення набули праці Флавія Вегеція, який, вивчивши бойовий досвід минулого, написав працю «Стислий виклад військової справи» [243]. В подальшому праця набула статуту давньоримської армії. Вегецій був першим і єдиним з військових теоретиків давнини, який спробував систематизувати

накопичені знання з усіх практично галузей військової справи. У чотирьох невеликих розділах своєї праці він висвітлив питання комплектування, організації та навчання армії, ведення війни та бою, а також питання військової історії, адміністрації та військової педагогіки [246]. Із текстів Вегеція ми дізнаємося про те, наскільки ретельно греки і римляни ставилися до оплати ратної праці воїнів: «... вояк, котрий знав, що його гроші лежать у табірній касі, не помишляв про дезертирство, більше турбувався про свої знамена і за них у бою бився набагато хоробріше», а це – сучасна функція мотивації [246]. Вегецій також сформулював принципи ведення сухопутної та морської війни, вперше заявляв про необхідність реорганізації армії, узагальнюючи бойовий досвід.

Юлій Цезар у «Записках про галльську війну» теж виклав свої погляди на ведення війни та бою. Він висловив низку «цінних теоретичних положень про взаємозв'язок політичного і економічного стану супротивника та стану його військової складової і у зв’язку з цим, яку стратегію і тактику проти нього треба застосовувати; розвинув розуміння та практичне здійснення принципу нерівномірного розподілу сил, їх зосередження на головному напрямку, тобто сформулював сучасний принцип головного удару та концентрації сил; обґрунтував необхідність створення резерву, що було тоді новим явищем в управлінні військами; підкреслив важливість раптовості та ініціативи у веденні військових дій» [70, С. 171].

Підсумовуючи військову-теоретичну спадщину Стародавньої Греції та Римської імперії можна сказати, що вони узагальнили досвід війн на той час, спираючись на теоретичні роботи стародавніх авторів, особливо на праці Полібія та Вегеція. Останній вперше систематизував усі військові знання і назвав це «мистецтвом війни» у широкому значенні. Саме Вегецій підсумовував розвиток військової думки рабовласницького суспільства, чим зробив величезний вплив на праці пізніших теоретиків. «Римляни і греки вірно сформулювали функції, методи та принципи стратегічних і тактичних дій армії, розумно підходили до вирішення питань наступу та оборони,

маневрування, підкреслюючи при цьому необхідність всебічного розгляду обстановки (співвідношення сил, рівень підготовки військ, сильні та слабкі сторони супротивника, характер місцевості, клімат тощо), рекомендували ретельно вивчати супротивника, використовувати раптовість для завдання удару, застерігали від шаблону, ставили та вирішували питання комплектування, організації та постачання армій, навчання та виховання військ, управління і підготовки командних кадрів» [76, С. 95-97]. (Додаток № В.3).

Отже, філософсько-управлінська думка Давніх Греції і Риму були втілені у сам характер суспільного життя, культури і всіх нововведень у соціумі, суттєво відбивались на принципах військового управління, що ми бачимо в працях мислителів того часу.

1.2.3. Розвідки представників Середньовіччя та Відродження. Європейське Середньовіччя тривало більше тисячі років – приблизно від V до XV століття, із домінуванням феодальних відносин у суспільстві й релігійного світогляду в житті людини, що суттєво вплинуло на характер управління як у державах того часу, так і у військовому управлінні. Проте, як і за часів Античності, непорушною залишається взаємозалежність між середньовічними суспільством, управлінням державою, управлінням військовою справою, освітою, вихованням та технічним фактором як інструментом їх реалізації.

Першим прикладом формування першої великої держави Середньовіччя була Франкська імперія у VIII–IX сторіччя. Централізація її влади природним чином викликає значні зрушення в системі управління, що й відбулося в державі франків, але мало далекі наслідки для Європи в усіх сферах життя. За часів Карла Великого починається підготовка управлінських кадрів для зміцнення нової імперії, а також виникає потреба в освіченому духовенстві, що сприяло відкриттю безлічі нових шкіл й навіть Палатинської академії в столиці держави. Карл Великий провів реформу в освіті, а голова академії, Алкуїн Йоркський, навіть розробив проект розвитку науки. Це означало, що

держава вже тоді намагалася забезпечувати свої управлінські, захисні, регулюючі функції, що відбувалося в тому числі завдяки військовій силі.

Проте, це був лише початок, процес був нерівномірним, і так відбувалося далеко не по всій Європі. Навіть більше: щойно державне управління слабшало, виникали труднощі в освіті та військовому управлінні. Важливим чинником у середньовічному суспільстві також був авторитет окремих лідерів (що відповідало релігійному світобаченню), в тому числі – військових (часто монархи або вищі аристократи були одночасно командувачами свого війська), що сприяло подальшому формуванню великих державних утворень, а війни ставали одним із найсуттєвіших факторів цих трансформацій.

Народження національної самосвідомості змінювало характер формування війська й управління ним, оскільки армії теж ставали національними зі своїми особливостями. Наприклад, під час Столітньої війни армії часто складалися із вільних людей, які свідомо виступали на захист своєї держави (як з англійського, так і з французького боків). Так, справжній король-лідер англійців Генріх V у 1415 році одержав видатну перемогу під Азенкуром, спираючись на своє військо, яке майже на 80 відсотків складалося з англійських та валлійських лучників, які використовували англійські довгі луки, що вдало протистояли важкій кінноті противника. Це демонструє, доречи, що управління військом залежало від лідерських здібностей командувача, від вмотивованості бійців та від усвідомленого використання певних інноваційних технічних засобів, які були нечастим явищем у Середні віки, але поступово розвивалися й суттєво впливали на військову справу. Наприклад, військові лідери того часу зазвичай здійснювали управління, враховуючи наявність обладунків та технічне забезпечення своїх військ, тому велика увага приділялася вдосконаленню зброї та захисних обладунків (особливо для кавалерії), але вже масове використання арбалету у XI–XII століття поставило під сумнів подальший розвиток і використання обладунків у їх звичному вигляді.

З часом розвиток техніки суттєво вплинув на подальшу трансформацію суспільства, держави та військової справи, і тут спрацювали кілька факторів. Так після реформи освіти Карла Великого розповсюдження шкіл різного типу сприяло розвитку освітнього середовища. До XIII століття школи були монастирськими, єпископальними та придворними, але згодом низка цих шкіл перетворюється на університети. Університет є унікальним продуктом Середньовіччя, який не лише сприяв освіті та науці, але й змінював структуру суспільства. Розвиток університетів значно змінив світосприйняття середньовічної людини, трансформувавши самі суспільні настрої. Через університетську освіту навіть бідні могли переходити з одного соціального стану в інший; таким чином, університет став своєрідним полем реалізації висхідної мобільності з віддаленими наслідками як для окремих середньовічних людей, так і для розвитку суспільства в цілому.

Міста ставали дедалі більш самостійними, формували особливі відносини із державою (наприклад, через Магдебурзьке право), будували власні принципи управління, навіть самі ставали державами. Крім того, суттєвим елементом міського життя було ремісництво, яке стало потужним рушієм технічного розвитку. Знання, що здобувалися у різних ремісничих справах, склали базу усіх основних галузей виробництва – від гірничої справи й зброярства до виготовлення паперу, і це вирішальним чином вплинуло на розвиток військової справи. Відкриття пороху (Альбертом Великим, Роджером Беконом, Бертольдом Шварцем – є різні версії) або його запозичення в китайців через арабів у XIII ст. призвело до появи вогнепальної зброї, зокрема, артилерії, що назавжди змінило характер ведення війни: «Десь наприкінці XII – на початку XIV сторіччя артилерія набула в Західній Європі більшого поширення. У 1308-1310 році кастильський король Фердинанд IV використав гармати при захопленні Гібралтару» [26, С. 721]. А також: «У 1364 році з’явилися перші рушниці, які обслуговувалися одним стрільцем. Така ручна бомбарда отримала назву скопітус (від лат. Skopstus – прут)» [26, С. 722]. Ці дві технології остаточно покінчили з лицарством як домінуючою

силою Середньовіччя, із захисними спорудами (як-от фортеці), зникли всі облогові знаряддя та їх тактика застосування. Крім того, по всій Європи формувався новий тип професійних військ – наймані війська, що значно змінили принципи комплектування й управління. Перехід до професійних найманих військ виявився важким та тривалим і вимагав повної перебудови державних органів, зокрема, це стосувалося багатих міст, які часто відстоювали свою незалежність і потребували захисту від зазіхань сусідів або колишніх чи потенційних сеньйорів. Цікаво, що багато подібних прикладів можна знайти серед італійських міст, де, до речі, сформувалося нове світобачення – світобачення доби Відродження.

Отже, необхідність оптимізації управління держави сприяла розвитку освіти, що, у свою чергу, суттєво вплинуло на виникнення значних суспільних зрушень, а це, у свою чергу, відбивалося на характері військового управління. Проте значних теоретичних робіт щодо військового управління в цей час було небагато.

Із військових робіт раннього середньовіччя можна згадати теоретичну працю «Стратегікон», в який викладенні методи підготовки військ, ведення війни та бою та аналіз праць з різних військових питань античних авторів, давалися «основні принципи для охочих присвятити себе військовій службі». Авторство цієї праці приписували імператору Візантії Маврикію. У «Стратегіконі» докладно розглядаються питання організації, озброєння та навчання військ, побудова бойового та похідного порядків, методи ведення бою, забезпечення бойової діяльності військ, особливості ведення війни різними народами. «Це ставить на особливе місце принципи всебічної навченості військ та принцип науковості в підготовці війська. Новою стає вимога не лише враховувати, але й використовувати бойовий досвід противника, вчитися у нього. Значна частина праці присвячена питанням діяльності полководця та середньовічному розвитку принципів єдиноначальності та принципу лідерства» [121, С. 285-378, 398]. У «Стратегіконі» Маврикій наголошував на важливості функції мотивації: «У

мирний час дисципліну підтримують страх і покарання за проступки, під час військового походу їх роблять більш слухняними надія на нагороди» [121, С. 152].

Взагалі у середньовіччі спостерігаються певні відмінності у принципі комплектування військового управління, комплектування та утримання армій між країнами Сходу та Заходу як носіїв різних цивілізацій. «На Сході принцип суворої військової дисципліни здобув величезну підтримку з боку релігії – за полководцем стояв авторитет Аллаха. Турки та сарацини виявляли більшу дисциплінованість та більше визнавали авторитет командувача» [18].

Одним із перших мислителів середньовіччя, який звернув увагу до питань історії війн і військового управління, був Нікколо Макіавеллі [100]. За Макіавеллі, основа влади – це сила армії: « Основа ж влади в усіх державах – це хороші закони й хороше військо. Однак хороших законів не буває там, де немає хорошого війська, і навпаки, де хороше військо, там і хороші закони…» [100, С. 50]. В його праці «Державотворець» викладено принципи управління державою та армією, але для нас більш цікавим став трактат “Про військове мистецтво”, у якому він дав аналіз стану військово-теоретичної думки своєї епохи, правила ведення війни та намагався сформулювати закономірності розвитку військового управління, висловивши чимало нових ідей.

Макіавеллі дає поради по зміні принципу комплектування війська, зокрема, виступає проти практики найманих військ: «Наймані некорисні й небезпечні; ніколи влада, що спирається на наймане військо, не буде тривалою та міцною, бо найманці марнославні, схильні до чвар, задерикуваті з друзями й боязливі з ворогом, віроломні й нечесні; їхня поразка відстрочена настільки, наскільки відтермінований наступ». Він висуває ідею постійного війська міліцейського типу. За Макіавеллі, міліцейський тип комплектування війська означає залучення усіх громадян до військової служби, які у своєму повсякденному житті займаються приватними справами, але на випадок війни залучаються до військової служби: «Гідні громадяни не робили з війни ремесла і не бажали собі від неї нічого, крім утоми, небезпеки і слави. Тому

досягнувши бажаного, вони з радістю поверталися додому й жили своєю працею» [100, С. 173]. Широке коло людей з різних соціальних верств дозволяло швидко мобілізувати велике військо. Однак, за таким типом комплектування, військо не могло мати високого рівня навченості, що негативно впливало на його бойову ефективність: « Будь-яка держава має ставити собі за мету, щоб військовий вишкіл був за мирного часу лише тренуванням, а під час війни – необхідністю й джерелом слави» [100, С. 174].

Аналізуючи праці Макіавеллі можна прийти до висновку, що у той час виникла необхідність обґрунтування абсолютистських монархій, які народжувалися у той час, а автор виконував замовлення на обґрунтування нової форми державного управління, всіх підсистем держави й особливу увагу приділяв реформуванню військового управління. «Необхідність реформ обґрунтовується необхідністю появи лідера нової формації – абсолютистського монарха, якого й підносить Макіавеллі. Напевно, на той час його позиція була вірною, мабуть, і на сьогодні його теорія залишається актуальною» [76, С. 97-104].

Середньовіччя характеризується як час активного звернення до вогнепальної зброї, тому процес модернізації військового управління розглядали саме з питання її використання. Цей процес розпочав свого часу Макіавеллі, а продовжили нідерландський інтелектуал Юст Ліпсій, який був вчителем військового реформатора тих часів Моріца Оранського. Ліпсій прищепив молодому Оранському інтерес до античної військової спадщини на основі своєї праці «Про Римське військо» [262]. Юст Ліпсій підготував і видав фундаментальну працю «Громадянська наука», п’ята книга якої («Про військову мудрість») була присвячена теорії військового мистецтва. Саме тут він оприлюднив важливі ідеї щодо військової дисципліни [262]. Аналізуючи військово-теоретичну спадщину Юста Ліпсія слід надати характеристику того історичного етапу розвитку Республіки Сполучених Провінцій (Нідерланди). Перш за все Нідерланди довго й криваве виборювали незалежність, і думка про нове військо – це наслідок революційних змін у суспільстві. Економічне

піднесення країни супроводжувалося становленням нової науки і мистецтва. Саме в той час, батько Моріца Оранського, Вільгельм Оранський засновує в 1575 році перший у Європі Лейденський університет, в якому здобував освіту й молодший Оранський. Університет був відомим своєю історією, високим рівнем досліджень і навчання в різних галузях та відзначався своєю високою академічною репутацією. Крім того, Лейденський університет був спеціально створений для виховання нових професіоналів, у тому числі, інженерних спеціальностей та майбутніх управлінців, а його першим ректором був саме Юст Ліпсій. Наслідком розвитку науки, освіти в цій країні були колосальні зміни в державному й військовому управлінні та формуванні війська нового буржуазного типу, у складі якого були й простолюдини й аристократи, де останні називали себе «гьози», щоб підкреслити єдність суспільства в боротьбі з Іспанією.

Слід зазначити, що військові реформи військового лідера, дипломата і політика, а також покровителя наук та мистецтва Моріца Оранського були б неможливими без економічного процвітання Нідерландів, без великих надходжень до бюджету країни від зовнішньої та внутрішньої торгівлі, промисловості, сільського господарства та риболовства.

Оранський добре засвоїв вираз Вегеція: «Почуття честі і обов'язку робить воїна переможцем» [246]. Тобто патріотизм воїнів сприяє військовій дисципліні на полі бою і в мирний час. Виділивши цей елемент античної військової традиції і застосувавши його у своїй практичній діяльності військового реформатора, Оранський виявився більш прогресивним, ніж Макіавеллі та Ліпсій. Він пов'язав два найважливіші принципи військового управління: принцип високої військової дисципліни та морально-психологічний принцип. М. Оранський відігравав провідну роль в Нідерландах у період Відновлення Незалежності, коли була встановлена незалежність Нідерландів від іспанського володарювання. Удосконалення військового управління Оранським уважно вивчалося такими відомими

істориками військового мистецтва, як Г. Дельбрюк [44], а також українським науковцем Г. Гордієнко [35].

Наприклад, Г. Дельбрюк у своїй «Історії військового мистецтва» писав про вклад Оранського у розвиток тактики піхоти «слід вважати переломним кроком в історії піхоти» [44, С. 308]. Значення Оранського як військового реформатора та інтерпретатора античного військового мистецтва полягало в тому, що «він не імітував римську тактику, а по-новому застосував ті елементи, які відповідали рівню озброєнь раннього Нового часу» [35, С. 200], тобто поглибив принципи науковості та всебічної навченості війська.

Підводячи підсумки розвитку військового управління у Середньовіччі, треба сказати, що військова теорія змінюється за рахунок розвитку техніки і зброї. За більш ніж тисячолітній період середньовіччя військова організація та військове мистецтво зазнали суттєвих змін і подолали значний шлях розвитку. На початку доби середньовіччя військова організація більшості країн Європи являла собою племінні ополчення з провідною роллю піхоти з вільних общинників та глибокими фалангоподібними бойовими порядками. З появою варварських королівств з більш-менш сталими кордонами загальні потреби оборони стимулювали переважний розвиток кінноти, в першу чергу – важкої. З розвитком феодальних відносин рицарська кіннота посіла головне місце у складі збройних сил, набула сталого управління й виробила своєрідну стратегію і тактику бойових дій. З розвитком озброєнь, зокрема появою вогнепальної зброї, знову значно зросла питома вага піхоти. «Із формуванням абсолютистських монархій спостерігалися занепад феодальних збройних формувань і поширення найманства як головного засобу формування збройних сил. Бойові порядки стали базуватися на сполученні стрільців та піхоти із вогнепальною зброєю, тоді як кіннота зазвичай стала виконувати допоміжні функції. З’явився і швидко набув поширення новий вид військ – артилерія. Наприкінці середньовіччя зароджуються процеси, які в цілому визначили напрямки розвитку військового мистецтва у наступні часи» [76, С. 97-104].

На нашу думку, не можна погодитися з деякими вітчизняними науковцями, які розглядають розвиток військового управління середньовіччя як таке, що перебувало у застійному стані. Таким прикладом є праці таких науковців як В. Варакута [18] та з Д. Вєдєнєєв, О. Гавриленко, С. Кубіцький [20], які у своїх працях стверджували, що, «незважаючи на значну кількість війн, що мали місце у Середньовіччя, за винятком Візантійської імперії, до XVI ст., військова теорія управління значного розвитку не отримала» [18, С. 95]. Автор вважає, що це питання повинне розглядатись у широкому філософському контексті, що і дає можливість розширити горизонти бачення генезису їх походженні та історичну трансформацію принципів управління.

Основні положення військового управління були закладені ще у Стародавньому Світі. Великий внесок в цю справу внесли теоретики Стародавнього Китаю (нагадуємо, що особливу увагу вони звертали на ведення війни не військовими методами, підкреслюючи роль дипломатії). У свою чергу греки та римляни вперше почали обґрунтовувати військове мистецтво з точки зору розвитку науки того часу (переднауки). Говорячи про період середньовіччя, то розвиток принципів військового управління спирався на розвиток зброї та науки того часу (порох, вогнепальна зброя, розвиток навігації та картографії, тощо), на аналіз досвіду попередніх поколінь (обмін військовими технологіями між Сходом та Заходом). Також у цей час на розвиток військового управління впливав процес формування основ абсолютистських монархій, які корінним чином змінили стратегію і тактику військового управління. Був здійснений перехід комплектування від війська рабів та найманців до війська міліцейського типу комплектування.

Отже, в епоху Середньовіччя відбулися дійсно революційні зміни соціального устрою багатьох країн Європи, що привело до значущих змін в управлінні держави і армії. В часи Відродження формується видима еволюційна зв'язка: змінюється суспільство – змінюється державне управління – змінюється армія – підвищуються вимоги до освіти військових лідерів, освіта виходить на перший план – у підсумку змінюється управління

військами. І цю еволюційну зв'язку можливо прослідкувати на всіх етапах розвитку людства [76, С. 97-104] (Додаток № В. 4).

1.3. Розвиток основних принципів управління в епоху Модерн. Доба Модерну (від XVI до початку XX століття) принесла величезні зміни в життя суспільства в цілому, в державне і військове управління, до глибокої структурної перебудови економічних, політичних і соціальних інституцій, що згодом було оцінено як необхідний і закономірний етап прогресивного розвитку людства. Основою модерної ідеології стало нове бачення світу, що базується вже на науковій картині світу. Модерн пов'язано зі становленням нових соціальних відносин, буржуазними революціями та утворенням перших буржуазних держав XVI–XVII ст., і ці процеси зумовили суттєвий інтерес до пошуку нових знань практичного характеру, що викликало необхідність побудови нових шляхів для здобутку цих знань. «Для філософії це був час наукової революції, появи у теорії пізнання напрямків емпіризму та раціоналізму, формування ідейного руху Просвітництва, який проголосив еру Розуму та подальший прогресивний розвиток суспільства згідно із законами цього Розуму, що відбилося на долі усієї цивілізації» [136].

Наукова революція умовно пройшла шлях від виходу роботи Коперника «Про обертання небесних сфер» (1543) до діяльності Ісаака Ньютона, чия праця «Математичні начала натуральної філософії» (1687) знаменувала появу нової наукової картини світу. «Нова наука перестала бути суто теоретичною, вона перетворилася на вивчення та розкриття світу природи, отже вона стала наукою експериментальною. Це зумовило автономність науки, її незалежність від філософії та віри попереднього часу, а головною метою науки став достовірний опис реальності. Починаючи з Галілея, наука вивчає не «що», а «як», не субстанцію, а функцію» [235]. Крім того, наука стає не просто автономною, але соціальною формою, відповіддю на соціальні запити часу, що кардинально вплине на долю Європи. «Новий тип знання об'єднав теорію та практику, науку і техніку, та сприяв появі нового типу вченого – вченого-

експериментатора, сила якого полягає в експерименті, який стає все більш точним завдяки новим вимірювальним приладам, отже з'являється навіть новий інструментарій науки, який сам став предметом теоретичних розробок, що започаткував технічні науки» [39].

У кінці XVII–XVIII ст. поширюється Рух Просвітництва, який має стати шляхом перебудови соціального устрою на розумних основах. Ключовий смисл Просвітництва – всезагальна доступна безкоштовна світська освіта на основі суто наукового знання про світ, отже Просвітництво стає широким суспільно-політичним, ідеологічно насиченим рухом, метою якого стало вдосконалення людини та суспільства на основі розумного пізнання світу та розвитку науки і техніки. Народившись в Англії в кінці XVII ст., цей рух найбільшого розвитку отримав у Франції XVIII ст., де його було пов'язано із боротьбою «третього стану» за свої соціально-політичні та економічні права. Більшість цих ідей було зорієнтовано, перш за все, на самовдосконалення людини, та вони ж стали ідейною базою для революції у Франції, що в подальшому призвело до суттєвих соціально-політичних потрясінь в усій Європі [136].

Окремою течією Просвітництва була суспільно-політична думка, де виникають нові управлінські ідеї. Тут висувається теорія суспільного договору (Т. Гоббс, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо), яка, незалежно від оцінок, стверджувала, що держава виникає як договір людей між собою заради загального блага. У філософа Локка за державою не визнається права на свавілля, отже, виникає ідея обмеження влади, а також формується концепція «природних прав» людини. Ідеї філософа Руссо стали теоретичним обґрунтуванням громадянського суспільства, яке базується на свободі та безумовній рівності юридичних прав, що надихало якобінців в епоху Великої французької революції. Важливим доповненням ідеї Локка про розділення гілок влади стала концепція Ш. Л. Монтеск'є, який створив класичне уявлення про ліберальний правовий устрій держави, де існують законодавча, виконавча та судова гілки влади, які є незалежними одна від одної, проте разом вони

утворюють необхідну сукупність виконання державних функцій. Такий устрій було вперше зафіксовано у Конституції США 1787 р., Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у Франції та у Конституції Франції 1791 р.

Втілення ідей Модерну та Просвітництва було б неможливим без змін в техніці й освіті. Подальший розвиток соціально-економічних та суспільно-політичних реалій сприяв подальшим трансформаціям у науці, технічному знанні й освіті. Показовим є поширення технічних освітніх закладів, які відповідали на суспільні і військові виклики часу. Після інженерної школи при Лейденському університеті (1575 р.) виникає низка технологічних та політехнічних закладів: Чеський технічний університет (1707 р.), Університет гірничої справи та металургії Сельмецбаньї (1735 р.), Брауншвейгський технологічний університет (як Каролінгський колегіум – 1745 р.), Школа мостів і доріг у Парижі (1747 р.), Гірничі академії у Конгсберзі (1757 р.), у Празі (1762 р.), та інші. Показовим є заснування у 1765 році Фрайберзької гірничої академії принцом Франциском Ксаверієм Саксонським. Оскільки Саксонія зазнала поразки в Семирічній війні, виникла потреба в гірничій справі як галузі для відновлення економіки Саксонії, тож академія готувала висококваліфікованих гірників і науковців у галузях, пов’язаних з гірництвом і металургією. Отже, очевидно, що започаткування нових освітньо-наукових закладів було викликано розширенням інженерної та прикладної наукової освіти, новими потребами, створеними глибокими змінами в суспільстві та індустріалізацією.

Усі ці зміни призвели до радикальної перебудови соціального устрою, що особливо проявилося після революції у Франції й було остаточно закріплено в Кодексі Наполеона (1805 р.). Це був фундаментальний законодавчий акт Франції, що став масштабною кодифікацією цивільного права, а через його прогресивні норми Кодексу було асимільовано правовими системами десятків країн Європи, Америки та інших частин світу. Кодекс відкинув існуючі станові відмінності та привілеї і послужив однією з основ формування нового буржуазного суспільства, закріпивши у своїх нормах

секуляризацію сімейних відносин, рівність учасників громадянського обороту, недоторканність приватної власності, свободу укладання цивільно-правових договорів тощо.

Глибокі зміни у соціальних відносинах і принципах управління державою відбилися також і на військовій справі, і показовим тут також може бути приклад Республіканської армії Франції. Окрім свого розміру та багатонаціонального складу, Велика Армія була відома своїми новаторськими формуваннями, тактикою, матеріально-технічним забезпеченням і зв'язком. Під керівництвом Наполеона зміцніла держава, а отже, була налагоджена нова система комплектування війська через організацію військової повинності, що дало країні потужну армію, яка переважала будь-які інші армії того часу чисельністю та якістю. Але більшість монархічних держав все ще використовували рекрутський набір з безправних верств населення, Англія використовувала найману армію, і всі вони програвали народній армії Наполеона.

Крім того, з кінця XVIII-го ст. у французькій армії забезпечується організаційна підтримка таких функцій штабу, як військова розвідка, логістика, планування тощо. Також завдяки Наполеону вперше застосовується сучасне використання Генерального штабу під час війни (згідно із О. Берт'є), хоча використання Наполеоном було обмежено його власною командною групою. Штаб Великої Армії поділявся на дві великі частини – Військове господарство Наполеона та Генеральний штаб армії. Ще однією складовою, залежною від імперської штаб-квартири, був офіс генерального інтенданта, який забезпечував адміністративний персонал армії. Також армія продовжує вдосконалюватися технічно, що надалі змінює характер її управління.

Таким чином, закріплення та реалізацію низки філософських, наукових, суспільно-політичних ідей доби Просвітництва було визначено як завершення формування епохи Модерну – індустріального порядку життя суспільства із європоцентризмом, орієнтацією на прогрес та розумне перетворення світу, принципом доцільності та масовим матеріальним виробництвом. Очевидним

підсумком розвитку XVI–XVIII ст. було остаточне нерозривне поєднання суспільного життя, характеру державного управління, впровадження освітніх практик, ключової ролі наукового пізнання та технічного фактору, що все разом надалі більше змінювало реалізацію військової справи та принципів військового управління.

Перша індустріальна революція мала значний вплив на військову справу і військове управління. Декілька фактів. Індустріальна революція призвела до значного покращення виробництва зброї, зокрема, вогнепальної зброї та артилерії. Це зробило військові операції більш смертоносними й вимагало розвитку нових принципів військового управління, стратегії і тактики, методів ведення бойових дій. Поява залізниці, яка стала важливим засобом транспортування військ та ресурсів, надала нового змісту принципу маневреності, який дозволив стратегам більш швидко переміщувати велику кількість військ. Поява телеграфу дозволила оперативне обмінюватися інформацією й видачою команд, збільшити здатність ведення розвідки й отримання інформації про дії противника та прискоренню прийняття управлінських рішень.

Також велике виробництво дозволило забезпечити війська необхідними ресурсами, боєприпасами та продовольством в масовому масштабі, що стало поштовхом для появи нового принципу військового управління – всебічного забезпечення війська.

Не можна не сказати, що індустріальна революція призвела до покращення медичних технологій, що підвищило шанси виживання поранених військових, але саме в ці роки сформувався новий принцип – принцип живучості. Розвиток індустрії призвів до збільшення кількості населення у великих промислових містах, яке було доступним для призову в армію, і за рахунок цього європейські армії стали багаточисленні, що кардинально вплинуло на принцип комплектування війська.

Взагалі, перша індустріальна революція змінила сутність і внутрішній зміст принципів військового управління, роблячи їх більш сучасними на той

час та технологічними. Нові технології та засоби зв'язку робили військове управління більш ефективним та координованим, але в той же час перед командирами та стратегами постали нові виклики. Безперервно зростала роль маневрування військ на театрі війни (удосконалювалася теорія «маневреної» стратегії).У той час деякі теоретики намагалися чітко сформулювати методи військового управління, тому й з'явилися гасла з вимогами роз'яснити, «коли потрібно вступати у бій і у яких випадках утриматися від нього» [20, С. 198]. «Принципи військового управління в арміях феодально–абсолютистських держав було викладено в працях А. Тюрена, Р. Монтекукколі, Є. Савойського та ін.» [20].

Друга промислова революція також суттєво вплинула на розвиток військової справи й військового управління. У цей же час у вжитку з'явилася ручна стрілецька зброя, вдосконалена американським зброярем С. Кольтом. Револьвер «Кольт» став символом того часу [102]. У хімічній промисловості було налагоджено виробництво вибухових речовин. У 1862 р. швед Альфред Нобель налагодив промислове виробництво нітрогліцерину, а потім перейшов до виробництва динаміту [107, С. 146]. Розвиток технології призвів до створення броньованих транспортних засобів – танків. Це змінило військову тактику і стратегію, оскільки бойові дії стали більш мобільними та менш залежними від укриття. Саме тому нового змісту набув принцип головного удару (броньованого кулака), де разом із збільшенням кількості військ на напрямку головного удару з'явилася броньована техніка, яка була передвісником зародження нового роду військ – танкових, які вже у середині Першої світової війні і до початку Другої зумовило появі сучасної тактики та стратегії ведення бою [124]. Виникнення авіації передбачало розвиток літаків та дирижаблів. Це відкрило нові можливості для ведення розвідки, обстрілу пересування військ, що трансформувало принцип головного удару [124]. «Друга промислова революція призвела до розробки й використання зброї масового знищення, такої як хімічна, бактеріологічна та ядерна. Це створило нові загрози та вимоги до оборони та доктрини військового управління,

набуття нового змісту принципу науковості та принципу комплексності» [219].

Подальший розвиток застосування у військовому управлінні телеграфу та радіо дозволив швидше та ефективніше координувати дії військ та комунікувати на полі бою. Це призвело до трансформації принципу скритого управління військами. За рахунок впровадження масового виробництва та покращення логістики стало більш ефективним забезпечувати війська та керувати їх рухами. Це було поштовхом для появи нового принципу для того часу – принципу всебічного забезпечення війська. Новітній тип принципу комплектування війська, який з'явився після другої промислової революції, сприяв у подальшому формуванню великих армій (за кількістю військових), що вплинуло на стратегію та тактику бойових дій Першої та Другої світових війн. По суті, зміст цього принципу комплектування війська перебував у такому стані до 80–х років XXI-го ст. Вплив другої промислової революції на військову справу і військове управління полягав у зміні технологічної бази, комунікаційних можливостей та важливості масового виробництва та логістики в контексті ведення війни.

Новим етапом розвитку принципів військового управління став початок Першої світової війни. За словами Л. Порицького: «У ході війни з усією очевидністю проявилася вирішальна роль економіки і техніки, залежність перебігу і результату війни від тилу країни. Зростання і вдосконалення військового виробництва, залізничного й автомобільного транспорту, засобів зв'язку, розвиток озброєнь змінили матеріально-технічну базу війни. Під час військових дій застосовувалися як удосконалені, так і нові бойові засоби: літаки, танки, підводні човни, зенітні та протитанкові гармати, міномети, хімічні й димові снаряди, запалювальні засоби, випуск яких постійно зростав. Необхідно підкреслити, що бойовий досвід попередніх війн став тією основою, на якій розвивалося в ході Першої світової війни управління військами» [124].

Протягом війни генштаби воюючих держав накопичили великий досвід у галузі стратегічного планування, що віддзеркалилось на новому змісті принципу науковості, а принцип плановості відійшов до розряду найголовніших принципів військового управління. «Успіх боротьби на два і більше фронтів визначали переважно три чинники: наявність необхідних стратегічних резервів для відбивання несподіваних ударів, свобода і високий темп маневрування силами та засобами між театрами, чітка взаємодія фронтів» [124]. Набрав нового змісту принцип централізації військового управління. На думку Л. Порицького, розмах збройної боротьби вимагав зміни методів військового управління. Керувати багатомільйонними арміями за старою схемою «головнокомандувач – армія» стало неможливо. Тому в ході війни сформувалася нова структура управління: «Ставка – фронт (група армій)–армія». Хоча принцип централізації дотримувався повсюди, але «… майже в усіх державах тісної взаємодії між військово-морськими і сухопутними штабами не було, що стало результатом традиційного відособлення цих сфер збройної боротьби» [124].

Таким чином, хоча погляди військових теоретиків в період між Першою та Другою світовими війнами уточнювалися і не були сприйняті повністю, проте вони мали помітний вплив на офіційні установки з питань ведення війни, особливо при розробці принципів та методів військового управління перед та під час Другої світової війни, розробки військових доктрин, бойових статутів і настанов, створення нової потужнішої зброї. Взагалі бурхливий розвиток військової техніки (танків та авіації, насамперед) здавалися багатьом військовим теоретикам ключем до вирішення проблеми переможного завершення війни.

Німецькі військові теоретики спрямовували свої зусилля на розробку «блискавичної війни» – тобто набув нового наповнення та змісту принцип мінімізації (не тільки перемоги у війні малими силами, але також за допомогою новітніх технологічних засобів – танків, літаків, підводних човнів тощо). У той же час німецький військовий теоретик Еріх Людендорф взяв на

озброєння висловлювання стародавнього китайського військового теоретика Сунь-Цзи про те, що тривала війна веде до виснаження господарства, слід прагнути до швидкої перемоги: «Якщо ведуть війну і перемога бариться – зброя затупляється вістря обламуються; якщо довго триває облога фортеці – сили підриваються; якщо військо надовго полишають у полі – коштів у державі не вистачає» [138, С. 9]. Йому ж належить термін «тотальна війна», який означає всеосяжну війну. Теорія якої має на увазі не лише армію, а й народ, який зазнає всіх випробувань. Театром війни стає вся територія країн, що воюють. Як способи її ведення, Людендорф пропонував тактику «випаленої землі», терор, найбільш варварські, жорстокі та жахливі методи. Війну, за його словами, треба розпочинати раптово, без оголошення. Успішне ведення війни можливе при значній перевазі в силах і засобах над супротивником у вирішальному місці. Ці події змушують нас з нового ракурсу подивитися на принцип принципу головного удару. Безсумнівно всі теоретичні зауваження стосувалися саме цього принципу. З урахуванням технічного і технологічного удосконалення військ того часу він набуває нового змісту, а саме – за своїм характером суто технологічного.

Ідея досягнення швидкої перемоги над противником пронизувала й інші військові теорії, що розроблялися у той час. Серед них особливе місце посідають теорії «повітряної війни» та «танкової науки». Основоположником першої вважається італійський генерал Джуліо Дуе. Він передбачав бурхливий розвиток військово-повітряних сил, труднощі протидії їм і те, що з часом вони відіграватимуть в арміях головну та вирішальну роль. У книзі «Панування в повітрі» він писав, що військово-повітряні сили шляхом широких наступальних дій і нищівних ударів по військових, промислових і політичних центрах противника здатні в короткий термін повністю придушити його опір і здобути перемогу та волі населення до продовження боротьби [124].

На основі зростання технологічності війська сформувалися цілі теорії та концепції військового управління того часу. Наприклад, засновник теорії «танкової, або механізованої війни» англійський генерал Джон Фредерік

Чарлз Фуллер у своїй книзі «Танки у Великій війні» писав: «знаряддя боротьби чи зброя становлять 99 % перемоги, тоді як стратегія, командування, управління, хоробрість, дисципліна, постачання, організація і всі моральні та фізичні приналежності війни – у разі складають 1%». Той же самий погляд захищав і Генерал Ханс фон Сект, який наголошував, що майбутній спосіб ведення війни полягатиме у використанні рухливих відносно невеликих, але висококваліфікованих армій [124].

Французький генерал де Голль у книзі «Професійна армія» висував ідею створення у Франції малої професійної механізованої армії на противагу масовій, що комплектується на основі загальної військової повинності. Усі військові теоретики того часу приписували абсолютну могутність військовій техніці й принижували значення людини у війні, але ці концепції війни не були здатні на той час докорінно змінити принцип комплектування війська, бо все ж таки перевага була за величезними арміями [205].

Деякі військові управлінці намагалися передбачити трансформацію методів та принципів управління у майбутній війні. Другі – рішуче долали колишні уявлення, що склалися про військове управління, функції та методи ведення майбутньої війни, намагалися вирватися з абсолютизації досвіду Першої світової війни. Треті ж висували без жодних наукових обґрунтувань вкрай односторонні теорії, причому головними причинами їхньої появи були не гносеологічні, теоретико-пізнавальні, а суто соціальні та ідеологічні концепції.

У цілому ситуацію, яка склалася перед та під час Першої світової війни і яка стосувалася «змін та трансформацій структури і змісту принципів військового управління, трансформацій принципів ведення війни, відбувалися під впливом НТР та ВТР» [86, С. 55]. Якщо стисло дати оцінку стану військовому управлінню на той час, її можна охарактеризувати словами тодішнього начальника генерального штабу Німеччини Альфреда фон Шліффена: «Польові гармати і кулемети замінили лук, стріли і пращу, але принципи війни залишилися незмінними…» [93, С. 6.]. Тобто, за своєю суттю

принципи військового управління залишилися старими, за деякими винятками (появи нових принципів). І в той же час необхідно обов'язково підкреслити, що, залишившись незмінними, вони набули внутрішніх змістовних змін під впливом нових технологій і техніки того часу.

Загалом багато теоретичних передвоєнних розробок військової науки по військовому управлінню у роки Другої світової війни багато у чому підтвердилися, але деякі принципи управління були докорінно змінені конкретними реаліями, обстановкою, масштабами, безкомпромісністю цієї війни. Війна, що почалася, внесла корективи у військово-дослідницьку роботу розвитку принципів військового управління. Значних змін у той час зазнав принцип головного удару – стратегічний наступ мислився здійснювати шляхом проведення послідовних фронтових операцій, і одночасного наступу кількох фронтів на одному або кількох театрів бойових дій. Принцип головного удару перетворився у принцип кількох глибоких головних ударів, став комплексним, на основі новітніх технологій військового управління, з використанням великої кількості особового складу, танків, літаків та артилерії.

У повоєнному періоді свого розвитку у трансформаціях військового управління можна виокремити три фази: перша (1945 – середина 1950-х рр.) характеризувалася розвитком військово-теоретичної думки:

– по-перше, з урахуванням аналізу та узагальнення досвіду минулої війни, але з урахуванням нових ядерних реалій;

– по-друге (середина 1950 – початок 1970-х рр.) виділяється розробкою теоретичних концепцій, що відбивають боротьбу встановлення стратегічного паритету в ракетно-ядерне століття;

– по-третє, фаза почалася із 1970 р. і тривала остаточно до кінця XX ст., характеризувалася розвитком військово–теоретичних поглядів в умовах сформованого паритету, запобігання світовій війні як ядерної, так і конвенційної, з використанням звичайної зброї, а також початку скорочення ракетно-ядерних та звичайних озброєнь [93].

У тих умовах армія мала набувати інший характер, керуватися суто оборонною доктриною, будуватися як оборонна та розвиватися з урахуванням і балансом інтересів і сил за принципом оборонної достатності. Головною вимогою до армії стали її висока бойова готовність, здатність до ефективного відображення будь-якого нападу. Тобто чим більший рівень підготовки збройних сил відповідає ступеню військової загрози, тим менша ймовірність того, що ця загроза реалізується. У той час на передній план виступили якісні показники армії, які реалізуються у її технічній оснащеності, у високому вишкілу особового складу, його професійному рівні, у рівні військової науки держави та військового управління, тобто вперше виходять на передній план принципи всебічної навченості війська та принцип науковості.

Підводячи підсумки розвитку військового управління епохи Модерну можна відверто сказати, що основні принципи військового управління, які сформувалися у Стародавні часи та продовжили свій розвиток у Середньовіччі залишилися за деякими випадками старими, але набули нових якостей та змісту. Наприклад, за рахунок наукових та техніко-технологічних новацій у епоху Модерну з’явилися нові принципи військового управління:

– принцип науковості та всебічної навченості війська (рівень НТР та ВТР);

– принцип плановості та передбачення (футурологічний): розвиток військової теоретичної науки надав змогу на основі військово-історичного досвіду на сучасних військових технологій прогнозувати та планувати хід майбутніх військових операцій;

– принцип всебічного забезпечення війська (логістика і тилове забезпечення стають одним з основних показників боєздатності армії);

– принцип живучості (з розвитком медичного забезпечення цей принцип стає одним з найважливіших).

Набули значних трансформацій змісти таких принципів військового управління, як:

– принцип головного удару (броньованого кулака, багатьох головних ударів, за рахунок використання танків, авіації, сучасних засобів зв’язку);

– принцип централізації військового управління (розподіл повноважень командувань набув сучасного змісту);

– принцип комплектування війська (багаточисленні армії з’явилися за рахунок збільшення численності великих промислових міст – промислово-технологічна урбанізація);

– принцип скритого управління військами (набув нового технологічного змісту за рахунок розвитку засобів зв’язку та комп’ютерних технологій);

– принцип мінімізації (цей принцип наголосив ще Сунь-Цзи, але він набуває німецького кольору «блискавичної війни», або короткострокової війни за рахунок мінімальних сил);

– принципів комплексності та принцип скритого управління військами;

– принцип швидкості прийняття управлінських рішень тощо.

1.4. Принципи військового управління: теоретико-аналітичний огляд сучасної науково-філософської літератури. У попередніх підрозділах дисертаційної роботи було показано, що принципи військового управління мають свою історію і філософське забарвлення. Вони стосуються організації та управління військовими силами, вирішення стратегічних і тактичних завдань, планування та координації дій під час військових операцій та повсякденної діяльності війська.

Питання філософського осмислення принципів військового управління має в своєму підґрунті дві потужні джерельні бази. Перша відноситься до військової справи, військової науки, бо саме завдяки цим знанням і з’являється військове управління. Тому необхідно звернутися до аналізу того, як у цій галузі знань описується феномен військового управління. Джерелом аналізу стали історико-філософські праці зі згадками про військові дії та роботи видатних полководців, які вплинули на оформлення управлінської військової

справи. На основі аналізу історико-філософських праць з управління розглянуто їх генезис та розвиток..

Визначено, що військове управління – це інтегрований різновид як соціального, так і військового управління. Його визначення формується за рахунок систематичного зовнішнього або внутрішнього впливу на військову систему з метою приведення її до стану, який дає змогу успішно виконувати повсякденні та бойові завдання. Зміст військового управління полягає в постійному контролі за військовими управлінськими відносинами. Якщо останні відхиляються від оптимального значення (наприклад, порушення динаміки), то військове командування, органи військового управління розробляють і здійснюють комплекс заходів для відновлення сталих відносин у військовій спільноті.

Отже, почнемо із першого джерела. Військова наука – це галузь знань, яка спеціалізується на вивченні військових аспектів, військової справи, військової стратегії, тактики, логістики, управління військами, військової техніки, військової медицини та інших складових, пов'язаних із забезпеченням ефективності військових дій.

Соціально-філософські розвідки феномену військового управління з необхідністю потребують звернення до наукової літератури військової справи, але, все ж таки, основний контекст осмислення принципів військового управління ми знаходимо у філософських працях, перш за все, у такому корпусі знань, як філософія війни. Її початковим етапом стали роздуми Г. Ллойда (XVIII ст.) у праці «Військові і політичні мемуари генерала Ллойда» [241], в центрі уваги якого опинилися питання та проблеми війни та миру, розуміння війни, проблем військової справи у широкому значенні слова, тощо. Але в цілому «він намагався надати глибокий соціально-філософський аналіз явищу війни» [241].

Стародавній китайський військовий стратег Сунь-Цзи у своєму трактаті «Мистецтво війни» висвітлив важливі аспекти військового управління. Він розглядав принципи стратегії, тактики та організації ведення бойових дій. У

працях Н. Макіавеллі «Державотворець» і «Про військове мистецтво» червоною ниткою проходить думка про ідеальне, збалансоване управління державою та військом [100]. Німецький військовий теоретик Карл фон Клаузевіц в своїх працях «Принципи ведення війни» [65] та «Природа війни» [66] розглядав поняття *військового управління*, принципи ведення війни, тактики і стратегії у контексті воєнної справи. Він аналізував вплив політичних та різних соціальних факторів на стратегічне прийняття рішень.

Італійський філософ А. Грамші зробив внесок у розуміння військового управління завдяки своїй праці з соціальної філософії та політичним ідеями [183]. Він досліджував вплив культурних ідеологій на військовий менеджмент та організацію управління армією. Один із видатних військових теоретиків XIX ст. А. Жоміні у праці «Трактат про великі військові операції» розробив теорію військового мистецтва, включаючи поняття *стратегії, тактики та логістики*, описав структуру військового управління. У роботі «Нариси військового мистецтва» надав проект дидактичної праці, де він намагався висвітлити фундаментальні принципи, на яких базуються основні рішення, що стосуються стратегії, тактики і сучасних підходів до військового управління (на приклад, принцип головного удару та ін.) [224; 271].

Дуже стисло та змістовно надали визначення військовій науці наші співвітчизники науковці Д. Вєдєнєєв, О. Гавриленко, С. Кубіцький: «Вищим інтелектуальним продуктом війн є специфічна наука щодо того, як найефективніше вбивати чи калічити (і не лише фізично) собі подібних, або захищатися від тих, хто таке намагається зробити» [20, С. 7]. На думку В. Чорного: «Феномен військового управління реалізується у військовій організації суспільства. Об'єктом військового управління є підсистеми та елементи військової організації, а початковий рівень, на якому здійснюється військове управління, – це рівень окремого військовика (елементарного відділення, обслузі, взводу, екіпажу тощо)» [166, С. 15-16].

Ці філософи і військові теоретики надали вагомий внесок у розуміння військового управління в різні історичні періоди і заклали основи для

подальших розвідок принципів ведення війни. Безумовно, філософія не може замінити військову науку: остання сама відкриває і формує свої закони, але філософія дає військовій науці світоглядну, методологічну основу, допомагає вирішувати проблеми, які виникають в історичному просторі, і, завдяки раціональному обґрунтуванню, окреслює можливі реалізації військової управління у майбутньому. З точки зору філософії, науковці можуть розглядати військове управління з різних аспектів. Деякі філософи вважають, що військова наука – це галузь, яка досліджує військовий конфлікт, його природу, причини і наслідки, а також вивчає військове управління, включаючи стратегію, тактику, логістику та принципи ведення війни. Хтось із філософів розглядає військову науку як міждисциплінарну галузь, яка поєднує в собі елементи військової стратегії, політики, психології, соціології, історії, техніко-технологічний компонент що впливає на розвиток зброї тощо для кращого розуміння військового досвіду і знань, які передаються та вдосконалюються з покоління в покоління.

Аналізуючи військове управління, треба визначити характерні ознаки з метою виходу на його розуміння як складної системи та необхідно розглянути його структурну композицію, яка і буде унаочнювати його складну архітектоніку. До системи управління відносяться об’єкти і суб’єкти, але управлінський вплив суб’єкта (військової управлінської ланки) на об’єкт управління (військова організація: підрозділи військовослужбовців і, мабуть, окремий військовослужбовець) здійснюється на основі законів військового управління, за допомогою функцій, принципів, методів та прийняття на їх ґрунті управлінських рішень. Також необхідно зауважити, що складовими частинами військового управління є стратегія та тактика ведення бою, оборона держави та всі складові частини військової науки, військовий менеджмент та логістичне забезпечення тощо, але це різні аспекти військового управління, і кожен з них відрізняється за своїми сутністю і завданнями.

Під військовим управлінням розуміються два основних значення, які становлять його сутнісну основу. По-перше, це нормативність визначення

військового управління. За документами державного значення, військове управління входить як складова (підсистема) державного управління. По-друге, змістовне навантаження військового управління вказує на його дію за певними правилами, тобто йде вказівка на його функціональні здійснення. Законодавчо-правовою основою військового управління є державні закони, настанови і військово-теоретичні розробки [4; 53; 60; 61; 125; 151; 156].

«Важливим етапом у дослідженні військового управління є визначення його принципів, законів, методів та функцій» [79, С. 35]. Закони військового управління – це необхідні, суттєві, стійкі відносини, що повторюються між суб'єктами і об'єктами військового управління. Вони мають об'єктивний характер, тобто є незалежними від свідомості членів військової системи. Закони є найвищим ступенем пізнання і мають форму загальності, тобто виражають спільні відносини, зв'язки, властиві всім явищам воєнної картини світу.

Аналізуючи літературу про зміст феномену військового управління, необхідно зосередитись на поняттях *військове* управління та *військовий менеджмент* з метою відрізняти їх один від одного. Це питання пов’язано із великою кількістю іноземних документів, в яких відсутній термін *військове управління.* Замість нього активно використовується термін *військовий менеджмент.* Детальний розгляд такої відмінності має принциповий характер. Деякі вчені застосовують термін *військовий менеджмент* як форму або вид сучасного військового управління, але нам необхідно відійти від такого однобокого визначення цієї складної системи військової справи. «Термін *управління* в одному з перших підручників із наукових основ управління (1969 р.) розглядався як цілеспрямований вплив на колективи людей для організації та координації їхньої діяльності в процесі виробництва. В Оксфордському російсько-англійському словнику (1994 р.) слово *управління* перекладається англійською мовою як *management, administration, direction* і вони розглядаються як синоніми. Зміст поняття *менеджмент* розкривається широко і всебічно: це спосіб управління, керівництва, спрямування або

контролю; мистецтво управління; люди, які контролюють і спрямовують діяльність організацій, а також управлінський персонал. Менеджмент включає багато аспектів: економічний, політичний, військовий, соціальний, фінансовий, філософський, технічний, організаційний та інші» [122, С. 6-8].

Розвиток менеджменту та військової управлінської думки здійснювався когерентно, випливаючи один з одного і впливаючи один на одного, але терміни *військовий менеджер* і *військовий управлінець* у цілому не можна використовувати як тотожні. Тому не можна погодитись із авторами посібника «Основи управління і прийняття рішень у військовій справі» (В. Полікашиним, Ю. Полікашиним, С. Поляковим), бо широке поняття *військового управління* вони підмінюють модним терміном *військовий менеджмент*, хоча відразу і суперечать самі собі: «Багато фахівців терміни *управління* і *менеджмент* використовують як тотожні. Проте це не зовсім суворо і точно…Управління – це процес розподілу і руху ресурсів у формальній організації із заздалегідь заданою метою та розробленим планом і безперервним контролюванням результатів діяльності, а менеджмент – сукупність методів, принципів, засобів і форм управління формальними і неформальними організаціями або формальними організаціями, в яких є неформальні групи, для підвищення ефективності їх діяльності» [122, С. 6-8].

Тут потрібно чітко провести лінію розмежування між військовим управлінням та військовим менеджментом, а не спрощувати систему управління до окремих методів та прийняття управлінських рішень військовим менеджером вузької спрямованості, також потрібно підкреслити, що військовий менеджмент є складовою військового управління, але не її сучасною формою. Пошук філософських основ менеджменту не призводить до позитивних результатів, зокрема тому, що філософія прагматизму та емпіризму, покладена на фундамент американських теорій і концепцій менеджменту, звужує можливості створення методологічної основи для розробки загальної філософської теорії військового управління.

Я. Тараноєв і Т. Дишкант проаналізували використання терміну *управління* і *менеджмент*, звертаючись до словників, націлених на окремі наукові напрямки, у тому числі і на філософські. З їх аналізу стало зрозумілим, що досить високо оцінювали феномен управління видатні такі філософи як Ж. Ламберті, Д. Віко, П. Гольбах. Останній навіть пояснив категорію *управління* в досить оригінальній формі. На його думку, саме «людина-філософ, освічена людина спирається на вміння бачити і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, має значний вплив і може впливати на решту громадян» [140, С. 115]. В ХХ ст. з'являються праці таких відомих фахівців в царині управління, а «краще сказати, менеджменту, як Ф. Тейлор, Г. Гант, подружжя Ф. Гілбрет і Л. Гілбрет, Г. Форд, Г. Хопф, Є. Мейо, О. Шелдон, А. Файоль та ін. Майже усі вони поставили наголос на появі нової філософії при розумінні категорії *менеджмент»* [140, С. 115]. Треба погодитись із авторами статті, що з часом їхні пріоритети трошки похитнулися і зникли зовсім. Причина тому була сама найпростіша: в самому процесі менеджменту «було знецінено знання цілісності предмету управління. Більш того, на прикладах цих робіт стала просуватися логіка етноцентризму у вигляді американізму, за яким висувалася вимога «створювати ціль, до якої прагне вся цивілізація», маючи на увазі під цим висловлюванням необхідність копіювати будь-які сфери життя з американського варіанту» [140, С. 115].

У 20-х рр. вийшла перша публікація про філософію управління О. Шелдона, де автор «вказує на недостатність механічних дій, звернення до наукового методу, ефективного обладнання в менеджменті, бо управління – це щось досить більше. Це стало просто зрозумілим вже в середині століття, бо перед нами розгорнувся світ індустріального і постіндустріального суспільства, в якому управління без урахування техніко-технологічної складової у поєднанні із складними системами соціального, когнітивного, інформаційного характеру стали розглядати з позицій нового розуміння» [140, С. 115]. Таким чином, недоліком усіх праць, в яких розглядалися проблеми управління, стали 1) намагання описати суто практичний характер дій

управління і 2) відсутність умоглядно-теоретичного характеру обговорення будь-якої проблеми. У підтвердженні таких висновків приведемо цитату: «Мало бажання створити теорію управління умоглядно-філософського характеру: основна заклопотаність – у розвитку концепцій суто ділового напряму заради контролю над реалізацією цілей та способів функціонування бізнесу... Ми мало зацікавлені, тим більше у нас не вистачає часу на питання умоглядно-теоретичного плану» [140, С. 115].

Також потрібно підкреслити, що військовий менеджмент є складовою частиною військового управління, але не його сучасною формою військового управління. Визначено, що зміст категорії *управління* виявляється набагато ширшим, ніж зміст категорії *менеджмент*. Якщо спиратися на пошуки наукового пояснення, то наголос треба поставити на поєднанні теоретичних із емпіричних способів, з одного боку, а, з іншого – вміння шукати закономірності та спиратися на закони, які мають свої прояви у військовій справі (якщо мова йде суто про принципи військового управління). Підтвердженням цього є цитата «пошук закономірностей (а це означає посилення когнітивно-теоретичного важелю з метою ущільнення думки) залишається в тренді такої вже «немолодої» науки, як управління» [140, С. 115].

Принципи військового управління мають як об'єктивний (випливають із законів управління), так і суб'єктивний (продукт розумової діяльності людини). Доведено, що принципи визначають стратегічні та тактичні аспекти управління військами, «… спрямовані на досягнення поставлених військових цілей та визначають основні принципи організації управління військовою системою, способи та засоби функціонування та взаємодії військових органів» [80, С. 128-134].

Також можна погодитись із думкою С. Мельника, який дає визначення поняття військового управління та відокремлює найважливіші, на його думку, такі його принципи, а саме «військове управління, є складовою частиною державного управління, має свої особливості порівняно з управлінням, що

реалізується в інших державних сферах. Разом із тим воно здійснюється на підставі загальних і специфічних принципів державного управління, а найбільш характерними для військового управління є принципи централізації, єдиноначальності та військової дисципліни» [108, С. 104-107]. Погоджуємося з позицією М. Тищенка, В. Богуцького, Е. Григоренка: «У військовому управлінні відрізняють загальні, спеціальні та конкретні принципи. Загальні принципи відносяться до всієї системи військового управління, спеціальні – лише до окремих функцій та сфер, а конкретні – тільки до тих чи інших управлінських дій чи процедур» [143, С. 19, 44-67]. «У зв’язку з цим доречно відзначити, що такий поділ принципів має досить умовний характер і за певних обставин може змінюватися» [12, С. 205-207]. Особливо необхідно підкреслити методологію реалізації та застосування на практиці принципів військового управління і те, що військова управлінська діяльність будуються на засадах позначених принципів, а на практиці реалізуються через функції управління. Функції управління визначають стійкий склад специфічних видів управлінської діяльності, які характеризуються однорідністю цілей, дій або об’єктів їхнього застосування [143, С. 85-89, 111-118]. Реалізація функцій управління здійснюється шляхом застосування різних методів. «Методи управління – це система правил і процедур вирішення різних завдань військового управління для забезпечення ефективного розвитку організації, з урахуванням принципів військового управління» [123, С. 8].

Досліджено, що сукупність принципів військового управління (загальних, спеціальних і конкретних) – це взагалі складна відкрита система як і саме військове управління, якій властиві такі якості, як самоорганізація, нерозривне єднання, їх когерентний розвиток і трансформації, взаємопроникнення принципів управління одного в інший, взаємодоповнення, їх нерозривний зв'язок у прийнятті управлінських рішень. «Система принципів націлена на майбутнє, на результати прийняття рішень, на вміння передбачати і прогнозувати їх наслідки» [108]. «Принципи військового управління – це складна, відкрита соціальна система, яка включає в себе багато аспектів

соціально-філософської думки, з урахуванням соціального розвитку суспільства, загальної мети існування у майбутньому, за допомогою методів управління, об’єктивного усвідомлення функцій військового управління і наприкінці прийняття обґрунтованих управлінських рішень військовими лідерами» [143, С. 123].

Доцільно говорити про те, що принципи військового управління – це основоположні ідеї (давньогрецькою εἶδος (ейдос) – початок, принцип) та правила нормативної поведінки військових щодо здійснення військових управлінських функцій за рахунок звернення до загальних закономірностей та стійких вимог, при дотриманні яких забезпечується ефективне військове управління. В цьому контексті ми можемо говорити про принципи військового управління, як категорію соціальної філософії. Такі спроби у визначенні принципу як категорії можна знайти у таких військових мислителів та філософів, як Сунь Цзи [137, 138], Г. Ллойд [241], К. фон Клаузевіц [65], А. Грамші [183]. Ця категорія також присутня у словнику сучасних вітчизняних філософів, праці яких стосуються питань державного-законодавчого напрямку і промислового та військового менеджменту (С. Мельник [108], В. Полікашин, Ю. Полікашин, С. Поляков [123], Я. Тараоєв, Т. Дишкант [140], М. Тищенко, В. Богуцький, Е. Григоренко [143] тощо).

До речі, цікаве філософське визначення наукового принципу надано А. Пуанкаре (Цінність науки» (1908 р.)), яке доцільно застосувати і для визначення принципу військового управління: «Принципи – це угоди та приховані визначення. Тим не менш, вони витягнуті з експериментальних законів, ці останні були, так би мовити, зведені до рангу принципів, яким наш розум приписує абсолютне значення. При першому ознайомленні з принципами особливо доречно підходити до них з їхньої об'єктивного боку, а це можливо зробити тільки рухаючись від окремого до загального, але не навпаки» [257, С. 14]. Тобто А. Пуанкаре дає розуміння наукового принципу з експериментального досвіду в науці, але у нашому випадку експериментальним досвідом є тисячорічний досвід філософії війни.

Тому назріло питання про надання визначення *принципів військового управління* як філософської категорії, яке повинне включати в себе мислення та роздуми про природу військового управління, роль військових лідерів у прийнятті управлінських рішень, законодавчо-нормативні і морально-етичні аспекти управління, загальні ідеї розвитку і шляхи подальшої трансформації принципів управління під впливом здобутків сучасної науки, освіти, розвитку техніки і інформаційних технологій у теперішніх та майбутніх війнах. Вважаємо, категорія *принцип військового управління* входить до інструментарію сучасного філософського дискурсу (соціальна філософія, філософія війни, філософії техніки тощо). Вона є результатом генезису феномену військового управління і обумовлена історичними, соціальними, економічними та техніко-технологічними факторами [50, С. 21-26].

Висновки до 1-го розділу.

1. На ґрунті філософської рефлексії даних військової справи дано визначення принципу військового управління. Принцип військового управління – це категорія, яка входить до інструментарію сучасного філософського дискурсу (соціальної філософії, філософії війни, філософії техніки тощо). Є складною, динамічною, відкритою до трансформаційних процесів системою за умов історичних, соціальних, економічних та техніко-технологічних факторів.

2. Окреслено історичне визначення принципів військового управління, простежено ґенезис їх розвитку в історії військової справи, з'ясована наступність принципів від епохи стародавніх часів до сучасності. Визначено основні лінії їхнього оформлення від Стародавніх часів до епохі Модерну і з'ясовано, що вплинуло на змістовні зрушення їхнього розвитку на ґрунті аналізу історико-філософських текстів. Виокремлено такі, як принцип централізації, єдиноначальності та військової дисципліни, принцип системності, комплексності, оптимальності або мінімізації, головного удару, навченості військ та ін.

3. Принципи, які зазнали значних трансформацій в епоху Модерну: принцип головного удару, комплектування війська, скритого управління військами, науковості та всебічної навченості війська, плановості та передбачення, всебічного забезпечення війська, мінімізації та ін.

4. Першорядного значення набувають принципи всебічної навченості війська та науково-технічний принцип. Набрав нового змісту принцип централізації військового управління, З'явився новий принцип військового управління – принцип живучості війська.

Матеріали першого розділу дисертаційного дослідження опубліковано в наукових працях здобувача [73; 74; 78; 81; 83; 84].

РОЗДІЛ ІІ.
ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ ЗА УМОВ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ.

2.1. Сучасна рефлексія понять *війна, війна* та *мир, військова картина світу.* Роздуми про питання війни, війни та миру треба починати із вислову відомого вітчизняного філософа Ю. Лободи: «Є парадоксом те, що філософія війни як окрема дисципліна академічної філософії нараховує лише кількох представників за всю свою історію» [97]. Він має на увазі таких дослідників, як Кнадсона [232], Дж. Мослі [247], А. Рєма і Дж. Тейхмана [274], М. ван Кревельда [192]. Доцільно до цього списку було б додати і постать англійського військового теоретика Генрі Ллойда, автора першого наукового трактату про військову стратегію «Історія війни між імператрицею Німеччини та її союзниками» («History of the war between the Empress of Germany and her allies» (1782)), а вже у 1784 році вийшла його друга праця «Військові і політичні мемуари генерала Ллойда» («Military and political memoirs of General Lloyd» (1784)), в центрі уваги його робіт опинилась проблема війни, а також він вперше звернув увагу на можливості філософської рефлексії і узагальнив стратегічні дії, звернувшись до фактичного матеріалу Семирічної війни в Німеччині.

Філософія війни – самостійна сфера дослідження феномену війни. Хоча осмислення війни, військового управління, зокрема, ми спостерігаємо у філософських, історичних, військових стародавніх працях, цей напрямок філософського знання ще тільки знаходиться на шляху свого розвитку. У центрі його уваги опиняються питання та проблеми війни та миру, розуміння війни, проблеми військової справи в широкому значенні слова тощо. Основними інструментами, до яких звертається філософія війни стали раціональні узагальнення, за допомогою яких створюється гранично цілісний образ війни. На такому ґрунті вже і відбувається рефлексія щодо питань, прямо й опосередковано пов’язаних з предметом філософії війни.

Війна – дуже складне суспільне явище, її межі неочевидні і рухливі, оскільки основним чинником цих явищ є високий рівень невизначеності всієї військової стратегії та її результатів. Аналіз війни передбачає дослідження в різних контекстах: від соціального, політичного до культурного, релігійного, екологічного тощо.

Розуміння війни як особливого стану суспільства набуло відображення у філософських працях стародавніх мислителів як Сходу, так і Заходу. До сьогодні у таких напрямах соціального знання, як філософія війни «класичний» підхід її розуміння відіграє велику роль, у якому головним джерелом протистояння є антагоністичні протиріччя між державами та націями, які вирішуються збройними методами та способами. «Війна безжалісно змітала з лиця землі цілі народи, сіяла смерть та руйнування. Через всю історію людства проходить низка безперервних війн – великих та малих. Підраховано, що за всю відому історію (5000 років) сталося 14500 війн, що становить 3 війни на рік» [116, С. 119].

Філософи і вчені не однозначні у своїх судженнях про війну: деякі з них вихваляли війну, інші засуджували. Тому чітко сформувалася двополюсна система бачення такого потужного феномену і реалізувалася у поняттях *війна* та *мир.* Викреслилися два напрямки філософської думки стосовно війни: перша, умовно матеріалістична, – лінія Демокрита. Сюди відносять тих, хто захищав і благословляв війну (Геракліт, Епікур, Н. Макіавеллі, Ж. де Местр, Р. Декарт, Дж. Локк, В. Кузен, П.-Ж. Прудон, К. Клаузевіц, Ф. Лассаль, І. Кант, Ф. Ніцше, Л. Фейєрбах, Х. Мольтке, К. Маркс тощо). І друга, умовно ідеалістична, – лінія Платона. Це філософи та фахівці із соціальних наук, що засудили й прокляли війну (Аристофан, Аристотель, Фома Аквінський, М. Монтень, Б. Паскаль, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. В. Ляйбніц, Г. В. Гегель, Р. Кобден, Дж. Брайт тощо). Роль першовідкривача у розумінні війни як соціально-політичного явища, інструменту, за допомогою якого держава та її правитель знаходять могутність і владу, по праву належить Сунь–Цзи [137; 138]. Продовження цієї лінії ми знаходимо у творах У-Цзи [158], Ксенофонта

[134], Полібія [98] , Юлія Цезаря [164, С. 22], Вегеція [246, P. 67-69], Платона [119; 120], Аристотеля [9] та ін.

Античні філософи, які представляли інтереси аристократії, підкреслювали у війні лише позитивні моменти. Геракліт вважав: «Війна – батько всього і всього цар; одним вона визначила бути богами, іншим – людьми; одних вона зробила рабами, інших вільними». Платон, розмірковуючи над соціальною суттю війн, дійшов висновку, що війни «є джерелом виконання робіт, без яких суспільство не може існувати» [144, С. 18]. До філософського осмислення війни звертався Демокрит. За свідченням Діогена, Демокрит написав праці «Про військовий лад» та «Про збройний бій», проте ці роботи не збереглися. У поглядах Демокрита представлена перша класифікація війн. Відомо, що він проводив різницю між внутрішніми і зовнішніми війнами. Внутрішні війни він вважав великим нещастям для держави: «Громадянська війна є лихом для тієї й іншої ворогуючої сторони. Бо і для переможців, і для переможених вона однаково згубна». Таких війн слід уникати. Війни ж проти зовнішнього ворога об'єднують державу в єдину силу, сприяють перемозі і славі: «Тільки при однодумності можуть здійснюватися великі справи, як, наприклад, вдалі війни для держав, інакше це неможливо» [126, С. 237-238]. Така класифікація війн легітимізувала зовнішню війну, вводила її у моральний і правовий простір, давала можливість використання категорії *справедливості* з метою оцінки війни. Демокрит вважав війни проти варварів та інших зовнішніх ворогів цілком виправданими, а їхнє майно – гарним військовим видобутком.

Велику увагу темі війни приділяв у філософських роздумах Платон. Філософ розмірковує про війну у своїх працях «Держава», «Закони», «Федон», «Тімей». Платон вважав війну постійною дійсністю життя людського суспільства, тобто «у всіх протягом життя йде безперервна війна з усіма державами», а мир на його думку, «є тільки ім'я» і насправді його не існує [119, С. 72]. Причини війни, згідно з Платоном, кореняться в людині, її тілесній природі, пристрастях, у прагненні до задоволення і багатства, жадібності та

користолюбства. «А хто винуватець війн, заколотів та битв, як не тіло та його пристрасті? Адже всі війни відбуваються заради набуття багатств, а здобувати їх нас змушує тіло, якому ми по-рабському служимо», – писав філософ [119, С. 72].

Спираючись на існуючу в грецькій політичній та філософській думці традицію, Платон також поділяє війни на внутрішні та зовнішні, при цьому закріплює розрізнення термінологічно. «Ворожнечу зовнішню з варварами, чужими, він пропонує називати власне війною, міжусобиці ж, на його думку, лише – розбрат, сварка. Останній вид війн – найважчий і несправедливий, тобто елліни не вороги один одному за природою, а їх зіткнення свідчать про «хворобу» країни, руйнують рідну землю, демонструють відсутність любові до матері-годувальниці» [119, С. 294]. Тому у міжусобних війнах необхідно максимально дотримуватися правил військової етики: не спустошувати поля, не палити будинки, не поневолювати своїх співвітчизників, не мародерити. За Платоном, найвищою чеснотою воїнів у війні є мужність, тому в ідеальній державі Платона з дитинства виховують силу, стійкість у бою, хоробрість, але при цьому приділяється увага щодо справедливості, розсудливості, мудрості.

Однак, війна для філософа – це лише вимушений захід, оскільки головною метою будь-якої держави, гарного правителя має бути і зовнішній, і внутрішній мир. Платон пише: «Адже найкраще – це не війна, не міжусобиці: не дай боже, якщо в них виникне потреба; а мир – це загальна дружелюбність…. Не може стати справжньою державною людиною той, хто, маючи на увазі благополуччя всієї держави та окремих осіб, насамперед і лише звертатиме увагу на зовнішні війни. Не виявиться він і добрим законодавцем, хіба що встановлюватиме закони, що стосуються війни, заради миру, а не закони, що стосуються миру, заради військових дій» [119, С. 72]. У «Державі» Платона мудреці-правителі прагнуть вибудовувати гармонійні стосунки з сусідами, намагаються уникати конфліктів та вирішувати справи мирним шляхом, не допускаючи війн.

Аристотель висунув уявлення про справедливу війну та обґрунтував законність війн, які мали на меті поневолення інших народів («варварів») та придушення повстання рабів. Серед безпосередніх причин, що породжують війни, Аристотель, зокрема, вказує на «нахабство, страх, зверхність, презирство, надмірне піднесення», «різноплемінність населення, доки вона не згладиться», відмінності «між чеснотою і порочністю... багатством і бідністю» [6]. Сучасний провідний американський науковець Майкл Уолцер у своїй книзі «Справедливі та несправедливі війни» продовжує сьогодні розмову, розпочату Аристотелем про сутність теорії справедливої війни, Уолцер стверджує, що «політична теорія повинна ґрунтуватися на традиціях і культурі конкретних суспільств і противиться надмірній, на його думку, абстракції політичної філософії. Його найбільш важливі інтелектуальні внески включені саме в книгу «Справедливі та несправедливі війни», в якій він фіксує оновлення теорії несправедливої війни. Остання ставить наголос на важливості «етики» у воєнний час, водночас відкидаючи пацифізм; окреслює теорію «комплексної рівності», яка твердить, що виміром справедливої рівності є не якесь одне матеріальне чи моральне благо, а радше те, що еґалітарна справедливість вимагає, щоб кожне благо було розподілене відповідно до його суспільного значення та що жодному благу (наприклад: грошам чи політичній владі) не можна дозволяти домінувати чи викривлювати розподіл благ в інших сферах. А також висувається аргумент, що справедливість є, перш за все, моральним стандартом конкретних націй та суспільств, а не щось таке, що може бути зрозумілим в універсальній абстракції» [278, P. 82-85].

Особливе місце відведено війні в концепції Н. Макіавеллі [100], який позиціонував її як дієвий і ефективний засіб зміцнення національної держави, що народжується, зробивши останнє суб'єктом військового насильства, яке застосовує силу, в тому числі і військову у власних політико-економічних інтересах.

Г. Сковорода мав власну унікальну концепцію війни, яка відображала його глибоке розуміння людської природи і сутності. Розглядав війну не лише як фізичну конфронтацію між людьми, але і як внутрішню боротьбу в людській душі. Він вважав, що війна є наслідком недосконалості людської природи і виявом людського егоїзму, жадібності. Він стверджував, що війна виникає з недостатньої мудрості та невміння людей розв'язувати конфлікти шляхом розумного діалогу та мирних угод.

К. фон Клаузевіц, якому належить всесвітньовідомий вираз «війна є продовження політики іншими засобами», відніс це найскладніше явище до політики та поставив у питанні розуміння війни на перше місце політичну складову. Однак це не заважало досліднику розглядати війну в найширшому діапазоні, допускати її прояв у досить специфічних формах, коли немає відкритого вживання сили [66].

Наприкінці XX – початку XXI століття провідні зарубіжні та вітчизняні соціологи, політологи, філософи, економісти констатували факт становлення нового світового простору. Це підштовхнуло сучасних дослідників Е. Масуду [243], Е. Тоффлера [145, 146], Д. Белла [14], М. Кастельса [63] та ін. міркувати про перспективи співіснування людських спільнот у нових історичних умовах, розуміючи, що «навіть переможна війна – це зло, яке повинно бути запобіжним мудрістю народів» [124].

Але треба підкреслити, що філософія війни має свою проблематику та специфіку розгляду військових проблем. На думку українського науковця, який займається проблемами війни Юрія Лободи: «Є парадоксом те, що філософія війни як окрема дисципліна академічної філософії нараховує лише декількох представників за всю свою історію, таких як А. Надсон [232], А. Мозлі [247], Дж. Рам [259] та Дж. Тайхман [274], хоча війна цікавила філософів усіх часів». Останні окреслили сучасне проблемне поле філософії війни: досліджувати сутність війни, надали оцінку діям воєначальників, писали підручники з філософії військової стратегії і тактики. У той же час брати активну участь у військових діях, шукали теоретичні передумови

вічного миру, досліджували етичний вимір війни. «Причин такої зацікавленості можна навести декілька – це і спорідненість військової стратегії та філософії на абстрактному рівні мислення, і чисельні війни, які на великих проміжках світової історії значною мірою визначали реалії суспільного життя, і сутнісна тотожність філософської теорії пізнання та військових розвідок у питанні пошуку істини. Спорідненість військових та філософських наук, постійні війни в світовій історії створили унікальні умови для філософського пізнання феномену війни» [97, С. 14].

Усі представлені автори не дають єдиної концепції війни, єдиної тактики, стратегії та військовим управлінням бою, але показують, що війна може осмислюватися зовсім по-різному, а її оцінки найчастіше виявляються абсолютно протилежними. Тому ми повинні звертатися і до військових енциклопедій з метою пошуку визначення сучасної війни.

Цілком доречні визначення: «Війна – соціально-політичне явище, що є однією з форм вирішення соціально-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших протиріч між державами, народами, націями, класами та соціальними групами засобами насильства військового». «Війна – явище складне, важко з'ясоване, що нелегко піддається як моральному, так і науковому критерію... Війна є постійною супутницею людства» [70, С. 122]. Можна стверджувати, що таке розуміння війни зафіксовано практично у всіх словниках та енциклопедіях, військово-історичних працях, офіційних документах. Названі позиції характеризують інваріантну сутність війни. Вони наголошують, що не всяка збройна боротьба і не всяке політичне протиборство є війною. Саме це і приводить науковців до, наприклад, такого визначення «Вищим інтелектуальним продуктом війни є специфічна наука, яким найефективнішим засобом вбивати чи калічити (і не лише фізично) собі подібних, або захищатися від тих, хто таке намагається зробити» [20, С. 8].

Враховуючи особливості філософських проблем при розумінні смислового навантаження поняття *війна*, виходимо на сучасне розуміння

війни. Отже, проблеми, які підіймаються у філософії війни стосовно поняття «*війна*»:

1). війна як стан суспільства, відмінний від миру, її сутність та зміст, властивості та ознаки;

2). роль війни в житті людства та окремих країн, її вплив на різні виміри життя;

3). філософське осмислення соціальних наслідків війни;

4). ціннісно-орієнтований аналіз війни та її наслідків;

5). соціально-філософський аналіз джерел та причин виникнення війн та військових конфліктів;

6). онтологія війни, її буттєвий зміст;

7). структура війни, взаємозв'язки між різними складовими її змісту;

8). взаємозв'язок війни з різними сферами суспільного життя та видами людської діяльності;

9). філософський аналіз політичних, економічних, соціальних та інших невійськових чинників розгортання військових дій та результати війни;

10). протиріччя війни, їхня класифікація;

11). понятійно-категоріальний апарат та методологічні засади дослідження війни з метою виходу до питання типологізації війн.

З огляду на певні проблеми, доцільно говорити, що війна – це організований конфлікт між суспільствами, націями або державами з обов’язковими насильницькими діями, який має на меті стрімке вирішення суперечок, часто з використанням військової сили та зброї з метою досягнення політичних, територіальних, економічних або ідеологічних цілей. Війна може приймати різні форми, включаючи конвенційну війну між державами, гібридну війну, внутрішні конфлікти, тероризм та інші прояви військового або насильницького характеру. Також важливо зауважити, що в сучасному світі війни можуть відбуватися не тільки на фізичних полях бою, але й в інформаційному, кібернетичному або економічному просторі.

Поняття Миру у філософських розробках.

Мир у працях про війну постає як мета ведення військових дій, щоб змусити переможеного прийняти бажані для переможця умови [180, С. 101; 217, С. 44]. Тобто за змістом мир – умовна, конвенційна позиція. Стан миру є наслідком досягнутої після завершення війни угоди або розглядається з погляду прав і необхідності дотримання гуманності під час війни. Мир та його зміст для сторін військового зіткнення різні й залежать від їхньої перемоги або поразки. Таким чином, природа миру – відносна й постає як похідна від природи війни. Цей підхід цілковито узгоджується з уявленнями про мир, притаманними повсякденній свідомості: мир – це відсутність війни.

Вихідним судженням щодо смислу поняття *мир* є його протиставлення поняттю *війна*. За відсутності війни поняття *миру* втрачає сенс. Не можна говорити про війну, не торкаючись того, що її обмежує просторово та в часі, тобто стану, який позначають як мир. І, навпаки, стан миру не має визначеного сенсу, якщо він не пов'язаний із попереднім конфліктом або з можливістю нової війни. Мир може обернутися на війну різними способами, навіть ураховуючи, що мир – це негативна абстракція (відсутність війни), яка не містить у собі жодних саморуйнівних феноменів, тоді як війна містить у собі можливість саморуйнування. Ситуація миру може створити передумови війни, якщо миролюбну сторону переконати відмовитися від утримання значних сил оборони або заохочувати можливого агресора до війни.

Стан, позначений як мир, закріплений чинними конвенціями та формальними угодами й тримається на балансі сил, взаємному стримуванні та правових відносинах. Війна порушує угоди й домовленості, робить їх недійсними, стверджує право сили. На думку Ліддела Гарта, «хоча війна й суперечить здоровому глузду, оскільки є засобом вирішення питань силою, коли переговори не призводять до позитивного результату, однак, щоб мета війни була досягнута, ведення війни повинно контролюватися розумом» [237, P. 207].

Отже, у розвідках та дослідженнях, присвячених війні, протиставлення «війна – мир» виконує важливу роль. Аналізуючи роботи, присвячені війні, питання миру розгортається переважно в етичній та правовій площині. Окреме місце в роздумах про мир посідає концепція «вічного миру», тобто можливості досягнення миру між державами як постійного стану. Особливе місце в розвитку цієї ідеї належить І. Канту («Про вічний мир») [226]. Розуміння логіки війни і миру може бути чіткіше прояснене, якщо зважити на відносний характер обох понять у спільному концептуальному просторі. На формування в Канта ідеї «Вічного миру» великий вплив мала праця Ж.-Ж. Руссо «Судження про вічний мир», в якій французький мислитель виступав противником агресивних загарбницьких війн.

«Вічний мир», який існує безвідносно від війни, – абстракція, ідеалізована модель реальності як усталеного порядку, «золотого віку», так само абстракцією є і стан «вічної війни» – війни, що не передбачає жодної можливості для встановлення миру. Між двома абстракціями існує низка проміжних значень, які в цілому утворюють спектр понятійних конструкцій, що характеризують рівень стабільності соціально-політичної системи та взаємодії народів, ступінь упорядкованості відносин або їх хаотичний стан. У бінарній опозиції «війна – мир» різні інші концептуальні елементи виявляють своє значення через ставлення до того або іншого полюсу. Зокрема, поняття *державної влади* може бути осмислене через наближеність до війни (амбіції та зазіхання на чуже володіння) або до миру (усталений порядок володіння).

Мир – не просто відсутність війни, це також результат мирного договору, яким завершено війну. Мир – це встановлення деякого порядку, правил взаємодії. «Чим більший рівень взаємодії, тим більше розвинені правила, регламентація поведінки. Важливим запобіжником ворожості є ввічливість, етикет, дипломатичний протокол, тобто взагалі культура миру як цивілізованої взаємодії та спілкування. Світовий порядок тримається не так на балансі сил або міждержавних угодах, як на культурі спілкування, можливості діалогу в широкому комунікаційному просторі. Дипломатичний етикет

повертає сторони, що ворогують, до рівня загальнолюдської солідарності та створює умови для досягнення компромісів» [157, С. 47].

Міркування Канта неминуче закінчується питанням про усунення війни. У трактаті «До вічного миру» (1795) І. Кант підкреслював, що війна: «… по-перше, – зло; вона здатна знищити варварськими спустошеннями... усі досягнуті успіхи культури. Війна лягає важким тягарем на плечі народу і її наслідки жахливі. Вона призводить до «руйнування кожної держави» [226, P.43]. Розглядаючи взаємовідносини між державами, І. Кант пише: «…жодна держава не повинна шляхом насильства втручатися в політичне будівництво і управління інших держав» і робить висновки, що війна і застосування засобів, які ведуть до неї, повинні бути безумовно заборонені. Він схиляється до думки створити політико-правовий інститут «публічно-державної безпеки» і вважає, що з ростом культури, народи, незалежно від їхньої мови і релігії та інших відмінностей, все більше будуть «прагнути жити у мирі. Тому І. Кант виступає за проведення політики, спрямованої на встановлення мирного союзу між державами. Вічний мир, який буде закріплений мирними договорами, є не порожня ідея, а завдання, яке поступово буде реалізоване. Міркування І. Канта неминуче закінчуються питанням усунення війни, він мріяв про те, що людство похоронить війни й стане жити у вічному миру» [226, P. 61].

Філософська традиція вічного миру, як і традиція справедливої війни, органічно пов’язана з теорією природного права, а у І. Канта – ще і з теорією суспільного договору. Природне право виступає не тільки еталоном справедливості, але і тим фундаментом, на якому будується позитивне право – результат суспільної угоди. Встановлення ж вічного миру можливе шляхом встановлення всесвітньо-громадянського правового стану (ідея т. зв. суспільно-договірного космополітизму). Отже, в рамках теорії вічного миру Канта поєднуються дві потужні філософські традиції, започатковані ще в епоху античності: перша: філософсько-миротворча (Платон, Аристотель, А. Августин, Д. Аліг’єрі, Е. Роттердамський, Е. Крюсе, Я.А. Каменський, В.

Пенн, Ш.-І. Сен-П'єр) і друга, суспільно-договірна (Платон, Хрисіпп, Ф. Аквінський, М. Падуанський, В. Оккам, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.- Ж. Руссо).

Різниця між поняттями *війни і миру* має ще один вимір, пов'язаний з відмінностями у модальності. Мир, на відміну від війни, містить у собі значення деонтичної модальності, тобто відсилає не до дійсності, якою вона є, а до уявлень про те, якою дійсність має бути. Деонтична модальність у семантиці миру виводить це поняття за межі оцінки з погляду істинності та створює підстави для можливих маніпуляцій. Деонтичну логіку започатковували І. Бентам, Е. Малі [171, С. 148, 337, 624]. Початок наукового етапу розвитку деонтичної логіки пов'язують із діяльністю Фон Райт Георг Хенрік [276]. Ця логіка досліджує висловлювання, до складу яких входять модальності «дозволено», «обов'язково», «заборонено». Якщо ми застосуємо деонтичну (нормативну) логіку до змістовності понять (наприклад: «Обов'язково дотримуватися правил ведення війни», «Дозволено застосовувати зброю по відношенню до загарбників», «Заборонено знущатися над військовополоненими»), то це дає можливість підкреслювати нормативність певних суджень. Логіка норм дала можливість аналізувати поняття «*війна і мир»* у складі філософії війни як самостійного напрямку філософської рефлексії.

Крім того, на відміну від війни, мир здатний перетворюватися на ідеологему. Семантика миру пов'язана із терпінням, злагодою, спокоєм, тишею, а етимологічно також зі значеннями понять світ як *мир, світобудова*. Мир метафорично концептуалізується як споруда-конструкція, як цінна крихка річ, яку треба берегти, як приз чи нагорода, за яку треба боротися. Окремі ідеологеми мають референцію не до війни взагалі, а до конкретних історичних подій.

За словами Сковороди, справжній мир починається в серці людини. Він вважав, що його можна знайти, заспокоївши свої власні пристрасті, прагнення та негативні емоції. Закликав до внутрішнього самопізнання, самоконтролю і самовиховання, які були, на його думку, необхідними для досягнення

істинного миру, Сковорода був переконаним, що лише ті, хто здатний знайти мир у своїй власній душі, можуть сприяти налагодженню миру в широкому сенсі, а саме – в суспільстві. Він пропагував ідею розвитку моральних цінностей, які б дали можливість людям жити у взаєморозумінні, солідарності та гармонії.

Але поряд з аналізом сутності миру в контексті війни нині виникають новітні окремі студії миру (peace studies) з принципово новими підходами. Мир у цих студіях розглядається не як протилежність війни, а як спосіб урегулювання конфліктів.

Поняття війна та мир

Для предметного відокремлення миру від війни існують певні теоретичні підстави. Філософську, історичну, мілітарну думку про війну і мир годі звести до єдиної цілісної військової картини світу. Концепції про війну складаються раніше, історично вони є повнішими й значно деталізованими, ніж концепції миру. Сучасні розвідки з онтології війни в тому чи іншому вигляді спираються на традиційний зв'язок війни і миру [203, P. 75-79].Отже питання війни і миру необхідно об'єднати в одну дослідницьку парадигму.

Творчий внесок у розвиток військової думки зробили давньокитайська та давньоіндійська культури. Так серед перших спроб теоретичного узагальнення питань війни та миру багато дослідників називають «Закони Ману (давньоіндійська збірка настанов, в якій знайшли відображення догматика та ідеологія брахманізму (VI ст. до н.е.)» [178, С. 9-124.]. У досить цікавий спосіб намагався Геракліт роз'яснити значення війни і миру. Лук і ліра стали для нього символами першого та другого – небесна гармонія і знаряддя смерті. Треба нагадати, що Аполлон, володар ліри та лука, є живою єдністю обох протилежностей. Таким чином, гармонія лука та ліри уявляється гармонією протилежностей, як образ єдності добра і зла.

Отже, філософи розглядали поняття *війни* і *миру* як центральні для цивілізаційного руху. Мир прив'язували до аксіологічного ряду, а війну – до

деструктивних процесів. «Різниця між поняттями *війни* і *миру* має ще один вимір, пов'язаний із відмінностями у модальності: «Мир, на відміну від війни, містить у собі значення деонтичної модальності, тобто відсилає не до дійсності, якою вона є, а до уявлень про те, якою дійсність має бути. Деонтична модальність у семантиці миру виводить це поняття за межі оцінки з погляду істинності і створює підстави для можливих маніпуляцій. Крім того, на відміну від війни, мир здатний перетворюватися на ідеологему» [178, С. 294 - 295].

Викликає певну зацікавленість робота вітчизняного дослідника О. Базалука «Теорія війни та миру, Геофілософія Європи», у який він, спираючись на методологію геофілософії, сформулював визначення війни та миру. «Війна – це насильницьке проникнення одного психопростору в локус іншого психопростору, яке тягне за собою суттєві зміни в його проявах…Мир – це узгоджена взаємодія між психопросторами, що призводить мінімум – до поваги, максимум – до примноження проявів один одного» [10, С. 93].

Проводячи аналіз історико-філософської спадщини, ми бачимо, по-перше, що *війна* і *мир* належать до понять відносно певних явищ і мають потужний вплив на розвиток людської думки. «Щільний зв'язок понять *війни* та *миру* присутній як у реальності (у сенсі загального бачення світу), так і у повсякденній свідомості, вони не є симетричними і репрезентовані по-різному з боку філософів» [245].

По-друге, можна з упевненістю сказати: для опису сучасного стану війни і миру науковці володіють певним категоріально-понятійним словником, орієнтованим на давній характер їх значення. Відтак, сучасний категоріально-понятійний словник опису і розуміння війни, миру ще не відпрацьований остаточно, знаходиться у своєму початковому стані. Це пов'язано із багатьма факторами: зміна характеру війни, довга за часом відсутність війни, відсутність людей, які пережили наживо війну і знають щось про війну поза мовою тощо.

По-третє, на що з необхідністю треба поставити наголос, – відсутність раціонального критерію у відборі й оформленні когнітивної складової цих понять, тобто їх змістовне навантаження потребує глибокого теоретизування. На жаль, сучасна ситуація така, що «перенасиченість» емоціональним фоном прямо і побічно спрощує, а іноді і взагалі «перекручує» значення й змінює смислові кордони понять. Це призводить до того, що політичне роз'яснення ситуації набуває емоційного забарвлення, яке має на меті «сконструювати» зручну політичну площину, і плавно переходить до широкого застосування в суспільстві, особливо в інформаційно-соціальній мережі. На жаль, уся політика, дипломатія і, як не дивно, мораль емоціоналізувалися досить широко. Можна сказати, цей процес набув потужного голосу в усіх міжнародних політичних платформах, які виконують роль світового посередника в питаннях війни та миру. Це призводить до втрати критичного раціоналізму, критичного мислення, занурення в міфологічні конструкти, а намагання обґрунтовано сформулювати думку й довести її значення за умов щільного теоретизування зникає. Перемагає емоційна складова.

Як наслідок, сприйняття реальності розмивається, а вміння системно й всебічно бачити світ зникає. Є ще одне зауваження: зникають моральні засади обґрунтування будь-яких вчинків, пов'язаних із війною. Способи етичної концептуалізації були запропоновані ще Сократом, Платоном, Аристотелем. Сократ, потім Платон запропонували саме раціональний спосіб морального теоретизування як способу осмислення світу, життя в ньому, пошуку моральних цінностей тощо. Аристотель став родоначальником етики як напрямку західної філософії, він став і автором перших великих трактатів про чесноти (Нікомахова етика», «Велика етика», «Евдемова етика»). Але сьогодні раціональна основа моралі слабшає, говорять про нові норми моралі «більш освічена моральна перспектива», моральний релятивізм» [55], а світогляд людини сучасного світу дедалі більше віддаляється від філософських шукань у сфері морального. Виходячи з цього, проблематика миру, війни, війни і миру викликає, як мінімум, інтелектуальні підозри.

Треба також підкреслити зміни самого дискурсу, який пов'язаний із питаннями війни і миру у XX-XXI ст. Це набуло особливого напрямку, коли президент США Томас Вільсон Вудро після Першої світової війни оголосив Німеччину моральним винуватцем Другої світової війни. З цієї події починається новий цикл сприйняття війни – маніхейський. Це означає, що війна розцінюється, по-перше, як реалізація і боротьба Добра та Зла у вкрай граничній формі. По-друге, агресор обов'язково має бути «моральним Злом». Такий процес призводить до процесу замирення війни, що має відлуння в сприйнятті війни з боку народу. Починає панувати гасло: «хто не з нами, той проти нас», яке несе трагічні наслідки. Якщо Аристотель вважав, що ми воюємо для того, щоб жити у мирі, то замирена версія війни, представлена тезою Стагірита, перетворюється на жахливу емоційну гру, а потім на емоційну пастку. Мораль зникає, аргументи моральної якості «не спрацьовують», і розгортається зовсім новий дискурс, в якому перетинаються дискурси політичний, військовий, культурний, соціальний тощо. І якщо раніше були соціально-політичні інституції, які могли звинувачувати, давати оцінку й навіть стримувати військові конфлікти, то у такому дискурсі вся активність та результативність дій та резолюцій інституцій зникає. На зміну їм проходять емоційні гасла, навіть заклинання, найкращий варіант яких – шоу, перформенси (висуваються вимоги до аудиторії за умов спектаклів, демонстраційних епатажних закликів тощо). Вплив на аудиторію найчастіше здійснюється на політичному рівні, але емоційне маніпулювання набирає обертів у будь-якій площині життя людини.

Поняття військова картина світу

За словами А. Таубера («Вік картини світу. Основні тенденції сучасного світу»): «Коли ми говоримо про онтологію, тим самим ми підкреслюємо наявність якоїсь реальності, а фіксуємо цю наявність поняттям *картина світу* [268, P. 78]. Вагомий внесок у розробку поняття *картина світу* належить М. Гайдеґґеру та Л. Вітґенштейну. В їхніх концепціях визначено когнітивні

ознаки філософського тлумачення картини світу як такої побудови, що передбачає певний ступінь об'єктивації через осмислення. Тобто картина світу – це не картина, що зображує світ, а світ, усвідомлений як картина, де вирішальним є факт у встановленні світу у формі представленості у свідомості людини. Основні риси такого бачення підсумовані Гайдеггером у роботі «Час картини світу». «Світ тут – позначення сутнісного в цілому» [212, С. 273], підкреслює він. Передбачається, що зображені речі постають перед нами повною мірою. Для Гайдеґґера буття можливе тільки як людське, він взагалі відмовляється розглядати нелюдське буття, тому людина є центральним фактором для розуміння його філософської системи. «Концепція світу полягає в певному наборі феноменів свідомості, які визначаються цією ж свідомістю, тому світ – людино-співмірний, де людське – це не тільки свідомість, а цілісна система стосунків речей, подій, людських екзистенцій, зв'язків між людьми. Гайдеґґер припускає що людина екзистує свій світ» [163]. Світ і людина – це не дві автономні сутності, а дві половинки єдиного цілого. Вище ми зазначали, що Гайдеґґер називає характерний спосіб людського існування, основою якого є структура буття у світі. Це означає кінцеву форму людського існування, буттєве налаштоване як скінченне існування. Отже, онтологізація світу сприяє оформленню останнього як репрезентації.

К. Ясперс у своїх працях «Психологія світоглядів» розглядав картину світу як спосіб індивідуалізації предметного зовнішнього світу, спосіб створення на основі зовнішнього світу власної внутрішньої його моделі (світу для себе) [179]. Раян Редфілд дав розгорнуту характеристику поняття *картина світу* у роботі «Первісний світогляд» і підкреслив, «що картина світу є утворенням колективної життєдіяльності людей, об'єднаних спільним культурним полем. «Картина світу – це світоглядні уявлення того чи іншого народу про світ, самого себе та діяльність у ньому» [261, С. 34].

За словами Л. Вітґенштейна, картина світу є поєднанням фактів, які відтворює структуру дійсності в цілому або структуру її окремих компонентів [22], а Л. Вайсгербер запровадив в науку термін *мовна картина світу*. Згідно

з Вайсгербером, мовна картина світу – це структура мови, «зумовлена історично складеною системою значень, що впливає на сприйняття людиною довкілля» [279]. У працях «Шок від майбутнього» та «Третя хвиля» А. Тоффлер описує феномен масовості картини світу, яка у епоху мас-медійного виробництва знань посилює свою впливовість на світоглядні переконання людини [145; 146], І. Хасан наголошує, що «світ може відображатися у тисячах картин, складність яких відображатиме рівень контекстуального занурення особистості в різноманітні його сфери» [211, P. 27] О. Дольська ставить наголос на змістовному розумінні картини світу як концептуальному [55, С. 26].

Картина світу є продуктом спільної інтерпретації групою людей колективного досвіду, який базується на спільному категорійному апараті та спільній системі цінностей. У масової свідомості картина світу має бути завершеною та визначеною у тому розумінні, що основні властивості цього світу є зрозумілими і контрольованими. Відображення навколишнього світу на рівні індивідуальності відбувається через призму історичного минулого, що накладає свій відбиток на загальну картину світу людини та соціального осередку сьогодення. Тобто знання минулого вибудовує перспективу теперішнього та майбутнього.

Картина світу входить у систему світоглядного характеру, відображає різні аспекти функціонування світогляду, формує загальний образ середовища, яке має статус реальності. Образ має історичний характер, розвивається діахронічне і формується у часі.

Отже, «картина світу створюється в процесі пізнавальної діяльності. Картину світу складає єдність багатьох різних ракурсів та аспектів дійсності людини, що розкриваються в процесі освоєння дійсності, подаються в певному зрозумілому для загалу образі та є складною системою. Картина світу не стала, а постійно змінюється, розвивається, в той же час, існують окремі картини світу, притаманні конкретній культурі, етносу чи епосі» [172, С. 271].

Спираючись на розуміння поняття *картина світу*, закладене філософами, пропонується використовувати поняття *військова картина світу*, відштовхуючись, перш за все, від тих речей, того буття, стосунків, які оточують сучасну людину. Хоча з філософської точки зору поняття *військова картина світу* бажано б було «розглядати диференційовано як сукупність наступних аспектів: онтологічного, гносеологічного, проксеологічного, аксіологічного, техніко–технологічного» [273, P. 81]. На жаль, об'єми дисертації обмежені й тому не дозволяють провести аналіз, опираючись на попередні аспекти.

Військова картина світу спирається на історичний контекст, недарма Г.-Ґ. Ґадамер постулює твердження: «пізнання людиною світу не може бути універсальним, контекст інформації, яку отримує людина з навколишнього середовища, розгортається у естетичній, історичній та мовної площині» [27, С. 347]. Вона формується на досвіді колективного військового суб’єкта, на ґрунті певного типу війни, є репродукцією частини полотна війни в цілому і в кінцевому результаті є узагальненим уявленням про війну людей, які об’єднані спільним простором війни або інформацією про неї, її закономірності та особливості її функціонування. Маючи відлуння у свідомості людей (або членів якоїсь спільноти), тим самим вона дає образ реальності, в якій людина стикається із війною.

Основою цієї картини є досвід, який військовий чи цивільний отримує з навколишнього середовища, в якому розгортаються військові дії і знаходять відображення у свідомості. Зміст військової картини світу є результатом не того, що відбувалося в житті людини, а тим, що залишилося після занурення у площину, у реальність війни. Військова картина світу виконує деякі адаптивні функції. Вона адаптує людину, перш за все, військову людину до простору війни і концептуалізує війну як явище. Для військового вона дає можливість сконцентруватися на пошуку онтологічних характеристик як суб’єкта війни, сконцентруватися на проблемах взаємозв’язку цілей і завдань, засобів і техніко-технологічного інструментарію, норм і правил ведення війни. На зміст

поняття *військова картина світу* мають величезний вплив сьогодні технічні і технологічно-інформаційні прилади, психологічно-інформаційні контексти, контекстуальний континуум «ми», «ворог», «наші», «обов'язок», «військовий підрозділ», «суспільство» тощо.

Не можна оминути і питання впливу емоційної складової на сучасний зміст поняття *військова картина світу*. Поступова ідентифікація солдата-новачка у військовому колективі полягає в ототожненні особистості із конкретною рольовою позицією, невідривно від свого підрозділу. Особистість, яка ідентифікує себе як «військовослужбовець» схиляється до групової більшості, до «військового колективу», у якому постійно здійснюється комунікація у режимі реального часу, і можуть виникати проблеми як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру при виконанні бойових завдань. Таке твердження не є випадковістю. Військова картина світу дає можливість опанувати свій особистий простір і підпорядкувати його до загальних вимог певної військової картини світу. Недарма про силу суб'єктивного фактору на рівні психологічної концептуалізації феномену масової чи індивідуальної свідомості писали Ч. Озгуд («Суб'єктивний семантичний простір») [256], Дж. Келлі («Система особистісних конструктів») [229], Дж. Брунер («Суб'єктивна картина світу») [178], Ж. Піаже [118].

Військова картина світу дисциплінує, дає людині можливість опанувати себе і тим самим формує свого роду імунітет, який позитивно впливає на військового. За словами В. Кириченко: «…думка, від самого початку існування як колективна форма психічної діяльності не була продуктом власне колективного обговорення будь-чого. Основою думки є ставлення до вже готового елементу картини світу і розповсюдження цього ставлення на більшість членів спільноти» [64, С. 81] (Додаток № В. 6.).

«Поняття *військова картина світу* дозволяє нам бачити навколишній світ як єдине цілісне утворення, яке являє собою «сукупність знань, існуючих у формах понять *військове управління*, *тактика* та *стратегія*, *принципи*, *функції, методи і закони,* які залежать від рівня розвитку військової науки,

озброєння та технологій, розвитку суспільства і форми державного управління» [75]. Це складна відкрита система, яка має несталу форму, постійно змінюється в часі, набуває сучасні визначення, відштовхуючись від виду війни, яка активізує це поняття, «зростає з історичного досвіду, на ґрунті якого людина формує погляд на минуле, сучасне і майбутнє за рахунок тих, хто мав досвід війни, несе в собі її емоційну складову, пам'ятає її» [130, С. 341-344].

Сучасні науковці наполягають, що військова картина світу перетинається у своїх змістах із інженерною картиною світу, бо остання дає загальне уявлення про техніко-технологічні зрушення сьогодення. Усі надбання інженерних досягнень мають прикладний характер, який і опановує військове управління. Більш того, формується свого роду взаємовплив інженерного і військового характеру на його бачення, які відображаються у когерентному режимі останніх. «Військова картина світу є підсумком всієї історії інженерної думки, діяльності науковців всіх фахів, підсумком усіх сучасних досліджень» [149, С. 114]. Цілісний погляд на техніку, як реалізацію інженерної картини світу, необхідний у зв'язку із інтеграцією самої техніки в життя військовослужбовця.

Також необхідно вказати на когерентність інженерного та військового знання, на виникнення вже в надрах науково-технічних знань таких методів, які можуть виявитися придатними до військових наук (у прикладі можна надати принципи теорії управління технічними системами, які «можуть бути застосовані при вивчення процесів управління в інших системах, наприклад, у військовому управлінні, у науці ведення бойових дій» [75].

У військовому управлінні інженерна картина уявляється як сфера впливу техніки, новітніх інженерних технологій на організацію сучасної війни. «Під технікою тут розуміється вся система штучних матеріальних засобів озброєння та процесів управління, створеними військовими інженерами для вирішення окремих тактичних і стратегічних завдань. Ми говоримо про застосування тепловізорів, сучасних приборів нічного бачення,

БПЛА (безпілотних летальних апаратів), використання і виробництво, яких постійно зростає. Вони використовуються як засоби розвідки та контролю, спостереження за діями противника, так і як засоби вогневого ураження» [75, С. 298-299] (Додаток № В. 6.).

Розвиток військової інженерії дозволяє зрозуміти, що «технічне породжує технічне», дозволяє показати, що становлення сучасної науки передбачує дослідження не тільки процесів винаходів та виробництва нових засобів ведення бою, але і процесів, якими управляє військовослужбовець. «Інженерні зразки озброєння можуть виступати як складові військової картини світу і розцінюватися, як прикладна система взаємовпливу техніко-технологічних ідей та принципів (надійність, живучість, оптимальність, наявність зворотного зв'язку тощо), а також і понять (система, елемент, управління, всебічна і своєчасна інформація тощо)» [75, С. 298-299.]. Сучасна військова картина світу є складною відкритою системою і має також свою структуру: військова наука, стратегія, тактика, військовий управління, військово-промисловий комплекс та кадрове комплектування збройних сил (Додаток № В. 6.).

2.2. Онтологія війни та види сучасної війни. Онтологія війни дає можливість розуміння механізмів оволодіння реальністю, тобто в центрі уваги опиняються роздуми про останню. Найбільш ґрунтовно підійшов до розгляду цього питання, особливо якщо мова йде про використання техніки, про розуміння техніки як одного із потужних механізмів онтологічного характеру людини, М. Гайдеґґер. Система М. Гайдеґґера побудована на бажанні створити нову фундаментальну онтологічну систему, яка ставить перед собою питання про сенс буття. На думку М. Гайдеґґера, з часів Платона та Аристотеля питання «Що є буття?» стає незаслужено забутим і завдяки цьому буття трактувалося неправильно. Почати розгляд філософської системи М. Гайдеґґера варто з терміну «Dasein» [163, С. 36], в якому він поєднує дієслово «бути» з прислівником місця «тут», але спосіб його позначення, по

суті, на його думку, пов'язаний з існуванням. З цього випливає, що людина не просто є тут, займає простір у «бутті», а перебуваючи у «тут-у-бутті» людина має можливість переживати відкриття світу та виведення його з *потаємного* в *неприховане*. «Dasein» слід розглядати як те, чим є «буття-у-світі», що пов’язане з речами, і про що ми дізнаємося у процесі пізнання.

Для М. Гайдеґґера вся діяльність людського пізнання спрямована на поступове розкриття буття. Саме для цього він використовує термін «Aletheai» (Істинність), а це в давньогрецькому сприйнятті – правдивість, коректність думки тощо [163, С. 11]. Він виводить розуміння конструкту «Aletheai» з його основного значення, а саме як «Неприхованість». І якщо ми глянемо на інший семантичний рівень, то цікавим буде те, що конструкт «Letheia» інколи використовували для позначення «Забутого». Нам важливо зрозуміти, що стан «Неприхованості» дозволяє нам говорити про потенційну присутність у світі та, найголовніше, присутність людини, її онтологізацію. Оскільки ми можемо співвідносити «Буття» як присутність або «Неприхованість» чогось в світі, то «Letheia» може розглядатися як засада істинності буття-в-собі як такого. Суть «Letheia» як істинності в первісному значенні є ні правильність тверджень, ні неприхованість буття, а взаємозв'язок цієї прихованості та неприхованості. «Letheia» в цьому базовому сенсі це прихована відкритість серед буття-в-собі, що забезпечує потенційну неприхованість.

У такий спосіб питання істини фундує і питання буття: для М. Гайдеґґера питання буття пов'язане із свідомістю людини, воно центрує свідомість індивіда. Людське буття – це тут-Буття (Dasein) як чиста присутність. Саме істина допомагає повернути людині свою сутність та усвідомити свій онтологічний вимір, бо Буття – конкретна єдність речей та людини. Війна в такому випадку не є винятком. І вона має онтологічний вимір, де цілісність онтологічного вибудовується у вигляді схеми: людина – техніка – життя – смерть.

Особливості сучасної війни.

Війна як насильницька зміна відносин між людьми завжди пов'язана з руйнуванням тих або інших умов існування протиборчих сторін. Сьогодні політична ціль війни знову висувається на перший план, про що писав ще К. фон Клаузевіц у своїй праці «Про природу війни»: «…політична мета, яка є початковим мотивом війни, служить мірилом щодо мети, яка має бути досягнута за допомогою віялових дій, так визначення обсягу необхідних зусиль. Так як ми маємо справу з реальністю, а не з абстрактними поняттями, то й політичну мету не можна розглядати абстрактно, саму в собі: вона залежить від взаємовідносин між двох країн … Між двома народами, двома державами може виявитися така напруженість відносин, така сума ворожих елементів, що найнезначніший політичний привід викличе напругу і зумовить справжній вибух, приведе до війни» [66, С. 7]. І тут же дає своє всесвітньо відоме визначення сутності війни: «Війна – як політичний акт, а і справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, проведення їх тільки іншими засобами, специфічними засобами ведення війни (зброєю) … війна лише засіб, і ніколи не можна мислити засіб без мети» [66, С. 14]. Далі робить заключний висновок: «…війну ми повинні розуміти за всіх обставин, не як щось самостійне, а як знаряддя політики, тільки при такому уявленні про війну можна не впасти в протиріччя з усією військовою історією» [66, С. 15].

Глибинні причини війн розуміються в територіальних, природних, енергетичних, трудових, техніко-технологічних та інших значеннях. Висновок Клаузевіца про політичну сутність війни дає розуміння того, що ідеологічні, релігійні, етнічні тощо причини, мотиви, якими пояснюються та обґрунтовуються війни, і прапори, під якими вони розгортаються, лише приховують їх справжні причини та цілі. Корінні перетворення в політичній, економічній та технологічній сферах підірвали основу існування «класичної» (конвенціальної) війни та призвели до необхідності перегляду концепції К. фон Клаузевіца. Ця обставина знайшла відображення в низці наукових досліджень як спроба висловити суть змін і спрогнозувати подальшу зміну

способів ведення війни, принципів і методів військового управління, що призводить до становлення нових форм війни в сучасному світі» [161].

Проблеми трансформації війни в сучасному соціально-філософському знанні представлено двома дослідницькими напрямками. Першим домінуючим напрямком, що визначає тенденцію сучасної трансформації війни, є зміна статусу суб'єкта військового насильства, який приймає рішення про цілі, засоби та способи війни, про що пише М. ван Кревельд [192]. Другим напрямком є пріоритетна роль високих технологій у війні: їх бурхливий розвиток революціонізує засоби військового насильства і, як наслідок, змінює форми війни.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. провідні зарубіжні та вітчизняні соціологи, політологи, філософи констатували факт становлення нового світового простору. Е. Масуда [243], Е. Тоффлер [146] , Д. Белл [14], М. Кастельс [63] пишуть про це. Паралельно науковці ставлять питання про перспективи співіснування людських спільнот у нових історичних умовах. Про це ми знаходимо у працях Е. Тоффлера [145; 146], 3. Бжезінського [15]. Наголошуючи на суперечливому характері глобалізації, вчені характеризують конфігурацію сучасного світу як «асинхронну», «асиметричну» «глобальну і локальну одночасно» [95]. Це не може не віддзеркалюватися на трансформаційних тенденціях війни. Нерівномірність процесу соціального розвитку сприяє появі нової форми війни – терористичної (на сьогоднішній день існує велика кількість публікацій з проблем тероризму в XXI столітті, але концептуально проблема перебуває ще на стадії розробки. Серед вітчизняних авторів, які вивчають проблему сучасного тероризму, можна назвати роботи М. П. Требіна [148; 150].

Сучасні представники філософії війни (праці М. Уолцера, М. Калдор, П. Сінгера, М. ван Кревельда, М. Требіна, Ю. Лободи, О. Данильяна, О. Дзьобаня, тощо) розглядають війну у різних контекстах.

К. Шмітт, описуючи у книзі «Номос Землі у праві народів» унікальний політичний порядок, що існував у Європі XVII–XX ст., вказує на низку

небезпечних тенденцій змін у світовій політиці [177]. І перша з них – криміналізація війни, до якої починають застосовувати категорії кримінального права, називаючи її злочинною та агресивною. Війна перестає вважатися законним політичним засобом, а ворог піддається різним видам дискримінації. Ворог тепер теж злочинець, а тому його треба не лише перемогти, а й засудити. Ще один момент – це бажання описати сучасну війну за рахунок філософії етики. Але, на думку Шмітта, виправдання війни прагненням відстояти принципи гуманізму та справедливості захистити загальнолюдські цінності негуманне «per se».

М. Калдор в одній з небагатьох сучасних робіт про війну «Нові і старі війни. Організоване насильство у глобальну епоху» [225], розмірковуючи про трансформацію війни на рубежі тисячоліть, вводить для опису збройних конфліктів «глобальної епохи» власне поняття – «нові війни», оголошуючи цим Клаузевіца з його теорією міждержавної війни безнадійно застарілим.

Говорячи його словами, нова війна – це вже не зіткнення носіїв політичної волі, а боротьба груп, які відчули силу внаслідок занедбання або навіть краху держави. Вона говорить, що, як правило, «нові війни – це асиметричні конфлікти, спровоковані прагненням проводити політику ідентичності (етнічна чи релігійна). Засобом боротьби в них стає не бій на полі бою, а встановлення контролю над громадянським населенням. М. Калдор показує, що війни у XXI сторіччі мають «хижацьку» систему фінансування війни за рахунок торгівлі захопленими ресурсами, пограбуваннями, викраденнями людей, наркоторгівлею» [225].

М. Уолцер, який у своїй книзі «Справедливі та несправедливі війни: моральний аргумент з історичними ілюстраціями» [278] довів, що теорія справедливої війни, основи якої заклали ще Августин Аврелій та Хома Аквінський, а найповніший опис дав Гуго Гроцій, ще жива і може бути комусь цікава. М. Уолцер наполягає на тому, що війна визнається морально прийнятною, якщо вона викликана справедливою причиною (самооборона чи гуманітарна інтервенція), оголошена законною владою і до того, як було

віддано наказ військам наступати, держава випробувала всі невійськові засоби боротьби: переговори, ультиматуми, санкції. Методи ведення війни також мають бути обмежені, принциповою тут виявляється потреба чітко й однозначно визначити законні цілі нападу – до них належать лише комбатанти («комбатант – особа, яка входить до складу збройних сил країн, які перебувають у стані військового конфлікту і має право безпосередньо брати участь у військових діях») [278, P. 80-85]. Якщо умови такі, що ми не можемо впізнати солдатів супротивника серед цивільного населення (тут М. Уолцер згадує в'єтнамську війну), то держава має визнати свою поразку та припинити бойові дії. Інакше війна перетворюється на бійню, а численні жертви серед мирного населення будуть неминучими. Щоправда, М. Уолцер додає у свою теорію положення про «надзвичайні обставини», коли в боротьбі зі злом світового масштабу (наприклад, з гітлерівською Німеччиною) слід забути про всі обмеження та заборони. І цей виняток, на думку дисертанта, порушує всю стрункість системи Уолцера.

П. У. Сінгер підіймає проблему використання роботів і питання роботизації в сучасній війні. У книзі «Запрограмований на війну» [268] він також робить спробу вирішити питання про моральну складову війни, яку замість людини ведуть машини. Проте У. Сінгер не замикається на моралі, відкриваючи правові, політичні, економічні обрії цієї проблеми. Здавалося б, заміна людей на полі бою машинами вигідна в усіх відношеннях. За його словами, роботи здатні зробити справжню революцію у війні: «Коли вмирає робот, вам не треба писати листа його матері» [268] У. Сінгер попереджає: «Чи не спровокують амбіції робототехніків, які прагнуть удосконалити свої бойові машини та дорожче продати їх політикам, нові, для ведення більш руйнівної війни?». Але тут же зосереджує нашу увагу на тому, що «як би не вдосконалювалася зброя, як би не зростав її вплив, але вона ніколи не замінить людину, бо людина є головною зброєю війни та без людини жодна зброя не може набути будь-якого значення» [268].

Все ж таки можна не погодитись із У. Сінгером у цьому, бо питання використання зброї так, як це потрібно для військового результату, пам'ятаючи, що вона збільшує силу і порив при наступі та дає можливість тримати більш завзяту оборону. Звичайно, прийоми користування зброєю в тих чи інших обставинах мають бути різні, і встановлення цих прийомів є справою сучасних військових лідерів.

Аналізуючи війни першої чверті XXI сторіччя, доведено два типи війн: контактні війни (4-го покоління з використанням звичайної зброї) та безконтактні війни (6-го покоління з використанням високоточної зброї на нових фізичних принципах, інформатизації зброї, сил та засобів радіоелектронної боротьби, БПЛА та дрони [149]. «Це витікає з того, що військові революції тісно прив’язані до так званих технологічних укладів. Останні – це сукупність технологій, характерних для розвитку виробництва того чи іншого відрізку часу, а також сукупність сполучених виробництв, які мають єдиний технологічний рівень, що розвиваються когерентному русі. А кожний етап ВТР, кожне покоління ведення війни відповідає певному технологічному укладу (ТУ). Досліджено, що сучасні війни органічно вписуються у 6-й технологічний уклад з характерним розвитком науки, техніки та технологій» [85; 86; 254; 255].

Потрібно зауважити, що війни 5-го покоління у даній праці не розглядаємо, тому що це війни з використанням ядерної зброї. «Війни 6-го покоління кардинально відрізняються від 4-го ще і тому, що вся міць удару проти агресора функціонально направлена переважно на ураження об’єктів управління військами та економіки супротивника, шляхом одночасного нанесення потужних інформаційних ударів та ударів високоточного озброєння різного базування» [235, P. 54-83]. Війни 6-го покоління ще прийнято називати «інформаційними». На практиці перехід до «інформаційного суспільства» приводить до посилення можливостей використання методів економічно-інформаційного протиборства і вдосконалення методів інформаційної війни [86]. Наприклад, війну в Персидській затоці «Буря у пустелі», яка тривала

п’ять тижнів (1991 р.), назвали першою інформаційною війною [191]. Під цю характеристику підходять також і війни у Югославії (1998 р.) [33], також у Афганістані [195], зовсім недавні у Сирії (2015 р.) [267] та Карабахі (2020 р.) [204].

Основні характеристик деяких війн 6-го покоління надаються в таблиці (Додаток № В. 5).

Гібридна війна, її види.

Сучасна війна має статус гібридної [161]. «Гібридна війнá – це війна з поєднанням в застосуванні конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму, кібервійни, економічно-торговельних конфліктів, патентних війн, реваншистських рухів, пропаганди, порушень прав людини, злочинів проти людяності, переселення, узурпації, вплив на громадську думку, злочинні акти цензури, тощо» [216]. «У філософському розумінні гібридна війна – це концептуальне положення у сучасній філософії війни. Вона визначається як сучасна форма війни, яка вибудовується не тільки на основі військових дій, але і враховує політичні, інформаційні, економічні та інші засоби впливу на супротивника» [82].

Структура сучасної гібридної війни може бути досить різноманітною, оскільки цей тип конфлікту включає в себе використання широкого спектру засобів та методів її ведення. спробуємо дати своє бачення структурі сучасної гібридної війни:

– по-перше, це інформаційна складова яка включає в себе дезінформацію, пропаганду та кібератаки;

– по-друге, гібридна військова діяльність, що включає в себе спецоперації та саботаж, залучення нелегальних нерегулярних військових формувань або найманців, парамілітарних чи добровольчих батальйонів;

– по-третє, політична та економічна складова, яка являє собою політичний тиск та вплив, використання політичних інструментів для

створення нестабільності в країні або регіоні, введення санкцій, економічних обмежень або погроз для зруйнування економіки;

– по-четверте, це соціальна складова, яка містить у своєму складі такі дії, як інформаційний вплив на суспільство, тобто використання соціальних мереж та інших платформ для маніпуляції громадською думкою.

Ці складові можуть комбінуватися, трансформуватися та змінюватися залежно від конкретного контексту гібридного конфлікту. Сучасна гібридна війна є досить динамічною та адаптивною формою конфлікту, і вона може включати нові методи та технології, новітні зразки зброї, в залежності від технологічного прогресу сьогодення та стратегічних вимог**.** Сучасна гібридна війна визначається не тільки фізичними аспектами конфлікту, а і психологічними, інформаційними, економічними та культурними. Вона створює складні завдання для філософів та політологів у розумінні сутності війни та способів ведення конфліктів в сучасному світі [153] (Додаток № В. 8).

Економічно-торгівельна війна.

Теоретичне підґрунтя дослідження економічних війн закладено в працях: Т. Гоббса [32], Сунь-Цзи [137], Гуй Гу-Цзи [209], Н. Макіавеллі [100], Ф. Ліста [240] та інших. Серед сучасних дослідників окремих аспектів економічної торговельної політики, економічних та торгівельних війн, слід відзначити: С. Гантінгтона [29], Р. Акселрода [184, 185], О. Крамар [91], Ха Джун Чанга [210], П. Клименка [67], Т. Гордєєвої [34], М. Серпухова [132], Н. Безрукової та М. Василенка [13], В. Горовенка [36] (Додаток № В. 8).

Інформаційна війна.

Інформаційна війна поділяється на інформаційно-технічну та інформаційно-психологічну. У першому випадку головними об'єктами впливу є інформаційно-технічні системи зв'язку, телекомунікації, радіоелектронні засоби, комп'ютерні мережі тощо, а в другому – психіка та психіко-емоційний

стан особового складу збройних сил та населення противника, система формування громадської думки та прийняття рішень.

Специфіка інформаційної війни полягає в тому, що вона орієнтована не на захоплення території противника, а на придушення його волі до спротиву, на зміну військово – політичного керівництва, забезпечення (без кровопролиття) панування політичної влади переможця з подальшою реалізацією його економічних та ідеологічних інтересів, а також нанесення збитків інформаційним системам противника. Це дозволяє характеризувати інформаційну війну як «безкровну», «безконтактну», «керовану», «дистанційну».

Одним із найважливіших факторів, які визначають способи ведення інформаційної війни, стала поява інформаційної зброї, яка включає в себе засоби для високоточного визначення розташування військового обладнання та впливу на його радіоелектронні компоненти, програмний ресурс військового управління, процес передачі інформації, а також засоби пропаганди та дезінформації. Інформаційна зброя, на відміну від традиційної, спрямована не на руйнування об'єкту, а на зміну його поведінки.

Погляди на сутність і природу інформаційної війни можуть бути досить різноплановими, зокрема висвітлювати її «технологічну» або «психологічну» сутність (оскільки існують різні підходи до визначення сутності інформаційної зброї і, відповідно, потенційних мішеней її застосування), що пов’язане з багатоаспектністю інформаційної війни як суспільного явища (Додаток № В. 8).

Кібервійна.

Cyberwarfare має дві складові: шпигунство та атаки. Напад приводить до виходу техніки з бою або її відключення. На думку Девіда Е. Сенгера у праці «Досконала зброя» (2022): «За останні роки різні держави безліч разів застосовували кіберзброю одна проти одної. Проте жодна атака не призвела до загибелі людей, у всякому разі безпосередньо. Ані американські атаки на

іранські та північно корейські оборонні програми; ані північнокорейські – на американські банки, а також відому голлівудську студію та британську систему охорони здоров'я; ані російські – на Україну, Європу та на самі основи американської демократії» [131, С. 6].

Створити кіберзброю настільки дешево, а приховати так легко. Військові чиновники починають розуміти, що у світі, де майже все (телефони, автомобілі, електропостачання, супутники тощо) поєднане мережею, будь-що можна вивести з ладу або навіть знищити. Стратегія кібервійни прагне паралізувати ворога, щоб виграти війну ще до першого пострілу. Нищівна сила кіберзброї стає з кожним роком дедалі очевиднішою. Зброя залишається невидимою, її використання можна заперечити, а наслідки атаки складно передбачити. Головний вражаючий маневр кібервійни – це «кібератаки»: «Цим терміном позначають усе: від виведення з ладу електромережі до фальсифікації результатів виборів, або ж ту тривожну мить, коли в електронній скриньці вкотре опиняється лист, у якому йдеться, що хтось…вдруге або втретє заволодів нашими кредитками, номерами соціального страхування чи медичними картками» [131, С. 10]

«Високим пріоритетом кібервійни є не тільки завдання шкоди противнику, а й захист власних даних, тому кібербезпека невід'ємною частиною таких протистоянь. Вона являє собою сукупність принципів, методів для забезпечення невразливості та захисту кіберсередовища, доступності, цілісності та конфіденційності даних. Деякі високорозвинені країни виділяють великі кошти для створення систем захисту, як слідство, – інтернет–простір став новим полем ведення військових дій» [278]] (Додаток № В. 8).

Мережецентрична війна.

Ще один різновид інформаційно-технологічних війн – це мережецентрична війна, яка є однією з основних сучасних тенденцій розвитку форм і способів застосування військ, перехід від концепції платформно – центричної війни, де основний акцент робився на кількості озброєння та військової техніки, до концепції мережецентричної війни, яка являє собою

сталу систему поглядів на військово-технічне забезпечення та ведення бойових дій в умовах тотальної комп'ютеризації сил і засобів збройної боротьби [43; 48; 190, С. 43; 256]. Головний зміст концепції мережецентричної війни полягає не в нових формах і видах ведення воєнних дій, а у зміні способу управління військами [40].

Мережецентрична війна або друга назва, яку використовують американські військові «Мережецентричні бойові дії», «Мережецентричні операції» (Network–centric warfare) спрямовані на підвищення бойових можливостей перспективних формувань у сучасних війнах та збройних конфліктах за рахунок досягнення інфокомунікаційної переваги, об'єднання учасників бойових дій у єдину мережу» [266, С. 15-22] (Додаток № В. 8).

Ментальна або інформаційно-психологічна війна.

Ментальна війна – це різновид інформаційно-психологічної війни, її сутністю є знищення самосвідомості, зміна ментальної основи за рахунок когнітивно-смислового простору етносу [16]. Зараз ментальна війна почала виділятися у військово-політичному просторі, який взагалі може змінити парадигму війн. Ще дві з половиною тисячі років тому китайський філософ Сунь-Цзи дійшов висновку, що найвище мистецтво війни полягає в тому, щоб «…розбити задуми супротивника, потому – розбити його союзи, згодом – розбити його війська» [138, С. 14]. Зруйнувати плани та задуми, за Сунь-Цзи, – це навести хаос, розбалансувати систему цілепокладання та прийняття рішення, вплинути на свідомість та розум.

Філософія ментальної війни використовує інший термін, а саме «війна розуму», «війна за розум». Проводячи аналіз ментальної війни, яку Росія веде проти України, наші вітчизняні науковці В. Денисенко і С. Громенко надали своє визначення цьому новому виду гібридної війни: «…скоординована сукупність різного масштабу дій та операцій, спрямованих на «окупацію» свідомості супротивника з метою паралічу його волі, зміни індивідуальної та масової свідомості населення для деморалізації армії та суспільства, знищення

духовно–моральних цінностей, традицій та культурно–історичних засад держави, стирання національної ідентичності народу» [47].

Можливості соціальних мереж постійно посилюють її вплив на населення, що також провокує і морально-етичні питання. Тобто мова йде про зовсім нові смисли війни. «Науково-технічний прогрес суттєво впливає на етичний стан суспільства, призводячи до протиріч у сфері моральних цінностей традиційного й інформаційного суспільств… Відбуваються трансформації у всіх сферах соціального буття, внаслідок чого виникають нові моральні проблеми і загострюються старі, посилюється протистояння між традиційними та інноваційними цінностями. Гостро стоять питання опосередкованого спілкування, комп'ютерної злочинності, інформаційної безпеки, контролю над особистим життям, відповідності поведінки індивіда в реальному й віртуальному просторах, створення віртуальних (псевдо) особистостей тощо» [43].

Отже, в цьому типі війни набуває значення антропологічний фактор у вигляді застосування когнітивно-семантичних засобів, спрямованих безпосередньо на свідомість людини. Ми стаємо свідками зрушень у площині когнітивного характеру людей, іноді нації в цілому] (Додаток № В. 8).

Посередницька війна, або проксі-війна.

Одним із типів сучасної гібридної війни є посередницька війна (proxy war) – «збройний конфлікт за опосередкованої участі третьої сторони, метою якої є вплив на стратегічний результат на свою користь» [251]. І. Еланд з інституту Катона після початку афганської компанії США сказав: «США отримають найбільший ефект за свої гроші», якщо замість прямого військового втручання підтримуватимуть «ефективних та розумних» учасників конфліктів» [199]. У таких війнах починає зростати роль приватних військових компаній, «які мають дві важливі переваги перед регулярною армією: їх використання обходиться дешевше, оскільки потрібна менша

кількість інфраструктури, і, на відміну від регулярної, не потрібні гроші на пенсії відставникам та сім'ям загиблих» [199].

Проксі-війна проводиться армією чи приватними військовими угрупуваннями на території, яка не є їхньою батьківщиною. Такі війни отримали досить широкий розмах [250]. Наприклад, І. Самсон відносить до проксі-війни Другу ліванську війну (2006), коли, на його думку США та Іран воювали руками Ізраїлю та Хезболли [204; 208]. Статус проксі-війни отримала Корейська війна [194], В'єтнамська [238], Ангольську [38; 251], Афганська [181] і також Українська, свідками якої ми з вами стали.

Дуже вдале визначення проксі-війни надав А. Мамфорд у своїй статті "Проксі війна і майбутнє конфліктів": "Проксі-війна – це конфлікт між двома країнами, які намагаються досягти своїх власних цілей за допомогою військових дій, що відбуваються на території та з використанням ресурсів третьої країни, під прикриттям вирішення внутрішнього конфлікту у цій третій країні" [251]. «Проксі-війни були стандартним виглядом конфлікту під час холодної війни, коли дві ядерні наддержави – СРСР і США уникали безпосереднього зіткнення, що загрожувало ескалацією ядерної війни. На думку Мамфорда, кількість війн «чужими руками» у XXI столітті зростатиме. Це пов'язано з комбінацією кількох факторів: зменшенням розмірів армій, збільшенням вартості сучасної військової техніки» [251] (Додаток № В. 8).

Терористична війна.

На початку третього тисячоліття виник ще один тип війни – терористична. «Поряд з глобальними проблемами, які вже були усвідомлені людством наприкінці XX століття: загроза ядерної війни, забруднення навколишнього середовища, зміна клімату, бідність і злидні в окремих регіонах планети, виникла ще одна загроза, яку теж можна віднести до глобальних – тероризм» [150]. Філософське осмислення терористичної війни, як самого огидного типу сучасної війни є важливою гносеологічною задачею. «Крім того, генезис даного явища свідчить про його значну трансформацію:

змінюються форми здійснення терористичних актів, відбувається зсув у полі цільового впливу терористів, змінюються методи їх діяльності, особливості організаційного будівництва та інші» [148]. «Тероризм має багато спільного з іншими формами соціального протесту і насильства - агресією, збройною боротьбою, військовими конфліктами різного ступеня інтенсивності, партизанськими діями, диверсіями тощо» [150]. Аналіз терористичної війни дозволяє говорити, що це особливий тип війни, заснований на використанні чи загрозі використання насильства у вигляді терористичного акту з метою нагнітання атмосфери страху і паралізації суспільства задля досягнення мети суб'єктів тероризму.

Терористична війна – багатолика, за допомогою сучасних інформаційних засобів і новітніх зразків зброї, військових технологій не зупиняється на місці, а постійно розвивається. Як соціальне явище терористична війна має дуже складну природу, її виникнення і розвиток залежать від багатьох чинників, через свою деструктивність та руйнівність вона становить серйозну загрозу для держав світу.

Виходячи з логіки аналізу фактичного матеріалу, доцільно відобразити візуальну картину сучасної гібридної війни з усіма її різновидами, типами зі зовнішніми та внутрішніми взаємозв'язками (Додаток № В. 9).

Спираючись на аналіз різноманітності типів сучасної війни, можна окреслити її основні ознаки. По-перше, сьогодні політична ціль війни знову висувається на перший план, про що писав ще К. фон Клаузевіц у своїй праці «Про природу війни»: «…політична мета, яка є початковим мотивом війни, служить мірилом щодо мети, яка має бути досягнута за допомогою віялових дій, так визначення обсягу необхідних зусиль. Якщо ми маємо справу з реальністю, а не з абстрактними поняттями, то і політичну мету не можна розглядати абстрактно, саму в собі: вона залежить від взаємовідносин між двох країн. Між двома народами, двома державами може виявитися така напруженість відносин, така сума ворожих елементів, що найнезначніший політичний привід викличе напругу і зумовить справжній вибух, приведе до

війни» [66, С. 7]. І тут же дає своє всесвітньо відоме визначення сутності війни: «Війна – як політичний акт, а і справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, проведення їх тільки іншими засобами, специфічними засобами ведення війни (зброєю) … війна лише засіб, і ніколи не можна мислити засіб без мети» [66, С. 14]. Далі робить заключний висновок: «… війну ми повинні розуміти за всіх обставин, не як щось самостійне, а як знаряддя політики, тільки при такому уявленні про війну можна не впасти в протиріччя з усією військовою історією» [66, С. 15]. Такі ґрунтовні вирази дають можливість говорити про сучасну війну як реалізацію політичних конфліктів. Таке визначення війни можна віднести до «класичного» розуміння в сучасній філософії.

По-друге, сьогодні характеристики військових конфліктів посилюються ще й викликами цивілізаційного характеру, про що писав С. Гантінгтон у своїй праці «Зіткнення цивілізацій» [221]. На його думку, «…світова політика вступає у нову фазу, і інтелектуали негайно обрушили на нас потік версій щодо її майбутнього обличчя: кінець історії, повернення до традиційного суперництва між націями-державами, занепад націй-держав під напором різноспрямованих тенденцій – до трайбалізму і глобалізму та інших. Кожна з цих версій вхоплює окремі аспекти реальності, що народжується. Але при цьому втрачається самий найістотнішій, осьовий аспект проблеми. Я думаю, що у світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія, і не економіка. Найважливіші кордони, що розділяють людство і переважні джерела конфліктів, будуть визначатися культурою» [221].

Нація-держава залишиться головним діючим обличчям у міжнародних справах, але найбільш значимі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів. Сьогодні починають воювати цивілізації. Іноді війни починають розривати самі цивілізації зсередини, а це приводить до питання існування самої цивілізації,

або її частин (приклад Ізраїльсько - Палестинський конфлікт). Такі війни були завжди (Візантія, Греція, Стародавній Китай). У Стародавньому Китаї можна визначити такі війни, як битва при Банянг (XXVI ст. до н. е.), битва при Чжоулю (XXVI ст. до н. е), відбиття вторгнень варварських племен Ді та Жун (XVII-XII ст. до н. е.), у Давній Греції 490р. – Марафонська битва (490р. до н.е.), битва при Фермопілах (480р. до н. е.), Саламінська битва (480р. до н. е.). Якщо розглядати війни у Візантії, то в якості прикладу можна звернути увагу на: Візантійське-османські війни при Магнезії і Бафеє. Ці війни знищували цілі народи.

По-третє, у сучасному світі формується новий тип глобального протистояння – світова гібридна війна, яка ведеться в межах єдиного глобалізованого простору на фронтах, утворених лініями розподілу між зонами стабільності та безпеки, між раціональним порядком, де вагу має закон і міжнародне право, та сферою ірраціонального, соціально-політичного хаосу, де панують емоції та домінує право сильного. «Від характеру функціонування та устрою соціально-політичної реальності залежить світовий порядок, як він історично формується і як він побудований, можливості його зміни і напрями подальшого розвитку» [116, С. 168].

«Світовий порядок – це насамперед система узгоджених уявлень членів міжнародної спільноти про те, які загальні норми та правила мають діяти при їх взаємодії між собою, яких ціннісних настанов вони мають дотримуватись і що очікує порушників явних або неформальних правил і принципів організації порядку. Ідея справедливого міжнародного устрою за своєю ґенезою походить з усвідомлення загальнолюдської солідарності, однак у реальних взаємодіях держав і народів наявна, скоріше, як ідеал або регулятивна ідея» [116, С. 172].

За час існування людства було запропоновано багато моделей суспільного існування. У часи Модерну – це Вестфальська (XVII ст.) Потім була запропонована більш універсальна модель забезпечення світового порядку у вигляді Ліги націй. Ця модель, по суті, проіснувала до Першої світової війни, оскільки вважалася більш універсальною по забезпеченню

світового порядку. Вона була ініційована США, але фактично мала бути інструментом існування британське-французького домінування у світі. Події 30–40-х років XX ст. отримали позначення як «Друга світова війна», хоча вони були лише продовженням процесів початку століття та подій Першої світової війни, з невеликим проміжком відносного миру (перемир'я) у 1920-х роках.

Процеси глобалізації завжди прив'язані до геополітичних балансів, і будь-які розхитування цього балансу неминуче приводять до величезних конфронтацій. Все частіше людство стикається із наслідками кризи глобалізму однополярного зразка: кризові явища в світовій економіці, міжнародний тероризм, інформаційну залежність країн без суб'єктного статусу, нелегальну міграцію, злочинність у масштабах світу тощо.

Деглобалізація унаочнюється суперечностями між великими державами, зростаннями політичної та економічної залежності окремих держав, появою локальних військових конфліктів. Якщо для традиційної геополітики головні фронти протистояння визначалися через протиріччя між найбільш впливовими і менш могутніми державами, то в умовах деглобалізованого світу така конфронтація значною мірою втрачає значення, а на поверхню висуваються конфлікти між могутніми, центральними гравцями. Перехід до багатополярного світу відбувається у конфліктах, які залишаються політичними, але до них ще додаються і глобальні за характером зіткнення. Таким чином, особливість сучасної війни в тому, що до цивілізаційно-політичних характеристик додаються ще і глобальні зрушення. Ми стаємо свідками краху однополярного світу та переходимо до багатополярного, Невідомо, як цей процес буде розвиватися та рухатися, але це веде нас до висновків, що сучасні військові конфлікти будуть приводити до трансформації сучасної війни та появі нових її типів.

Не можна не сказати про емоційну складову сучасної війни, яка теж вказує на відмінність її від попередніх. За рахунок інформаційно-технологічних засобів, інформаційно-психологічних методів ведення війни збільшується інформаційний вплив на психіку як звичайних громадян, так і

військових. Сучасні інформаційні засоби створюють у соціальних мережах особливий клімат, це війна не стільки за розум, скільки за ірраціональне, за емоційне людей. Недаремно праці сучасних науковців присвячені висвітленню аналізу інформаційної війни, трансформації війни як соціокультурного феномена з наголосом на потужність впливу нового виду зброї – інформаційної.

З’явився новий термін «мережеві війни». Це специфічний тип інформаційних війн. Деякі науковці навіть підкреслюють їх характер із науковою раціональністю, ставлять наголоси на екзистенційному вимірі війни за рахунок звернення до соціальних мереж, аналізують навіть умови появи соціальних страхів і «екзистенційного вакууму» [48].

П’яте, опис сучасної війни багато в чому відштовхується від категоріально-понятійного апарату, який оформився ще з часів Другої світової війни. Але сама сучасна війна, її типові варіанти потребують нової термінології. «Недаремно, якщо мова йде про сучасну війну, то вона отримала статус «гібридної». Ще також підкреслює не тільки її складність і несхожість із усіма попередніми війнами, але і натякає на неможливість спиратися в повному обсязі на попередній словник. Цю білу пляму і повинна нівелювати така галузь філософського знання, як філософія війни» [82].

2.3. Оформлення науково-технічного принципу військового управління.

Військова справа завжди була прив’язана до технічних надбань, технічне оснащення війська виступає запорукою майбутньої перемоги. Наука, техніка, технологія – надзвичайно складні і впливові напрями людської життєдіяльності, пов'язані зі способом людського самоствердження у світі, бо вступають у складні й неоднозначні зв'язки із провідними сферами державного і військового управління. Головне, що відмічається у результаті посилення такого роду зв’язку – вплив науково-технічного розвитку на військове управління. Із розглянутих раніше етапів становлення і розвитку принципів військового управління ми можемо зробити висновки:

– по-перше, наука, техніка, технологія є досить складними явищами суспільного життя і що розвиток принципів військових управління багато в чому залежить від їх розвитку;

– по-друге, з кожним етапом розвитку суспільства, науки і технологій з’являлися нові принципи управління або набували нового змісту старі;

– по-третє, між старими і новими принципами існує необхідний та зворотній зв'язок.

У перших працях, присвячених філософському розумінню техніки, ставилося питання її сутності, значення, зв’язку із людиною, тощо. Ж. Еллюль писав, що в сучасному світі жоден соціальний, людський, духовний чинник не мав такого значення, як техніка. Проте жодна сфера не є настільки ж малознаною [59]. Е. Каппа у праці «Засади філософії техніки» [228], яку і прийнято вважати початком систематичного філософського опанування проблем техніки, розробок технічної проблематики, поставив питання про техніку як основу цивілізаційного значення. Оцінку науково-технічного розвитку можна передати словами К. Ясперса: «Одне, в усякому разі, очевидно: техніка — лише засіб, сама собою вона не є ні доброю, ні поганою. Усе залежить від того, що за допомогою її робить людина, чому вона служитиме, в які умови людина її поставить» [179, С. 14]. У ХХ ст. технічний розвиток набув усебічного й бурхливого характеру. За класифікацією К. Ясперса, у другій половині ХХ ст. сформувалися три позиції щодо оцінки техніки: оптимістична, песимістична, нейтральна.

Оптимістична оцінка розвитку техніки резюмована в різних варіантах концепції технократизму, яку і започаткував американський дослідник Т. Веблен. Його вихідну тезу можна сформулювати так: техніка сама здатна нейтралізувати або й подолати ті негативні наслідки, які несе людству її розвиток і поширення. Тобто технічні системи створюють засоби і передумови поступової гармонізації життя і процесів у суспільстві. Для такої оцінки, безперечно, є підстави. Справді, ми бачимо, як прогрес техніки дає змогу переборювати смертельні раніше хвороби, зменшувати гостроту екологічної

кризи, вирішувати конфліктні ситуації у суспільстві, забезпечувати динамічний стан суспільної інфраструктури.

«Оскільки техніка сама не ставить перед собою ніякої мети, вона перебуває по той бік добра та зла або передує їм» [180, С. 134] К. Ясперс. Таку оцінку можна приймати в разі філософських роздумів, але практична частина життя людини в стані війни дає можливості зовсім по-іншому оцінювати значення техніки і технічного. Така оцінка К. Ясперса має своє виправдання і свої підстави. Але вона применшує значення вихідного зв'язку техніки з глибинними засадами людського буття. В оцінці техніки, як нейтральної, прихована дуже небезпечна аксіома про те, що слід не стільки вдосконалювати техніку в напрямі зменшення або нейтралізації її негативних функціональних проявів, скільки певним чином виховувати та дисциплінувати тих, хто працює з технікою. Не відкидаючи значення останнього, ще раз зробимо наголос на тому, що не можна штучно відривати техніку від її інтелектуального та психологічного забезпечення.

Наприклад, Ф. Раппе, аналізуючи визначення поняття *техніки*, намагався створити універсальне визначення «техніки-і-технології». На його думку, можна виділити «…два типи визначень – вузьке й широке. Визначаючи вузько, техніку тлумачать як сукупність предметних артефактів, створених для здійснення інженерної перетворювально-конструктивної діяльності. В цьому випадку за основу береться фундаментальна якість техніки – її здатність до перетворення. Тобто за допомогою техніки людина перетворює природу, саму себе, суспільство. І основною соціальною функцією, культурним покликанням техніки є конструювання та реконструювання предметної реальності. Техніка репрезентується за допомогою знарядь, предметів або алгоритмічно-технологічного характеру дій: техніка є не лише інструментом, а і способом дії. В такому контексті техніка виявляє себе як технологія» [260].

На думку Л. Мамфорда: «відлік історії сучасної техніки треба починати з початку другого тисячоліття нашої ери». Спираючись на досвід європейської історії, Л. Мамфорд виділяє три технічні епохи. Перша (1000-1750) має в

основі «технологію води і дерева». Друга (від другої половини XVIII ст. до середини XX ст.) спирається на комплекс «вугілля та заліза». І, нарешті, нинішня використовує комплекс «електрики і сплавів». Техніку Л. Мамфорд, в цілому, оцінює як основу зовнішньої організації людини, що історично підтримувала і збільшувала можливості людського прояву, дисциплінуючи людину, стимулюючи її розум, просуваючи останню шляхом прискореної еволюції – не просто природної, але й культурної [248].

Німецькі філософи техніки Х. Ленк та Г. Рополь здійснили аналіз прикмет техніки. Їх нараховується більше десятка – від «прикладного природознавства» до «волі до влади та підкорення природи», при цьому простий перелік не наближає нас до розуміння природи досліджуваного феномену та розробки його цілісного й несуперечливого визначення. Стан речей ускладняються ще й у зв'язку з розбіжностями у тлумаченні слів «техніка» та «технологія». Філософію техніки можна розуміти як філософію єдності техніки і технологій. Так, наприклад, французький філософ Ж. Еллюль визначив техніку як «суму раціонально напрацьованих методів, яким притаманна безумовна ефективність... у будь-якій сфері людської діяльності». Як бачимо, і тут йдеться про «техніку-і-технологію» [59].

І все ж таки, для нашого дослідження має, перш за все, аналіз розуміння техніки і технічного у роботах М. Гáйдеґґера. Ми пропонуємо розібрати декілька ключових моментів, що пов’язані з виміром техніки в роботі «Буття і Час». Для цього також ми спираємося на роботи Дона Айді [222, P. 55], Г’юберта Дрейфуса [196] та Ендрю Фейнберга [201].

На початку роздумів про буття М. Гайдеґґер не піднімає конкретне питання стосовно техніки чи її сутності, а розглядає поняття розуміння Світу та Природи, їх взаємодію. Для нього важливими є питання про Природу, бо той, хто вступає у зв’язок із нею, повинен мати якісь ознаки. Тому суттєвим стало поняття Природи як такої, яка перебуває у відкритості для того, хто буде з нею взаємодіяти [213, P. 133]. Тут і з’являється необхідність звернення до техніки, бо остання допоможе розібратися із самим Буттям. На його думку,

завдяки їй людина буде виводити «потаємне» у «неприховане». При такій позиції світ, наявний світ, постає як щось предметне.

А це веде за собою практичні характеристики і значення дії людини (в тому числі і з технікою). Для М. Гайдеґґера сфера практичного означає розуміння світу з точки зору онтологічної глибини, і для цього він пропонує осмислити «Dasein». Завдяки цьому осмисленню маємо світ, в якому є не лише «Я», а і багато інших людей. Для нього також важливо дослідити кордони розуміння і дослідження техніки. Саме тому в роботі «Питаючи про Техніку» («Die frage nach der technik») він окреслює межі дослідження цього феномену. Перше питання – нерозуміння сутності техніки. Відповідь на нього і провокує, на його думку, спроби взяти контроль над технікою, окреслити певні межі і бажання людини вийти за межі, тобто продовжувати удосконалювати її. Жага за вдосконаленням і керування нею іноді перетинається із тезою Ф. Ніцше «волі до могутності», а це, в свою чергу, несе в собі потенціал до поступового чи різкого виходу з-під контролю техніки. Така ситуація жахає людину. І для людини в оволодінні технікою немов би поєднується і якась могутність, і завуальована таємниця. Це і спонукало М. Гайдеґґера наголосити на відході від інструментального підходу відносно розуміння техніки, оскільки для нього важливим є інше: він бажав пояснити її сутність з філософських позицій загального розуміння картини світу [201, P. 184].

Для М. Гайдеґґера «світ в бутті» попри все несе в собі потенціал, свободу і цілий світ, сутність якого людина бажає віднайти та вивести до «непотаємного». Ось тут доречно його звернення до феномену техніка, оскільки вона здатна і може (розгорнути розуміння цього зв’язку) вивести «Приховане» у «Неприховане». Для пояснення своєї думки він використовує хрестоматійні приклади: срібна чаша, що зроблена давньогрецьким ремісником, та гідроелектростанція на Рейні [213, P. 16]. На прикладі срібної чаші Гайдеґґер показує процес того, як відбувається виведення «Aletheia» [213, P. 13.] у «Неприховане». Сутність сучасної техніки М. Гайдеґґер намагається описати в площині маніпуляції з буттям, коли це буття

намагаються вкласти в певні рамки. Аналізуючи саме цю структуру виведення буття в «неприховане» завдяки техніці, Гайдеґґер зіткнувся з тим, що не всі подібні процеси можливо описати мовою (людською), але в природі сучасної техніки ці можливості він саме і знаходить. Для цього він використовує термін «Gestell» («Постав») [213, P. 20]. Суть сучасної техніки в тому, що вона вже наперед вибудовує каркас сприйняття світу для індивіду.

Спираючись на розвідки М. Гайдеггера, дамо визначення техніці. «Перше є інструментальним визначенням, а друге – антропологічним, і для нього обидва визначення є коректними. Він наполягає на тому, що це два боки однієї сутності техніки. Одна сторона дозволяє оцінити її як ціль, яку ставить перед собою людина при створенні або удосконаленні саме технічного. Але інший бік цього питання виходить за межі технічного, бо будь-які технічні засоби людина отримала внаслідок діяльності, тому при цьому сама ціль стає частиною такого процесу» [58].

Нагадаємо, що, «починаючи з аналізу антропологічних засад техніки у філософії М. Гайдеґґера, започаткованих у праці «Буття і Час», ми бачимо, що спочатку він спирається на інструментальне сприйняття феномену техніки, який допомагає продовжувати чи поглиблювати суб'єктивні сили людини. А вже у праці «Питаючи про Техніку» він надає розуміння техніки в новому контексті і обґрунтовує її онтологічний вимір за рахунок виведення «Потаємного» у «Неприховане». Це стало сутнісною рисою епохи індустріалізації. Для нього техніка стає механізмом розуміння буття» [83].

Загадковість та потаємність буття разом із формами сучасної техніки розглядаються, як правило, з точки зору накопичення і збереження. Щоб роз'яснити це, М. Гайдеґґер вводить термін «Bestand» [213, P. 17] і наводить приклад про гідроелектростанцію на Рейні [213, P. 31], пояснюючи роль діяльності людини за рахунок технічних приладів, ставлячи наголоси знов таки на діяльності. «Але тут вже природа розглядається винятково в якості потенціалу для останньої (діяльності людини). Таке розуміння і прийняття світу є єдиною умовою можливості для нас, для людей. Інструментальне

визначення техніки як засобу людської діяльності недостатньо, коли техніка «загрожує вислизнути» з-під влади людини. Саме таке розуміння техніки веде до висновку, що всі рішення людини, які засновані на технологічних принципах, на переконанні, що управління силами природи та техніки зробить людину щасливою, є досить вузькими і не зроблять людину щасливою. При цьому людина сама перетворюється на матеріал природного характеру. Тому техніка, чия суть є саме буття, ніколи не дає людині подолати себе. Таке розуміння техніки є основою антропологічного підходу її розуміння» [83].

Думки М. Гайдеґґера про сутність техніки, приводять до розуміння її онтологічного значення. А це означає, що вона стає одним із потужних чинників, який може впливати на зміни самого світу. І розвиток суспільства із домінуванням в його промисловому потенціалі техніки військового характеру, підіймає і проблеми, і неоднозначні висновки. Питання стає гострим. Сьогодні стають дуже важливими слова Ф. Раппа «Амбівалентність (наявність протилежних значень) техніки не можна усунути. Техніка служить для полегшення і вивільнення, але також створює нові обмеження, обтяження та прилучення, її вважають гарантом людського розвитку та соціального поступу, проте вона викликає також нелюдські і руйнівні наслідки» [260]. З огляду на попередні міркування не можна не визнати справедливими.

Онтологічний підхід до техніки зовсім по-новому представляє спосіб її осмислення. У техніці дуже виразно постає вихідний драматизм людського становища у світі, бо ми не можемо бути людьми без техніки, як і не можемо тотальне технолізуватися. Ми не можемо існувати, не втручаючись у самодостатній хід природних процесів, але це втручання може нам вартувати нашого існування і навіть існування нашої планети. «Наука та техніка схематизують, ділять, фрагментують безперервну стрічку життя, але саме через це огрубіння ми починаємо бачити, розуміти і цінувати цілісність та безпосередність» [228]. Цим словам є підтвердження розвитку самого людства.

Отже, інструментальна сутність техніки, за М. Гайдеггером, розширяється до онтологічного і антропологічного її розуміння. Для нашого дослідження це підтверджує, з одного боку, цінність діяльнісного підходу, з іншого, дає можливість обґрунтованого доведення онтологічної характеристики війни із застосуванням військової техніки, по-третє, розгортає можливість когнітивної оцінки такої складної частини нашого життя, як техніка. Як слідство, небезпідставними стають роздуми сучасних філософів про зміни техніко-технологічного характеру, які стають чинником трансформацій самого цивілізаційного процесу.

Наприклад, А. Тоффлер виклав власну концепцію у трилогії «Футурошок», «Третя хвиля» і «Зміщення влади». На його думку, третя хвиля науково-технічного поступу – це технологічна революція, що завершує аграрну («перша хвиля») та промислову революцію («друга хвиля»). А. Тоффлер вважає, що «технологічна революція приведе до повернення доіндустріальних форм розвитку суспільства на новій основі – на основі біоіндустрії, космічної та електронної техніки» [145, С. 432-453.].

У XX ст. відбулися процеси органічного злиття розвитку науки і техніки і виходу науки на провідне місце в її зв'язку з технікою [254]. Наслідками стали вихід науки та техніки на принципово новий рівень взаємодії: складність сучасної техніки є такою, що керувати нею без попереднього наукового дослідження, обґрунтування, експериментування неможливо. Усе це часто визначають як науково–технічну революцію XX століття. На цій позиції розгортали свої розвідки Ж. Еллюль, Р. Арон, У. Ростоу, Г. Кан та інші. За їхніми даними, розвиток техніки і технологій пов’язують із етапами науково-технічних революцій. Ця модель розвитку техніки досить оптимістична і виходить з необмежених сподівань щодо можливостей людського розуму. «Технологічний прогрес сприймається як найвище благо та основа всіх позитивних соціальних змін. Тут зазначається, що швидкість технічного прогресу останнім часом підвищується у зв'язку із зростанням науки і що такий стан збережеться і в майбутньому» [264], але поруч із оптимістичною

лінією оцінки техніко-технологічного поступу з’являються і песимістичні розмисли.

Дж. Гелбрейт висунув тезу про те, що кожна історична епоха має свої провідні засоби технічно-виробничої діяльності, опанування яких вирішує долю суспільного поступу. А Д. Белл закликав до «інтелектуальної мобілізації», щоб бути обізнаним в технічних досягненнях. На підставі ствердження Д. Белла і Дж. Гелбрейта, таким чином, кожній історичній епосі, розвитку суспільства, науки відповідає і розвиток військової техніки, технологій, свій тип війни та, відповідно, принципи її ведення.

Техніка, технології та наука вплинули на формування такого принципу військового управління, як науково-технічний, який оформився на основі інженерної освіти як техніко-технологічної діяльності. «Ера інженерного мислення характеризувалася використанням інженерних розрахунків, під яким «розуміється визначення характеристик технічного пристрою, виходячи з певних технічних параметрів та спираючись на теоретичне описування фізичного процесу, який необхідно було реалізувати технічним шляхом» [110].

Сучасний стан розвитку науково-технічного принципу розглядають як системотехніку і суму відповідних технологій. Технічні знання цього періоду виступають як найвищий ступінь раціонального узагальнення в техніці. Шлях її реалізації – створення і володіння надскладними технічними системами на основі комплексного технічного узагальнення сучасних науки, техніки, технологій. Необхідною умовою цього принципу є наявність наукового знання, яке проходить повний цикл функціонування, а саме – отримання знань наукового характеру, використання їх в інженерній практиці у вигляді інженерного винахідництва, конструювання та інженерного проектування тощо. Обов’язковою умовою виступають, з одного боку, усвідомлення того, що природничі науки визначають межі можливого в техніці, а, з іншого, – висуваються умови і соціально-гуманітарного характеру, де наголошується на обґрунтуванні меж використання технологій і техніки.

Якщо мова йде про зміни науково-технічного принципу за рахунок використання системотехніки, то головною функцією цього принципу стає вміння інтеграційного бачення частин складної системи як єдиного цілого. Якщо звернути увагу на існування принципу освіченості ще з давних часів, про що ми знаходимо у філософських записах, то трансформація принципу інженерної освіченості полягає в тому, що відбувається управління самою системою. Такі процеси вимагають певних навичок, серед яких такі: вміння створювати саму систему, інтегрувати міждисциплінарні технічні дослідження, застосовувати системне бачення самої інтеграції інженерної діяльності тощо.

Якщо відштовхуватися від умов функціонування наукового знання з усвідомленням меж можливого, то у прикладах можуть стати такі види сучасного озброєння, як дрони, БПЛА, високоточна зброя з великою дальністю ураження, використання супутникових і оптико-волоконних засобів зв'язку, нанотехнологій особистих захисних обладунків та інформаційно-технічних засобів ведення кібервійни.

Враховуючи умови наукового знання соціально-гуманітарного характеру, за приклад можуть слугувати дослідження щодо моральних оцінок сучасної війни (М. Кратон, М. Уолцер, М. Колдор, П. У. Сінгер, М. Кревельд, К. Шмітт та М. Требін та ін.), або питання про використання зброї із новітніми інформаційними технологіями. Г. Шамайю у своїй праці «Теорія дрону» розглядає це питання на прикладі використання дронів: «Прихильники застосування дронів проголошують дрон найетичнішим видом зброї з усієї колись винайденої людством. Здійснити це моральне перетворення в головах людства мають філософи, які працюють у досить вузькій сфері військової етики. Дрон, кажуть вони, – це гуманна зброя за визначенням. Їхні дискурсивні практики вкрай важливі для забезпечення соціального та політичного сприйняття цієї зброї» [167, С. 20].

Науково-технічний принцип військового управління став результатом розгортання науково-технічної революції, а його найбільш суттєві зміни у вигляді трансформацій ми побачили на початку XXI ст.

«Отже, науково-технічна революція та її наслідки активно впливають на розвиток військової управління. Цьому є багато прикладів, але, якщо спиратися на сучасний характер війни, то з упевненістю можна констатувати наступну тезу. Саме зміни науково-технічного характеру і призводять до військово-технічних революцій, які унаочнюються у змінах і характеристиках війн» [86]. К. фон Клаузевіц відзначав вплив технологічного розвитку індустрії на природу і стратегію війни, що технологічні зміни можуть сприяти військовій революції, що з часом будуть змінювати характер військових дій. Він зауважував, що такі зміни можуть виникнути внаслідок винайдення нової зброї або тактики.

Уперше про революції у військовій справі написав М. Робертс, вивчаючи «в 1950–х роках основоположні зміни у європейському способі ведення війн, які були викликані застосуванням вогнепальної зброї» [262]. На думку Е. А. Коена, «останні десятиріччя американські військові експерти прогнозують революційні зміни характеру бойових дій. Іноді про ці зміни говорять як про військово-технічну революцію. Така революція, мабуть, стане початком фундаментальної перебудови системи оборони, перехід до нових форм її організації, переогляд існуючої структури армії та вкладення безпрецедентно величезних засобів у наукові дослідження та конструкторські розробки» [200, P. 37].

Військово-технічна революція (ВТР) – термін, який означає радикальні зміни у військовій технології, тактиці, стратегії та організації збройних сил, які можуть мати значний вплив на перебіг військових конфліктів та світову безпеку. ВТР пов'язана з впровадженням нових технологій, зброї та методів бойових дій, що змінюють існуючі підходи до ведення війни. Ця концепція включає зміни в галузі військових технологій, такі як введення нових

збройових систем, а також зміни в тактиці, стратегії та організації збройних сил, за рахунок цього змінюється і саме військове управління [235; 254].

Із філософської точки зору «військово-технічні революції (ВТР) не трапляються самі по собі, вони виникають на тлі відповідної промислової, науково-технічної революції (НТР), технічних та наукових «ноу-хау», запровадження у промисловість новітніх технологій» [85]. Відповідно, «військово-технічна революція (ВТР) – це концепція, яка описує зміни у військовій технології та стратегії, які можуть активно вплинути на природу збройних конфліктів та військове мистецтво. Основні ознаки військово-технічної революції характеризуються введенням нових технологій у військову справу, це включає в себе розробку і застосування нових видів зброї, більш ефективних систем зв'язку, розвідки тощо» [86] (Додаток № В. 7).

Військово-технічна революція найчастіше призводить до змін в управлінні бойовими діями. Нові технології можуть змінити методи ведення війни та можуть вимагати розробки нових тактичних та стратегічних підходів. Введення нових технологій може вимагати зміни в структурі та організації збройних сил для ефективного використання нових ресурсів. Наприклад, військово-технічна революція індустріального періоду розвитку суспільства призвела до масового виробництва вогнепальної зброї та більш складних систем логістики. А революція сучасного XXI ст. постіндустріального (або інформаційного) суспільства вплинула на оформлення такої війни, як кібервійна, на появу літаків як безпілотних систем, на появу систем спостереження, які розташовані вже у космосі. Здобутки військово-технічної революції досліджували такі науковці, як Е. Тоффлер, Д. Ілтіс, Д. Блек, К. Роджерс, Дж. Паркер, З. Бжезінський тощо.

Нагадаємо, що людина, з одного боку, стає більш «технічною» за рахунок розвитку техніки і за рахунок цього приходить до безмежного панування, якщо спиратися на М. Гайдеггера, над природою (стає вже творцем свого сучасного «буття»). Але, якщо розуміти техніку і технічне як потужні чинники у змінах військового оснащення і військової справи, то можна

говорити і про суттєву зміну самої війни. «Військово-технічна революція XXI ст. суттєво вплинула на технічне оснащення збройних сил будь-якої країни. Змінюється характер сучасних війн, змінюються умови існування людства» [86, С. 54]. Техніка має онтологічне, інструментальне, функціональне значення (Додаток № В. 7).

2.4. Траєкторії трансформацій принципів військового управління. Трансформації принципів військового управління наприкінці XX – початку XXI ст. визначаються когерентним розвитком суспільного життя, характером державного управління, впровадженням інноваційних освітніх практик, ключовою роллю наукового пізнання та інформаційно-технічного фактору, здобутками НТР і ВТР, що все разом докорінно змінює стан військової справи та принципи військового управління.

У попередньому розділі ми визначили, що «сучасна війна – це гібридна війна, яка має декілька типів, яка постійно трансформується за рахунок впровадження наукового підходу в питаннях вивчення напрямків трансформації сучасної війни та впровадження нових принципів управління війною, за рахунок втілення сучасної техніки і технологій у військову справу в цілому» [82]. На сьогоднішній день, враховуючи жорсткі вимоги до результатів військового управління, старі моделі управління у військовій справі трансформуються разом із принципами управління в залежності від характеру та типу війни [255]. Можна вже зараз відокремити основне ядро в системній організації новітніх принципів військового управління, тобто нові та ті, що трансформувалися або набули нового змісту. До його складу входять:

– науково-технічний принцип;

– принцип мінімізації;

– принцип головного удару;

– принцип комплектування війська;

– принцип плановості та наукового передбачення (футурологічний);

– морально-психологічний принцип;

– принцип лідерства;

– принцип мотивації, тощо.

Усі ці принципи відчувають на собі вплив змін. Перш за все, це зміни наукового, техніко-технологічного та інформаційно-технологічного характеру, що прямо або опосередковано внесли коригування в їх зміст, тобто трансформації.

Науково-технічний принцип.

Особливе місце у розгляді трансформаційних процесів займає науково-технічний принцип, який повністю відображає саму суть сьогодення. Онтологія військової справи формується новою технікою і технологіями, що дає нам можливість говорити про новітні характеристики військового простору, а це свідчить про зміни у змістовній складовій науково-технічного принципу (володіння технікою сучасного зразка, кіберзброя, новітні технології біологічного або хімічного характеру тощо).

Ще більші трансформаційні процеси відчуваються від посилення синтезу новітніх інформаційних технологій із бурхливим розвитком автоматизованих систем управління (АСУ) [196]. Такий ракурс викликає посилення науково-технічного принципу, з одного боку, а з іншого, – веде до нового змісту принципу комплексності і швидкості прийняття управлінських рішень взагалі. Опанувавши нові інформаційні технології управлінець може ставити і зовсім інші завдання: «маніпулювання відкритою інформацією з метою примушення до роззброєння, до зниження бойової готовності, створення невигідних юридичних аспектів міжнародного права для утворення коаліцій» [90].

Сучасний науково-технічний принцип військового управління визначається використанням передових наукових та технічних досягнень для покращення ефективності військового управління та оптимізації використання ресурсів. Основні аспекти цього принципу включають:

– використання сучасних ІТ-технологій для збору, обробки, зберігання та передавання інформації у реальному часі;

– розвиток передових систем зв'язку для забезпечення ефективного обміну інформацією між різними частинами військової структури;

– використання автоматизованих систем та кіберфізичних технологій для підвищення точності та швидкості вирішення завдань управління;

– впровадження штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних, прогнозування подій та оптимізації стратегій управління;

– використання супутникового зв'язку та GPS-навігації для поліпшення місцезнаходження, навігації та слідкування за рухом військових підрозділів;

– заходи для захисту військових інформаційних систем від кіберзагроз та кібератак;

– використання передового озброєння та військової техніки, такої як дрони, безпілотні літальні апарати (БПЛА), інтелектуальні системи тощо;

– корегування та редагування освітніх програм інженерної підготовки військовослужбовців командної ланки, враховуючи новітні технології та методології освіти, сучасні комп'ютерно-інформаційні методи навчання;

– впровадження додаткових курсів допідготовки на новітні зразки військової техніки для військовослужбовців середньої та молодшої ланки.

Ці технічні інновації сприяють підвищенню швидкості реагування, точності та ефективності військового управління в умовах сучасних конфліктів. Прикладом може стати використання в сучасній війні безпілотних систем. Г. Шамаю дає наступне визначення дрона: «… наземний, морський або авіаційний пересувний засіб, керований на відстояні в автоматичному режимі. Популяція дронів не обмежується літаючими об'єктами. Їх різновидів може бути стільки, скільки родів військ: наземні дрони, морські дрони, підводні дрони і навіть дрони підземні, які уявляються у вигляді величезних механічних кротів. Всякий пересувний пристрій можна піддати «дронизації» починаючи з того моменту, коли на його борту немає людини» Офіційна лексика американської армії визначає дрон як «бойовий повітряний транспортний

засіб без екіпажу (Unmanned Aerial Vehicle), в залежності від того, оснащений механізм зброєю чи ні» [167, С. 13].

Такі швидкі технологічні зміни відкривають нові можливості та виклики для військових організацій та управління, що вимагає постійного аналізу та адаптації до сучасного військового середовища. Сучасний стан науково-технічного принципу розглядають як системотехніку і відповідних технологій. Технічні знання цього періоду виступають як найвищий ступінь раціонального узагальнення у техніці. Шлях її реалізації – створення і володіння надскладними технічними системами на основі комплексного технічного узагальнення сучасних науки, техніки, технологій. Обов'язковою умовою виступають: з одного боку, усвідомлення того, що природничі науки визначають межі можливого в техніці, а, з іншого, висуваються умови соціально-гуманітарного характеру, де наголошується на обґрунтуванні меж використання технологій і техніки.

Принцип головного удару.

Найбільшій трансформації піддається принцип головного удару військового управління, який, в свою чергу, зазнає «впливу» техніко-технологічної парадигми. Сутність цього принципу від Стародавніх часів до пізнього Модерну була комплексною: це зосередження основних сил, засобів вогневого ураження артилерії, пізніше під час Першої та Другої Світових війн – масованих ударів авіації та танкових клинів, то зараз, у результаті техніко-технологічних змін у військовому управлінні взагалі трансформувалася його суть.

Головний удар став ударом по кількох напрямках одночасно, з комплексним застосуванням усіх сучасних засобів ураження, а саме із застосуванням :

– інформаційно-психологічних атак (кібератаки) в перший період ведення війни;

– високоточної зброї, дронів та БПЛА, при використанні сучасних засобів супутникового зв’язку та GPS-навігації, NBIK-технологій.

Виходячи з цього, основними траєкторіями трансформації стають інформаційна перевага як ключовий чинник у плануванні та реалізації головного удару, бо сучасні інформаційні технології дозволяють збирати, обробляти та аналізувати величезні обсяги інформації. Можливим стає використання нових видів зброї, засобів автоматизації, робототехніки та кіберзброї, також головний удар може бути реалізованим за допомогою високоточних та дистанційно-управляючих систем. Дрони, кібератаки та інші сучасні технології надають нові можливості для проведення ефективних ударів. Завдяки глобальній мережі та широкому використанню супутникового зв'язку, можливо координувати ведення різноманітних ударів на великій території. Мережева взаємодія різних з'єднаних частин армії може відбуватися в режимі реального часу.

Це приводить до:

– інтегрованої взаємодії між видами військ, важкою і легкою зброєю, а також засобів розвідки та обробки інформації, які взаємодіють між собою для максимізації ефективності головного удару;

– впровадження системи штучного інтелекту у військове управління, що значно полегшує процес планування головного удару, аналізу великих об'ємів даних та допомагає у прийнятті стратегічних рішень;

– ефективної комунікації між різними складовими військових сил під час головного удару;

– можливих атак на комп'ютерні системи та інфраструктуру противника на першому етапі ведення бойових дій тощо.

Ці фактори взаємодіють між собою і сприяють формуванню нової парадигми принципу головного удару.

Принцип мінімізації.

Сучасний техніко-технічного рівень розвитку суспільства впливає і на трансформацію принципу мінімізації. Треба підкреслити, що цей принцип описав ще Сунь-Цзи, а у подальшому він набув «німецького кольору» за рахунок висловленню «блискавичної війни» (або короткострокової війни). Такий тип проведення військових конфліктів відбувався за рахунок та використання мінімальної кількості військових сил і невеликого за тривалістю часу. За Сунь-Цзи, принцип мінімізації – це сукупність вимог до полководця при веденні ефективної короткої війни: «тривала війна веде до виснаження господарства, слід прагнути до швидкої перемоги» [137, С. 52]. В епоху Модерну німецький військовий теоретик Еріх Людендорф трансформував зміст цього принципу. Він не тільки розвинув теорію перемоги у війні малими силами, у короткі строки, а і доповнив її можливістю масового використання у війні новітніх технологічних засобів – танків, літаків, підводних човнів, технічних засобів управління військами рівня розвитку часів Другої світової війні.

Сьогодні активно розвивається і трансформується структура принципу мінімізації управлінської справи на основі розвитку сучасної науки, техніки, нових військових технологій, а також комп'ютеризації управління військами [255]. Як наслідок, значно підвищується швидкість управління і мінімізуються людські й технічні втрати. У ході сучасних військових конфліктів з’явилась зовсім нова термінологія, за рахунок якої прослідковується тенденція переходу до наступного покоління ведення війни – 7-го: безконтактна, контактна, асиметрична, інформаційна, гібридна війна; інформатизація військової справи, мережеві командні системи та діджиталізація систем військового управління; інформаційно-технічне, комп’ютерне та кібернетичне протиборство; робото-технічні системи із штучним інтелектом (дрони, роботи, безпілотні апарати); дистанційне ураження високоточною зброєю; застосування нанотехнологій у військовій справі. На сьогодні стала вже зрозумілою термінологія, коли мова йде про «застосування тепловізорів,

сучасних приборів нічного бачення, БПЛА та дронів, виготовлення і використання яких постійно зростає, які використовуються як засоби розвідки та контролю, спостереження за діями противника, так і як засоби вогневого ураження» [85].

Тобто сучасний принцип мінімізації набуває нового технологічного наповнення за рахунок наукових, військово-технічних нововведень, активного використання новітніх технічних засобів управління військами в бою. Необхідно підкреслити інформаційно-технічну та інформаційно-психологічну складову сучасного принципу мінімізації військового управління на всіх етапах його реалізації. У контексті сучасного принципу мінімізації особливе значення мають так звані сили спеціальних операцій та специфіка їх комунікаційного забезпечення.

Головною особливістю сучасного принципу мінімізації є мініатюризація самих засобів ураження (дронів та БПЛА), що надає їм таку якість, як скритність, тобто складність їх виявлення засобами локації. Отже, принцип мінімізації доповнюється принципом скритності або прихованості.

Ще одна сучасна характеристика принципу мінімізації – це мінімізація економічних витрат на виготовлення сучасної зброї. Наприклад, кошторис дрону-квадрокоптера приблизно складає кошторис роботу-пилососу. Але головною якісною характеристикою використання дронів і БПЛА у військової справі є те, що за рахунок їх використання мінімізуються людські втрати. Оператор дрону знаходиться на великої відстані від об’єкту ураження: «Як тільки радіокерований пристрій стає бойовою машиною, його знищують на відстані, спостерігаючи за його смертю на екрані, перебуваючи у затишному коконі "safe zone" з кондиціонерами. Відбувається радикалізація асиметричної війни, яка стає односторонньою. На ній, як і раніше, вмирають, але тільки з одного боку» [131, С. 29].

На поверхні принципу мінімізації знаходиться етична складова застосування безпілотних апаратів, що тягне за собою проблему «гуманної зброї». Так, на відміну від звичайних літаків, у кабіні дрону немає пілота, і

його життя не наражається на небезпеку, при цьому противник все одно знищується. Але робота оператора дрону все одно перетворюється на своєрідне віртуальне полювання на людей, оператор не бачить загибелі людей, але люди потерпають від ураження безпілотними літальними апаратами. Цю проблему поставив психолог і колишній військовий Дейв Гроссман: «Чим ближче людська ціль, тим більше початковий опір, який необхідно побороти, і навпаки, чим більша дистанція, тим легше перейти до дії (до знищення супротивника). Коли дистанція максимальна, вони (оператори дронів) можуть не вважати, що вбивають живих людей. Саме тому оператори, які знищили тисячі мирних жителів, можуть ніколи не відчувати докорів совісті» [131, С. 144].

Принцип плановості, або передбачення (футурологічний).

Цікавими є результати поєднання різних типів війни, бо їхні наслідки призводять як до появи нових принципів, так і до трансформації старих. Наприклад, набуває повсякденної значимості принцип плановості або передбачення (футурологічний), який має розвиток за рахунок використання у плануванні як фізичних, так і математичних моделей, а поруч з'являються і моделі із можливим застосуванням віртуальної реальності, цільова завантаженість останніх – прогнозування (передбачення). Передбачення у військовій справі становить собою процес пізнання можливих змін, що об'єктивно назріли у питаннях визначення перспектив розвитку воєнної теорії та практики, у траєкторіях методів і засобів ведення майбутньої війни з урахуванням розвитку науки і техніки.

Майбутнє, мова йде про наукове, перш за все, майбутнє, міститься у сучасності у вигляді можливостей, що за певних умов можуть перетворитися на дійсність. Генезис об'єктивної дійсності уможливлює для людини процес передбачення в його спільній спрямованості та осягнення змісту подальших змін. Американський філософ та вчений Л. Мамфорд у роботі «The Conduct of Life» (*Поведінка у житті*) викладав свої думки про майбутнє, включаючи

уявлення про передбачення. На його думку, об'єктивною передумовою передбачення вважається такий розвиток процесів, який виявляє закономірний зв'язок минулого, сучасного з майбутнім. «Якщо ми не знайдемо часу вивчати минуле, у нас не буде достатньо знань, щоб зрозуміти сьогодення і керувати майбутнім, бо минуле ніколи не полишає нас, але і майбутнє завжди з нами» [249, С. 2].

Наукове передбачення, зокрема у військовій справі, має гносеологічне підґрунтя. Це означає, що передбачення спирається, перш за все, на пізнавальні здібності людини. Здатність до глибокого сутнісного відображення дійсності складає гносеологічне, тобто таке, що знаходиться в самих особливостях людського чуттєвого та раціонального сприйняття дійсності. Ось як про це пише О. Дольська: «Під сутнісним відображенням оточуючої дійсності розуміється здатність людини пізнавати не тільки зовнішню картину фактів та подій, що відбулися, але і глибинну сутність речей, дію об'єктивних законів природи та суспільства, рушійні сили чи фактори виникнення і розвитку тих чи інших процесів, їх внутрішні тенденції та перспективи розвитку» [54].

Ось яке визначення та структуру принципу планування надає сучасний американський аналітик Військово-Морської Академії США Б. Фрідман у своїй праці «Про тактику. Теорія перемоги в бою» (2023 р.) [162, С. 165-173]. Він наголошує, що у сучасній трансформації принципів військового управління, на прикладі принципу планування, відбувається взаємопроникнення принципів одного в інший, на основі чого вони взаємно збагачуються, трансформуються, набувають нового сенсу та вибудовується складна структура принципів військового управління: «Тим не менш, планування (принцип планування) є важливим для втілення концептуальної, абстрактної теорії в практичний, здійсненний план… Не існує загальноприйнятного способу мислення про планування. Це видно з різних принципів ведення війни, оскільки більшість з них включають рекомендовані, іноді життєве важливі аспекти планування, які насправді не є принципами.

Замість того, щоб просто відкинути ці обґрунтовані принципи з тактичних постулатів, я склав список принципів планування, щоб допомогти штабним офіцерам оцінити свої плани і процеси, за допомогою яких вони розробляються: простота (принцип простоти), гнучкість (ефективне реагування на випадковість) , єдність (єдність командування і єдність зусиль) економія (економія сили і економія зусиль), час (мінімізація часу на формування і виконання команд) і комунікація (координація або синхронізація)» [162, С. 165-166].

Цей процес сучасної трансформації й утворення складної системи з самоорганізацією принципів військового управління, дуже вдало описував сучасний філософ М. Деланда в праці «Війна у епоху розумних машин»: «Для осмислення процесів самоорганізації процесів у військовій справі я запозичив у Ж. Делеза з його праці «Тисяча плато» з його поняттям «машинного філуму (phylum)» – цей термін Делеза вигадав для позначення всієї сукупності процесів, що самоорганізуються у Всесвіті… До них відносяться всі процеси, в яких група раніше не пов'язаних елементів раптово досягає критичної точки (точки біфуркації), в якій вони починають «кооперуватися», утворюючи єдину сутність вищого рівня» [242, С. 12], «такі точки біфуркації існують більш високих рівнях складності: тактичних формувань битв, війн, тощо» [242, С. 16].

Принцип комплексності.

Принцип комплексності також трансформується за рахунок поєднання непоєднаних (з огляду на старі і нові війни) засобів ведення війни. Зараз ми стали свідками процесу поєднання методів ведення війни 4-го покоління з методами і технічними засобами війни 6-го і навіть 7-го поколінь (робото-технічні пристрої різних модифікацій, «розумна» високоточна зброя, засоби космічного зв’язку Starling). Наприклад, Джей Джонсона пише про використання засобів інформаційної війни і мережевої, звернення до синтезу яких може привести до несподівано позитивних результатів: «інформаційна

перевага у поєднанні з мережевою, розпорошеною бойовою міццю атак створить добре продумані та точні дії на ранньому етапі, що призведе до надзвичайно високих темпів бойових дій уже на початковому етапі війни» [223].

Також, на прикладі сучасної економічної війни можна стверджувати, що набуває нового значення принцип комплексності управління, насамперед за рахунок таких методів впливу на супротивника:

– інформаційно-психологічний вплив на супротивника за рахунок використання кібер-технічних засобів;

– економічні санкції, ембарго на деякі високо-технологічні товари подвійного призначення, тощо.

Тобто надається новий техніко-технологічний зміст принципу комплексності та методам проведення економічних операцій, в основу яких покладено принцип комплексності.

Принцип всебічного забезпечення війська.

У лабіринтах трансформацій знаходяться принцип всебічного забезпечення війська (логістика і тилове забезпечення стають одними із основних показників боєздатності армії). Сучасний стан принципу всебічного забезпечення військового управління ґрунтується на інтенсивному використанні інформаційно-технічних технологій (ІТТ), мета його посилення – оптимізація та підвищення ефективності всіх етапів логістичного циклу. Основні аспекти використання сучасних ІТТ у логістиці військового управління включають:

– застосування інтегрованих систем автоматизації, які дозволяють спростити та оптимізувати процеси управління логістичними виробничими ланцюгами. Це може включати в себе системи управління складами, системи слідкування та контролю за обладнанням, тощо;

– використання ІТ-технологій для відстеження руху та стану військового обладнання, а також медичного та харчового забезпечення. Це дозволяє

отримувати в реальному часі інформацію та швидше реагувати на можливі виклики;

– використання штучного інтелекту для прогнозування потреб в ресурсах, оптимізація маршрутів постачання, та аналізу даних для прийняття стратегічних рішень всебічного (логістичного) забезпечення;

– діджиталізація логістики, застосування електронних систем обробки документів для швидкого та ефективного оформлення замовлень, звітності та іншої документації;

– застосування передових систем зв'язку для швидкого та захищеного обміну інформацією між різними рівнями командування та ланцюгами постачання;

– використання технологій трекінгу та геопросторові системи для точного визначення місцезнаходження та маршрутизації руху військового обладнання та ресурсів.

Ці заходи спрямовані на забезпечення армії необхідними ресурсами та можливостями для успішного виконання завдань у сучасних умовах.

Принцип комплектування військ.

«Принцип комплектування військ також схильний до певних трансформаційних процесів» [78; 84]. Основними аспектами цих змін є:

– комплектування війська за стандартами, які відповідають сучасним вимогам до військової підготовки, інженерної підготовки, навченості за спеціальностями;

– відбудування системи постійного навчання та підготовки військового персоналу, яка враховує сучасні тенденції розвитку військових технологій;

– контрактна та добровільна основа комплектування, побудова професійної армії;

– гендерна складова комплектування війська.

Морально-психологічний принцип.

Морально-психологічний принцип військового управління в умовах нової техніко-технологічної парадигми інформаційного суспільства включає в себе ряд аспектів, що враховують психологічні та етичні аспекти взаємодії з військовим персоналом [79; 252]. Основні аспекти цього виглядають зовсім по-новому:

– моральне лідерства, що включає в себе честь, чесність, здатність створювати позитивний моральний клімат у військовому колективі;

– забезпечення психологічної стійкості військових в умовах інформаційного суспільства, де можливість отримання інформації є швидкою і постійною, що є ключовим аспектом;

– розробка і впровадження етичних стандартів і кодексів поведінки для військових, які враховують особливості інформаційного суспільства;

– забезпечення високого рівня комунікації та взаємодії між керівництвом та військовим персоналом з урахуванням психологічних аспектів (зворотній зв'язок);

– включення елементів морально-психологічного тренінгу та підготовки програми військових фахівців;

– сприяння розвитку особистості військового, у тому числі розумінню власних цінностей та моральних переконань;

– психологічна готовність та адаптація до швидкого технічного прогресу та втіленню нових технологій за рахунок уміння швидко сприймати нову технічну інформацію, переучуватися на нових зразках техніки.

Принцип мотивації.

У сучасних умовах принцип мотивації набув також ряд змін. Військові мотиваційні стратегії повинні бути гнучкими та адаптивними до змін в інформаційному середовищі, а застосування нових технологій та методів роботи вимагає наявність змін у самій системі мотивації. Стимулювання та забезпечення можливостей для навчання та саморозвитку в умовах

інформаційного суспільства може бути суттєвим мотиватором, а надбання нових навичок та знань повинні стати базисом для високої продуктивності на практиці. Зазвичай до традиційного типу мотивацій відносяться застосування персоналізованих стратегій заохочення, які враховують індивідуальні потреби та цінності військовослужбовців (винагороди, визнання, можливості кар'єрного зростання, тощо) [79].

Створення позитивної робочої атмосфери та корпоративної культури, де військовослужбовці відчувають себе важливими та підтриманими – один з аспектів мотивації в інформаційному суспільстві. Використання інформаційних технологій для створення інтерактивних та цікавих програм мотивації, наприклад, за допомогою онлайн-платформ, гейміфікації та інших інструментів, стає свого роду важливою основою за нових умов розвитку суспільства. Тому система визнання та нагород може містити в собі як матеріальні, так і нематеріальні стимули. Важливо розуміти, що навіть віртуальне визнання може бути дорогоцінним. Мотиваційні стратегії в інформаційному суспільстві повинні бути орієнтовані на створення стимулів, які враховують особливості та потреби сучасного військовослужбовця, а також забезпечують ефективність та задоволеність від військової служби. Центральним завданням залишається розвиток співпраці у військовому колективі, уміння працювати в команді, заохочення та мотивація для спільної роботи та обміну інформацією у зручний спосіб.

Принцип всебічної навченості війська.

Ера інженерного мислення характеризується використанням інженерних розрахунків, під яким «розуміється визначення характеристик технічного пристрою, виходячи з певних технічних параметрів та спираючись на теоретичне описування фізичного процесу, який необхідно було реалізувати технічним шляхом» [109, С. 45]. Інженери створюють нові системи зброї, транспортні засоби, системи зв'язку та інші важливі технічні засоби, які можуть визначати ефективність та здатність збройних сил. Інженери

ініціюють створення та впровадження інновацій в різних сферах, що може впливати на військовий потенціал. Зокрема, виникнення нових матеріалів, енергетичних технологій та інших інженерних винаходів значно змінюють можливості військового використання різних систем. Отже, освіта сучасного військового не можлива без інженерної освіти, бо саме інженерна діяльність є ключовим фактором у розробці та впровадженні нових військових технологій.

Якщо звернути увагу на існування принципу всебічної навченості війська ще з давніх часів, про що ми знаходимо згадки у філософських записах, то трансформація принципу інженерної освіченості полягає в тому, що відбувається управління самою системою. Такі процеси вимагають певних навичок, серед яких: вміння створювати саму систему, інтегрувати міждисциплінарні технічні дослідження, застосовувати системне бачення самої інтеграції інженерної діяльності, тощо. В сучасному суспільстві інженерна освіта має величезне значення, а щодо військової справи, то вона стала її необхідною складовою. Військові, які отримали якісну сучасну інженерну освіту, зазвичай мають розвинуті навички технічного характеру, розуміються на технологічних особливостях сучасної зброї, мають загальну наукову базу для новацій тощо. Не можна не підкреслити і того факту, що сучасна освіта, особливо електротехнічного напрямку, сприяє і системному баченню проблемних питань суто військового характеру.

Ці трансформації декількох, окремо взятих принципів військового управління, у сукупності з науково-технічним принципом військового управління дозволяють забезпечити всебічну повноту, швидкість та ефективність військового управління, що є важливим фактором для успішного ведення військових операцій у цілому. Якщо мова йде про зміни науково-технічного принципу за рахунок використання системотехніки, то головною функцією усіх, без винятку, принципів військового управління стає вміння інтеграційного бачення частин складної системи військового управління як єдиного цілого, що прямо вказує на значення інженерного мислення у військовій справі.

2.5. Принцип лідерства: когнітивно-змістовний простір як технологія думання і самотрансформації.

Мислення як процес пізнання та його структура.

Роздуми ґрунтуються тезою Аристотеля про «тривимірність істини». Цим можна скористатися у питанні вибудови когнітивного-змістовного простору мислення військового лідера. Пізнання, за Аристотелем, зростає із позиції теоретичного, практичного та поетичного: *софія* (теорія), *фронезис* (праксис), *поезис* (техне). Це можна оцінити як різні форми пізнання. Для нього важлива різниця між теоретичними, практичними та поетичними формами пізнання. Відповідно кожна пов'язана зі знанням, практичною мудрістю та мистецтвом чи технічним умінням.

Три рівні пізнання дають можливість виходити на істинне знання не тільки як теоретичного, але і знання практичного, продуктивного. Це має пояснення. Як відомо, *софія* – термін для позначення мудрості, мається на увазі теоретичні нахили до роздумів. *Софія* унаочнює теоретичну форму мудрості, це прагнення до знання, але воно не стосується повсякдення, повсякденної праці. Її мета – знання заради знання, знання про істину. В «Нікомаховій етиці» Аристотель запропонував розуміння наступного терміну *фронезис*, який теж розумівся як мудрість. Але мета цієї мудрості – досягати золотої середини у міркуваннях. Це практична мудрість, вона унаочнює розсудливість, обачність. І практичний характер пізнання необхідно мати завжди на увазі, а це – людська діяльність у вигляді практики, в якій реалізується спектр досвіду життя. За таких умов, практична діяльність у Аристотеля набуває особливого значення і перетікає в особливу форму мудрості [6, С. 255-257].

Фронезис налаштовує людину досягати високих результатів у практичній діяльності, на рівні досконалості. *Фронезис* може бути визначений як «судження, що сприяють дії з приводу речей, хороших або поганих для

людини, про те, які речі є благами для хорошого життя». *Фронезис* вказує на практичний розум чи розуміння в справах важливих для практичної діяльності [6, С. 255-257].

Особливо цікавим є термін *поезис (техне*). Це також мудрість, але вона служить іншим задачам. Її мета – реалізувати себе при виготовленні корисних, перш за все, речей. Аристотель зазначає, що це «мистецтво і всяке вміння творити суть здібності» (αἱ τέχναι καὶ αἱ ποιητικαὶ ἐπιστῆμαι δυνάμει) [8]. Поруч з мудрістю *поезису* він ставить термін *техне.* Ця мудрість полягає у значенні мистецтва за здатністю змінювати речі, причому через те, що ця здатність заснована на розумі, вона, на відміну від здібностей, які не засновані на розумі, може змінювати речі в протилежних відносинах. *Поезис* (*техне)* є творчий аспект, творчість, творіння. Поетичне знання пов'язані з породженням чогось нового, чого раніше не було у природі, або імітація природних явищ. Обидва ці види діяльності включені до поняття мистецтва – *техне.* Треба також відмітити, говорячи про технічне виробництво, Аристотель мав на увазі ремісничу справу. Для Аристотеля важливим також є розуміння того, що кожен вид знань пронизує *логіка* (органон), саме вона є частиною кожного виду знань [6, С. 248-249].

Отже, *техне*, за Аристотелем, вказує на майстерні знання та технічні вміння. Багато філософів та науковців зверталися до концепції *техне,* серед них і той, хто розглядав поняття *техніки* та *технічного світу* в контексті філософії Аристотеля. Він досліджував, як техніка впливає на спосіб, яким людина розуміє світ і себе в ньому як фундаментальний аспект людського існування. Це – М. Гайдеггер. До терміну «техне» звертались Ж. Дерріда, Г.-Г. Гадамер, Л. Штрасс та інші, які також включили у свої трактати роздуми про особливий вид мудрості.

Термін *поезис* означає вигадування, вигадування винаходів, речей, як казав Стагірит, технічного характеру, чим наголошував про поетичне ставлення не тільки до речей природи, але і до людської думки. Він немовби уточнює наше мислення, картографує його і підкреслює переходи думання з

можливості на дійсність. До того ж в першій книзі Аристотеля «Метафізики» знаходимо твердження про значущість загального знання: «Мудрий знає причини речей, спостерігач не знає. Досвід дозволяє знати, що відбувається, але нічого не пояснює чому так відбувається. А знати, як чому щось відбувається – це означає знати причини. Тому ми велику честь надаємо архітекторам, ніж будівельникам, розуміючи, що архітектори краще все знають і краще слідують мудрості. Адже вони знають причини винаходів» [8, С. 17-18.]. А вже у другій книзі він роз'яснює, кого він має на увазі під терміном *архітектори:* «Началами називаються і мистецтва, особливо архітектурні (управлінські). І те, звідки першою дізнається річ, теж називається початком цієї речі, скажімо, гіпотези для доказів. І так називаються причини: всі причини – початки. Отже, спільне для всіх початків, що вони перші, незалежно, чи виникнення, чи пізнання. При цьому одні початки продовжують бути в речі, а інші опиняються поза нею. Тому початком буде і природа, і елемент, і розум, і розпорядження, і існування, і мета існування» [8, С. 89].

У військовій справі також присутні такі «архітектори», це – відомі військові лідери. Принцип лідерства формувався тисячоліттями. Але, якщо подивитися на загальне його розуміння, відштовхуючись від Аристотеля, то це ті військові, які націлені на ґрунтовний теоретичний аналіз думки, який поєднує в собі саме ці три складові мудрості. У прикладі можуть стати постаті Олександра Македонського, короля Священної Римської імперії Фредеріка II Гогенштауфена, Наполеона Бонапарта, Шарля де Голя та ін. І якщо Македонський нічого не писав, але постійно робив нотатки в тексті «Іліади», то Фредерік II залишив військовий трактат «Інструкції для своїх генералів», філософсько-військову роботу «Антимакіавеллі», в якій висловив думки щодо воєнної тактики, військового управління та принципів військового управління. Наполеон Бонапарт є автором кількох військових праць, в яких він висловлював свої власні стратегічні та тактичні ідеї. Ось деякі з найвідоміших його творів з військового управлінню: «Максими військового мистецтва»

(Maximes de guerre), «Стратегія» (Stratégie), «Облога» (Siège), «Армійські директиви» (Directives de guerre) тощо. А праці Ш. де Голя вже вказують на реформи щодо військових питань. Цікавою є книга «На вістря шпаги», де розкриваються проблеми комплектування сучасної професійної армії, засоби її мінімізації за чисельністю, підкреслюється необхідність теоретичної та практичної підготовки військових. Він підкреслив необхідність постійного руху за озброєнням сучасного зразка [205].

Отже, можна зробити висновки, що принцип лідерства вказує на зміни: думка сучасного військового лідера набуває загострення за рахунок активізації нових принципів військового управління, а сама технологія думання спрямована на вміння охопити як принципи управління загалом, так і їх поетапного і порівняльного думання.

Доцільно говорити, що лінії мислення лідера формуються за схемою, представленою вище: *софія* (теорія), *фронезис* (праксис), *поезис* (техне). Це дає можливість усвідомити, що практичний вимір одночасно сприяє «розширенню теоретичного» підходу і ставить наголос на повсякденні, на дійсності повсякдення як потужної ланки пізнання. Однією з головних протиріч між двома методами міркувань було протиріччя між *фронезис* і *техне*. Будь-яка практика переслідує певну мету, а мета – це і є благо, яке є внутрішнім і невід'ємним від практики, тому що існує тільки в ній. Звідси випливає, що міркування про способи та цілі є елементами практичних міркувань. *Фронезис*, таким чином, – це моральна та інтелектуальна гідність, яку можна визначити як здатність здійснювати «розумово-правильні» дії у потрібний час.

Це дає можливість, наприклад, аналізуючи мислення лідера, орієнтуватися на герменевтичну феноменологію як метод. Поєднуючи герменевтику і феноменологію можна виходити на сенси управління, враховуючи й обґрунтовуючи герменевтику фактичності.

До комплексного характеру розуміння управління входять теоретичні основи військової науки, технічних, природничих та математичних наук.

Математичний та науковий (мова йде про сучасну науку) інструментарій використовується з метою розширення, насамперед, теоретичних можливостей науки про управління, вони виявляються якраз, доречними і для опису складного «нестабільного» світу-реальності. Наприклад, коли говоримо про військове управління, то в центрі уваги опиняються рівні, які прив’язані або до абстрактності, або до конкретності в управлінської діяльності.

На першому рівні, зазвичай, застосовуються загальні поняття, інструментарій загального ґатунку військового управління. Якщо орієнтуватися на принципи управління, то доречно звернутися до науково-філософської методології, а саме скористатися методом руху думки від конкретного до абстрактного. Не випадково А. Пуанкаре писав: «при першому ознайомленні з принципами особливо доречно підходити до них з їхньої об'єктивної сторони; це можна зробити тільки рухаючись від конкретного до загального, але не навпаки» [257, P. 156.].

На другому рівні відбувається опис предметів військового управління, можливих деталей, зв'язків тощо з урахуванням необхідних знань. Мета – знайти логічне обґрунтування певних закономірностей, функціонування систем, об'єктів тощо. Тут можуть стати доречними моделі опису, як математичні, так і фізичні тощо.

Третій рівень обов'язково реалізує опис фактичного матеріалу як реалізацію повсякденного досвіду. Фактичність може бути описана і «продемонстрована» з урахуванням того ж *техне* (за Аристотелем). На цьому етапі теоретична мудрість вибудовується з урахуванням практичних особливостей думання військового лідера.

На четвертому рівні відбувається злиття всіх отриманих показників про об’єкт. Це, мабуть, один із складних етапів – етап прийняття остаточного рішення. Перед військовим управлінцем стоїть завдання поєднати онтологічний та епістемологічний аспекти управлінської діяльності. Схема Аристотеля дозволяє наочно показати цей складний зв'язок: використання мудрості різного типу розкриває гносеологічні параметри, а звернення до

використання технічних складових дозволяє досвід повсякденності перевести до онтологічних вимірів. «Доводиться визнати, що найкраще знає все той, хто має знання про загальне. Адже він знає всі речі як такі, що підлягають загальному. Але людям найважче пізнати найзагальніше» [8, С. 19- 20.].

Якщо спиратися на досягнення сучасної науки у поєднанні з її філософським забарвленням, то і онтологічний, і епістемологічні аспекти управлінської діяльності цілком можуть бути посилені складними конструкціями теоретичного характеру, які допоможуть не тільки зрозуміти, а і знайти моделі опису тих складних процесів, на які вказують військові лідери.

Мислення військового лідера у межах граничного досвіду. думання і самотрансформації.

Процесуальність функціонування свідомості як пізнавальної діяльності – традиційний предмет філософії. «Технічне» ставлення до мислення знаходило у винаході форм доказів. Наприклад, Аристотель вперше звернувся до мислення не з метафізичною установкою, а з *технічною.* З цього часу технічний аспект реалізовувався у винаходах нових форм доказів, у побудові нових логік (індуктивна, діалектична, математична тощо). Оскільки розглядаємо війни за такими її характеристиками, як онтологізація та антропологізація, для підтвердження чого і береться методологія М. Ґайдеґґера, необхідно поставити завдання вивчення якогось аспекту мислення в ситуації думання з боку військового лідера. Останній зустрічається з мисленням «тут і зараз», що дозволяє нам говорити про Dasein-мислення. Якщо бути більш точними, з мисленням присутності «hic et nunc» (лат. тут і зараз).

Така методологічна основа дозволяє говорити про онтологічне мислення як способу не тільки філософських роздумів, але і в ситуації процесу мислення військового керівника. Якщо спробувати вийти, наприклад, до конкретної реалізації Dasein-мислення, в цьому випадку мислення може бути зафіксовано у вигляді рівнів, етапів, ступенів і т. і.

Розуміння Dasein-мислення дозволяє поєднати або показати єдність логіки, онтології, пізнання і навіть військової справи. Вибраний нами контекст дозволяє проаналізувати процес мислення, який стає доступним для дослідження (уточнюємо: коли його можна уявити у вигляді рівнів, етапів, сходинок тощо). До того ж треба додати наступне. Схема думання, що поєднує мудрість різного характеру із мудрістю як результатом створення практично значущих речей (*поезис* (*техне*)), по суті, лежить в основі запропонованих позицій наших наступних роздумів.

Цей ракурс дослідження «підказав» своїми роботами вітчизняний вчений Ю. Лобода. Його тема – інтелектуальні зрушення когнітивного характеру, які мали вплив на характер думки військових керівників і, як наслідок, на військове управління. А також доцільно використовувати значення поняття *граничного досвіду*, спираючись на філософією Ж. Батая і М. Фуко.

Пошук кореляцій між фундаментальними положеннями домінуючих філософських течій у Західній Європі та стратегічними планами, що були реалізовані під час ведення бойових дій (наприклад, під час війн античності, Першої та Другої світових війн тощо), знаходяться в центрі уваги Ю. Лободи. Він зводить в єдиний ланцюг роздуми про інтелектуальний багаж військових і доводить, що останній є копією інтелектуальних зрушень того часу і тієї нації, до якої належить військовий лідер. Це відкриває можливість аналізувати війни, проводячи паралелі із розвитком інтелекту, мислення людини і філософських роздумів навколо цього питання, зокрема, питання про корелятивні зв’язки між основними напрямами європейської (континентальної та островної) філософії та особливостями військових стратегій головних її учасників.

Наприклад, аналізуючи події Першої світової війн, він вказує на корелятивні відношення між особливостями філософської думки різних напрямів європейської філософії та специфікою мілітаристських стратегій (на прикладах Великої Британії, Франції, Німеччини). В центрі його дослідження

– дискусії між науковцями про значення концепції К. фон Клаузевіца. Ю. Лобода приходить до висновків: «якщо звернутися до фактів, на яких базується ця дискусія, можна зробити висновок про достатньо переконливу кореляцію, яка спостерігається між методологією теорії пізнання, що була створена німецькою класичною філософією і теорією філософії війни, автором якої є К. фон Клаузевіц, та подіями Першої світової війни. К. фон Клаузевіц був учнем І. Кізеветтера, популяризатора вчення І. Канта, засновника трансцендентальної теорії пізнання, що має своїми суттєвими особливостями:

1) пріоритет абстрактного, надчуттєвого пізнання; значення емпіричного, практичного пізнання визнається, але домінуючим є його протилежність;

2) не дослідження реальності, а пошук істини в межах самого лише розуму;

3) пізнання можливе тільки в рамках апріорних, тобто незалежних від досвіду, категорій [97, С. 40].

Тобто К. фон Клаузевіц, на думку Лободи, проводив наступні ідеї:

1) історія є аналогом емпіричного рівня пізнання, тому вона не може бути джерелом загальних принципів та законів війни;

2) це давало йому підґрунтя для абсолютизації ідеї війни, що і відповідало кантівському апріоризму [97, С. 40-41].

В той же час, на думку українського філософа, дії французького головнокомандування корелюються із картезіанством як національною філософією. Він приводить наступну цитату із Military Review 1968 року, автором якої є Р. Хілл: «Успіх голлістської військової політики може бути закріплений на тривалий період часу, тільки якщо французька нація прийме прагматичний підхід як базовий для стратегії. Франція має зректись неокартезіанського пошуку абсолютних принципів війни, що так дошкуляло її політиці у минулому. Спосіб мислення, що характеризував національні стратегії на початку Першої світової війни, в міжвоєнний період, і в колоніальних кампаніях в Індокитаї та Алжирі, має дати дорогу доктринам,

заснованим на реаліях технологій і міжнародного оточення» [215]. У висновках Ю. Лобода підкреслює, що світоглядні та епістемологічні традиції націй закладають основи мислення військових лідерів: «саме вони закладають фундамент певному способу мислення, який знаходить своє втілення в практичних діях, зокрема у військовому плануванні. В Першій світовій війні на полі бою зустрілися німецький трансценденталізм, французький раціоналізм та англосаксонський утилітаризм» [97, С. 43].

Важливими для нас у висновках є теза про значення традицій абстрактного мислення, які корелюють із способами вибудови стратегії воюючих держав.

Нарешті, ще одна методологічна лінія, корені якої знаходимо у сучасній західноєвропейській філософії, – ідеї Ж. Батая і М. Фуко. Ж. Батай (звертаємось до його роботи «Внутрішній досвід» / «L’expérience intérieure») розробляє дискурс із терміном «граничний досвід»: «Внутрішній досвід, оскільки його принцип не може бути знайдений ні в догмі (моральний підхід), ні в науці (пізнання не може бути ні метою, ні початком досвіду), ні в пошуку корисних станів (естетичний і експериментальний підхід), не має інших цілей і проблем, крім нього самого. Відкриваючись внутрішньому досвіду, я уявляю його як цінність і авторитет. Цінність і авторитет мають на увазі строгість методу, існування спільноти. Я називаю цей досвід подорожжю за межу людських можливостей» [186]. Незважаючи на те, що у Ж. Батая йде мова про досвід філософського письма, термін «граничний досвід» як найкраще відповідає розумінню етапів мислення, бо саме в ньому французький філософ пориває із споконвічною для класичної філософської думки розсудливістю. І в той же час саме внутрішні роздуми, особливість мислення у певні моменти життя узгоджується з ідеєю досвіду, практики. Відповідно, це прямо перетинається із мудрістю *техне*, за Аристотелем.

Якщо спиратися на роботи Ж. Бодріяр, де він поєднує розробки теоретичних проблем влади із аналізом практик управління, як іншими, так і самим собою. То для нього важливими є рефлексія індивідуального

самоздійснення. Він протиставляє мистецтво віддавати накази із мистецтвом жити: «Циркуляція влади, знання, дискурсу кладе край будь-якій локалізації інстанцій та полюсів. У самій психоаналітичній інтерпретації інтерпретатор отримує свою владу не від якоїсь зовнішньої інстанції, а від самого предмета інтерпретації» [17].

Маючи таку потужну методологічну базу, можна виокремити певні етапи мислення, які корегуються із управлінською діяльністю військового лідера. Мова йде про його абстрактний розгляд, який можна посилити вже на останніх етапах конкретикою. За приклад доцільно взяти принцип управління, який орієнтований на дії лідера, тобто принцип лідерства військового управління. Останній в трансформаційних процесах сьогодення отримав досить потужний поштовх. Це пов’язано із багатьма чинниками, які мали відлуння в цьому процесі, як от: посилення принципу науковості, зростання технічного оснащення сучасної армії, активного використання інформаційно-технологічних досягнень тощо.

При розгляді принципу лідерства не можна обійти таку важливу якість сучасного військового управлінця, як здатність до системного думання, аналізувати і, виходячи із бойової обстановки, приймати військові управлінські рішення в надзвичайних ситуаціях. Треба також підкреслити, що лідерський курс тактичного рівня включає первинну та базову загальновійськову підготовку, а також фахову складову, зокрема із вивчення процесу планування і ухвалення військових рішень.

Отже, є можливість вибудови мапи змістовних рівнів мислення, а тема когнітивного характеру мислення лідера сприяє виокремленню етапів мислення військового керівника. Їх умовно можна скомпонувати наступним чином.

Перший – це конкретний етап мислення онтологічного характеру. У ньому керівник використовує максимально загальні категорії, намагається окреслити найбільш основні позиції своїх знань відносно предмету дії. У

цьому процесі задіяна робота з само опитування з метою активізації теоретичного багажу особистих знань.

Другий етап характеризується вмінням аналізувати предмет, за яким керівник деталізує опис діяльності об'єктів управління. Аналіз як метод (треба підкреслити його герменевтичний характер) є поштовхом до пошуку та знаходження загальносистемних закономірностей їхнього функціонування. І в першому, і в другому етапі мають місце лінійні моделі пояснення процесів і можливих дій. Вміння аналізувати фактичний (конкретний матеріал), узгоджувати його стає первинною вимогою (кількість матеріалу за умов нового типу війни збільшується: авіація, ППО, артилерія, тощо. До речі, дані розвідки теж входять до фактичного матеріалу. Нагадаємо, що К. фон Клаузевіц нехтував такою військовою службою, як розвідка).

Наступний етап, третій, характеризується вмінням володіти методом синтезу, що відкриває шлях до розуміння найбільш ефективних закономірностей функціонування системних складових. На цьому етапі мислення ми можемо говорити про використання моделей лінійного і нелінійного характеру пояснення явищ, подій, звернення до яких має обґрунтований характер, бо ситуація війни є виразом нестабільної за своїм характером реальності (онтології). Можна сказати, що саме цей рівень управління «зростає» на ґрунті «граничного досвіду».

Методологія Ж. Батая цікава також і тим, що в книзі присутня пародія на ідею Г. Гегеля про досвід (німецький філософ використовує термін *Erfahrung*), який є «діалектичним рухом, що здійснюється свідомістю в самій собі» [30, С. 16]. А для Ж. Батая «досвід» – це є рух як вислизання свідомості поза собою. Він пояснює це тим, що свідомість немов постійно змінює напрями руху: від зовнішнього до внутрішнього, від стабільного до нестабільного, від відомого до невідомого, від життя до смерті тощо, тобто цей рух наповнений постійним ризиком. Недарма і з’являється такий термін, як *граничний досвід* (limit experience). Отже, таке розуміння досвіду, за Ж. Батаєм, закликає уважно ставитись до неможливих можливостей, які можуть

призвести до смерті, а війна і досвід війни примушують людину до поглибленого зосередження щодо можливостей. При описі третього етапу мислення з'являється теза про само запитування як занурення в глибину думки. Необхідно доповнити: з метою посилення її щільності і тим самим з метою досягнення краю, межі можливостей людини. У цьому випадку мова йде про необхідність врахування як лінійних, так і нелінійних моделей опису можливого розвитку подій тощо.

Четвертий етап. Проаналізувавши ситуації, знайшовши певні закономірності в позиціях онтологічного характеру, військовий керівник немовби «входить, або підіймається» до наступного етапу. Це вже і буде діяльнісний (функціональний) і конкретний етап, який враховує усі аспекти управління як мети. Це етап реалізації. Саме тут і стають актуальними слова Платона про необхідність формувати цілісність знань, ні в жодному разі не орієнтуватися на розрізненість процесів, а навпаки – зосереджуватися на будь-якому предметі як частини одного цілого.

П'ятий. Наступний етап може стати саме тим, де йде аналіз вже «зробленого», аналіз «перемоги або поразки». Це стає свого роду завершальним етапом, на якому військовий лідер дає оцінку не тільки своїм діям, але і рефлексує над логікою свого руху думок, ставлячи наголоси на кінцевому результаті. І тут нам в пригоді стають думки теоретика війни К. фон Клаузевіца: «ведення війни передбачає систему управління як владного регулювання процесом, що включає дислокацію, переміщення військ, безпосереднє ведення бойових дій, а також організацію населення на захоплених (окупованих) територіях» [65]. Тим самим цей етап руху думок ще стає і початком наступних дій (які вже переходять до інших управлінських структур) відносно встановлення порядку на «нових» землях.

Дуже складний процес, але, якщо військовий керівник орієнтується на рефлексивне оцінювання свого багажу знань, вміло вибудовує його конструкцію, діючи за логікою з'ясування можливих закономірностей, або за логікою випередження дій з боку ворога, або «за ситуацією», слідуючи у своїх

міркуваннях по перерахованих вище етапах руху думки, то тим самим він вибудовує те, що є головним для військового керівника – майстерне застосування цілісності «бачення» свого предмету.

Оперування системою поетапного характеру думки змінюють як бойовий настрій, так і психологічний стан війська, що в комплексному аналізі вказує на його високий професіоналізм і здатність до військового управління. Цю конструкцію етапів можливо доповнювати і аналізувати як у ситуації війни, так і в ситуації миру. Усе залежить від досвіду і багажу знань військового лідера. Ці ідеї розвиває в сучасній філософії вітчизняний науковець О. Городиська, яка досліджує граничний досвід в його філософсько-антропологічному вимірі. Вона пише: «Таким досвідом людини на межі зовнішніх та внутрішніх конфліктів може бути, наприклад, її перебування у полі війни, що дуже ускладнює саме набуття досвіду, оскільки усі переживання тут інтенсифікуються надзвичайно, а суперечності посилюються. Таким чином, досвід має вивчатися не лише як явище, а як концепт, як частина загальних уявлень про буття взагалі та буття окремої людини. Завданням філософії, вочевидь, є також розуміння феноменального виміру та самої структури досвіду, особливо враховуючи його рухливість, змінюваність, а отже постійне для людини перебування на межі, у пограниччі, на краї. Саме тому досвід як концепт неможливо відокремити від концепту досвіду-межі, тобто *limit-experience*» [37, С. 4].

Досвід і досвід-межа спрямовані на особистісну самотрансформацію, яка ставить під сумнів поточні уявлення про межі можливого досвіду, «… де перцептивні, когнітивні чи емоційні межі розхитуються, ламаються або коливаються: досвід, який на мить порушує межу між суб’єктом і об’єктом або суб’єктом і суб’єктом...Досвід – це досвід відмінності досвіду в собі. Або радше: досвід різниці досвіду, це небезпека перейденої межі, яка не є чимось іншим, аніж межею сутності (і, отже, існування), єдиним контуром розділеного буття» [37, С. 4].

На підставі вищезазначеного, доцільно говорити про принцип військового управління – принцип лідерства як одного із панівних у сучасній війні, який набув нових ознак змістовного характеру [72]. Принцип лідерства посилюється принципом демократизації та принципом ініціативи, який, у першу чергу, спрямований на підтримання у суб'єктів військового управління активності та творчого ставлення до виконання своїх функціональних обов'язків, без чого неможлива його ефективність. Набуває значення і принцип демократизації як один із принципів військового управління. Найчастіше військові керівники наказують підлеглому, що потрібно робити, як наслідок, підлеглі приходять до командира для озвучування проблем без варіантів їх вирішення. Тому поруч із принципом лідерства оформлюються і нові. Одним із джерел конкурентних переваг діяльності підрозділів є формування потенціалу, талантів командирів середнього і молодшого ланцюга, де і «з'являється» новий принцип – принцип демократизації управління. Необхідно підкреслити, що сьогодні принцип демократизації є особливо важливим для мотиваційної сфери військового управління. Він припускає широке залучення військовиків до вироблення управлінських рішень, які торкаються їхніх інтересів. Головні вимоги принципу – виявлення, вивчення та облік колективної думки при виробленні важливих управлінських рішень.

Ініціатива означає здатність до самостійних активних дій або наявність ідей та пропозицій для розгляду і обговорення із керівництвом. Цей принцип орієнтує органи військового управління на ініціативне вирішення проблем, пошук нетрадиційних методів та засобів, неординарних підходів у галузі військового управління. Розвиток професійних і наукових навичок і здібностей всіх командирів, стає можливим за умови використання інноваційних технологій в управлінні. Новий підхід вимагає від лідерів фундаментальних знань. З урахуванням того, що принцип науково-технічного управління знаходиться у стані трансформації, орієнтуючись на сучасні досягнення науки, техніки та технологій, чим набуває з кожним роком все

більшої значущості, то перед військовим лідером стоїть завдання постійного удосконалення знань не тільки військового характеру, а, перш за все, науково-освітнього [140].

Описуючи траєкторію трансформації принципу науковості, ми спираємося на розробки сучасної фундаментальної науки про детермінізм як світоглядної позиції, в «якій постулюється причинно-наслідковий зв'язок природних явищ. Необхідно додати, що він не завжди явно представлений у рефлексіях, проте моделі пояснення неможливі без урахування детермінізму в його сучасному розумінні» [50, С. 22]. Сьогодні мова йде про три форми детермінізму. Для нас цікавою є третя. Цей детермінізм оформлюється наприкінці XX ст., набуває статусу імовірнісного, на ґрунті якого «закони природи отримують зовсім нове тлумачення: підкреслюється фундаментальність імовірнісних характеристик об'єкта, і підкреслюється, що жорсткість та не жорсткість заподіяння залежить від умов» [50, С. 23].

Саме за умов форм детермінізму формуються моделі (мається на увазі базові моделі, вони мають загальнонауковий характер) пояснення та опису поведінки будь-якого об'єкта дослідження: «лінійна, статистично-імовірнісна та нелінійна, які відрізняються одна від одної саме формою детермінізму та пріоритетністю закону, а також співвідносяться з трьома типами наукової раціональності» [50, С. 24-25].

При розробці управлінських рішень керівник має знати використання термінів *лінійність* та *нелінійність*, які застосовують при поясненні певних подій або законів. Термін *нелінійність* прийшов із міждисциплінарних досліджень, якщо конкретно, – із наукових концепцій: динаміки нерівноважних процесів та синергетики. У цих концепціях складаються нові траєкторії пізнавальної діяльності, які дозволяють розглядати і аналізувати об’єкт дослідження як складну систему, яка здатна до самоорганізації. Нелінійна методологія пізнання в сучасній науці є одним із проявів процесу «становлення постнеокласичної наукової раціональності» [139, С. 191]. Це свого роду новий погляд на світ, за яким робота мислення, націленого на

пояснення, відбувається відповідно до нового вигляду реальності. В останній «переважають» нелінійні процеси (тобто такі, в яких фіксуються нерівноважні ситуації, різноманітні відхилення від «нормованої» поведінки будь-якої системи і використовуються нелінійні моделі пояснення з науковою раціональністю ймовірнісного характеру» [139, С. 191].

Висновки до 2-го розділу.

1. Розглянуто поняття *війна, війна і мир*, які завжди знаходяться в полі зору філософії. Дано сучасне розуміння війни, як гібридної. Проаналізовано типи сучасної гібридної війни: економічно-торгівельна, інформаційна, кібервійна, мережецентрична війна, проксі, ментальна та інші. З'ясовано, що обговорення й смислове навантаження поняття *війна* оформлюється з урахуванням не тільки даних Першої та Другої світових війн, але і тих війн, які мали і мають місце на рубежі XX і XXI ст.

2. Проаналізовано поняття *військова картина світу,* його залежність і зв'язок із інженерною картиною світу, бо остання дає загальне уявлення про техніко-технологічні зрушення сьогодення. Усі надбання інженерних досягнень мають прикладний характер, який і опановує військове управління. Більш того, формується свого роду взаємовплив інженерного і військового характеру на його бачення, що і відображається в когерентному режимі останніх. Цілісний погляд на техніку, як реалізацію інженерної картини світу, необхідний у зв'язку із інтеграцією самої техніки в життя військовослужбовця. *Військова картина світу* – це поняття світоглядного характеру: якщо філософія створює гранично цілісний образ війни, то військова картина світу виступає в якості його світорозуміння і світовідчуття у період військових дій.

3. Показано, що за останні століття (XIX і XX) набув розвитку науково-технічний принцип військового управління. Висвітлено підґрунтя його оформлення: розгортання науково-технічної революції, вступ суспільства в період технологічних зрушень, відтак – фронтальне впровадження комп'ютерної, електронно-обчислювальної техніки, космічної техніки тощо.

4. Підкреслено особливий характер техніки, яка прямо трансформує не тільки характер ведення війни, але і її розуміння. З'ясовано, що техніка отримала інструментальне, онтологічне і методологічне значення, а філософський підхід М. Гайдеґґера залишається одним із найбільш ґрунтовних та глибоких відносно розуміння характеру техніки, зробивши питання про

техніку, її сутність та зв’язок із людиною і її буттям первинним філософським питанням.

5. Здійснена рефлексія траєкторій трансформацій таких принципів військового управління, як науково-технічний, головного удару, принцип мінімізації, плановості або передбачення (футурологічний), комплектування військ, морально-психологічний принцип, мотивації. Показано, що трансформації принципів військового управління і розвиток науки і техніки «вимагають» певної освіти військового лідера, яка має з необхідністю реалізуватися у військовій університетській школі.

6. Принцип лідерства розглянуто крізь призму когнітивно-смислового навантаження у ситуації посилення щільності думки в позиції граничного досвіду з метою дати оцінку даного принципу військового управління як технології думання. Точкою відліку стали роздуми Аристотеля про мислення як шлях щодо зростання пізнання і пошук мудрості як поєднання теоретичного, практичного та поетичного – *софія* (теорія), *фронезис* (праксис), *поезис* (техне). Показано, що досвід і досвід-межа спрямовані на особистісну самотрансформацію, яка ставить під сумнів поточні уявлення про межі можливого досвіду. Зроблено аналіз когнітивне-етапної мапи процесу думання, відштовхуючись від Dasein-мислення, в якому органічно поєднуються логіка, онтологія, військова справа й особистий досвід, що має статус «граничного досвіду».

Матеріали другого розділу дисертаційного дослідження опубліковано в наукових працях здобувача [75; 76; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86].

РОЗДІЛ ІІІ.
УДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОГО ІНЖЕНЕРА НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІНИ ЕЛЕКТРОТЕХНІКА.

3.1. Електротехніка як сучасна фундаментальна дисципліна та логіка її викладання.

Розуміючи процеси, які відносяться до становлення та трансформації принципів військового управління в дисертаційній роботі особливу увагу звертаємо на науково-технічний принцип, на формування сучасного офіцера-управлінця як фахівця не тільки у військовій справі, але і у військово-інженерній. Військові лідери повинні володіти електротехнічним знанням і вмінням вибирати та використовувати відповідні сучасні військові управлінські технології та інформаційно-технічні засоби, елементною базою яких є електротехніка, а науково-технічним базисом електротехніки є синтез таких фундаментальних наук як математика, фізика і хімія.

Електротехніка – одна із перших сучасних технологій. Як ніщо інше електрика передусім вплинула на розвиток сучасної техногенної цивілізації та змінила життя людини. Коли ми говори про електрику в цілому, слід розуміти, що електрика – це все, що нас оточує. Зміни наукового, техніко-технологічного та інформаційно-технологічного характеру ведення війни, які ведуть до якісних техніко-технологічних змін у технологіях виробництва і технічних характеристиках сучасних видів озброєння: дронів, БПЛА, високоточних артилерійських систем, GPS-навігації, локаційних системи виявлення цілей, систем космічного зв’язку Starling тощо. Необхідно відмітити, що ці всі військові технології з’явилися завдяки розвитку такої прикладної науки як електротехніка та її трансформованої сучасної елементної бази. Ці якісні зміни складу та технологічної структури техніки висувають нові сучасні вимоги до підготовки військових інженерів-електротехніків, як основних фахівців з експлуатації та ремонту цієї техніки.

«Питання професійної підготовки майбутніх офіцерів-інженерів з електротехнічного напрямку є одним із ключових у сучасній педагогічній теорії та практиці має давню педагогічну традицію. Дослідниками напрацьовано достатньо великий фонд наукових знань, що розкриває різні напрямки університетської електротехнічної освіти» [159; 161]. Це пов'язано, з одного боку, зі зростаючим попитом на сучасних офіцерів-електротехніків, у зв'язку з ускладненням інформаційно-комп'ютерних технологій сучасних зразків військової техніки, а, з іншого, стрімким розвитком інформаційних технологій всебічної підготовки. «Професіоналізм сучасного офіцера-електротехніка – це не лише його компетентності в різних областях інформаційних технологій, комп'ютерних мов математичного моделювання, а і його висока кваліфікація, що є запорукою успішного виконання бойових завдань» [159].

Загалом, «електротехніка це і наука, а і галузь техніки, що займається перетворенням різних видів енергії в електричну, яка потім використовується для зміни складу речовини, виробництва та обробки матеріалів, передачі інформації тощо. Сучасні ефективні технології так чи інакше ґрунтуються на використанні електричної енергії. Поєднуючи курс електротехніки з іншими предметами підготовки, теми сучасної електротехніки можуть зайняти належне місце у професійній підготовці майбутніх військових управлінців і забезпечити необхідну базу для успішної підготовки курсантів у військових коледжах» [113].

Предмет електротехніки в сучасній освітній структурі викладання відіграє важливу роль у формуванні особливої фізичної реальності, в якій поєднуються знання із фізики, математики, хімії. Завдяки такому поєднанню дидактика, методологія викладання електротехніки націлені на міжпредметні зв'язки: «Електротехнічні знання широко застосовуються в багатьох технологічних процесах сучасної бойової техніки та технічних засобах управління військами. З огляду на той факт, що фізика і математика є

фундаментальною базою електротехніки, то взаємозв'язок викладання цих дисциплін набуває особливого значення в військових університетах. Реалізація міжпредметних зав'язків у навчанні фізики, математики і електротехніки створює сприятливі умови творчого застосування загальних принципів дидактики в навчанні» [77].

Оскільки вивчення електротехніки впливає на сприйняття та розуміння сучасного технологічного світу, вкажимо деякі ключові аспекти, які підтверджують фундаментальність цього предмету:

– вивчення електротехніки допомагає курсантам розуміти роль технологій у сучасному світі;

– вивчення електротехнічних технологій допомагає курсантам розвивати критичне мислення стосовно технічних рішень, ефективності техно-технологічних систем, можливих дій з ними та їх наслідків.

Виходячи з предмету електротехніки та його основного завдання – створення особливої реальності, що займає проміжне положення між природою і людиною, в сучасній освітній структурі виникає проблема вузькості її методологічних засад і практичного інструментарію. На прикладі електротехнічної освіти в сучасних військових університетах автор намагається показати характер змін в освітньому просторі, проаналізувати і систематизувати фактичний матеріал. Мета цього - зробити філософсько-методологічні висновки щодо оновлення математичного інструментарію електротехнічної освіти. Така необхідність зумовлена тим, що впровадження сучасної техніки та інформаційних технологій «породило» проблему вдосконалення методики викладання навчальних предметів електротехнічного напрямку за їх рахунок.

Наголошуємо, що «сьогодні у висвітленні трансформацій освітньої реальності треба спиратися не тільки на методологію педагогіки, але і брати до уваги концептуальні положення філософії освіти і філософії розвитку сучасного суспільства. Бо саме вони й посилюють теоретичну базу наукових студій» [88, С. 12]. Автор спирається на праці М. Кастельса [63], Н. Лумана

[244], Кременя В. М. [92] та ін., які звертають увагу на необхідність «постійної модифікації освітньої практики в умовах розвитку інформаційного суспільства» [92, С. 11-20]. При розробці теоретико-методологічних засад освіти з метою використання нових технологій, що враховують віртуальний простір, слід спиратися на праці дослідників, які безпосередньо та опосередковано працювали над цією проблематикою: Е. Гідденс, Е. Дюркгейм, П. Бурдье, К. Майнгейм, Е Масуда, Р. Мертон, Т. Парсонс, Е. Тоффлер та ін.

Також треба звернути увагу на зауваження класиків з методології викладання математики. Як зазначає М. Клайн, є декілька можливих підходів до її викладання. Серед них – «теоретико-множинний, аксіоматичний, також засновані на логікі, на інтуїції» [230; 231]. Вибір однієї з логік викладання багато в чому визначається історико-культурними факторами і особистісною орієнтацією викладача. Особливості математичного методу дозволяють йому орієнтуватися на певні поняття, а це вже дає можливість говорити про новий поштовх у викладанні математики. «Дж. Пойа також підкреслював важливість «методології як способу вивчення математики, пропонуючи студентам не просто зосереджуватися на розв’язуванні задач, але задуматися над методами і засобами, які він при цьому застосовує» [259, С. 448].

Аналіз публікацій українських науковців у галузі електротехнічної освіти показує, що практичний і теоретичний характер рефлексії над поставленими проблемами пов’язані між собою. Тому є природним «загальний напрямок усіх праць, а саме – теоретико-методологічний» [88, С. 12]. Важливо підкреслити роль праць фахівців з електротехнічної галузі в контексті історичного розвитку електротехніки, в яких акцентується увага на змінах методики її викладання (В. Савченко, Ю. Лаврененко [129], Н. Швагер [168, С. 15-18]. Це питання стає все більш актуальним, бо сучасні інформаційні технології прямо і побічно впливають на організацію і методологію викладання. «Для того, щоб сучасна військова система освіти відповідала існуючим потребам, необхідні певні перетворення системи навчання з

використанням сучасних інформаційних технологій. Основні ідеї покладаються на створення і супровід інформаційно-освітніх середовищ відкритого, дистанційного навчання, на розвиток нових технологій створення баз навчальних матеріалів поряд з розвитком традиційних технологій розробки електронних підручників і освітніх порталів. Можна сказати, що зараз починає формуватися нова перспективна предметна галузь – «Інформаційні технології в освіті». До цієї області належить проблематика інтелектуальних навчальних систем, відкритої освіти, дистанційного навчання, інформаційних освітніх середовищ. Методики і засоби навчання, які застосовуються в інформаційних технологіях в освіті, сприяють виконанню підвищених вимог до рівня підготовки випускників вищої військової школи» [88, С.13].

У вітчизняній літературі вже оформився дискурс, присвячених даній проблематиці. Прикладами можуть стати монографія «Методична система формування інтегрованих знань з фізики в процесі підготовки вчителів технологій» [175] статті «Можливості вдосконалення процесу професійної підготовки майбутнього вчителя технологій» [103], «Інтеграція фізики та електротехніки в системі підготовки вчителів технологій» [175] та інші. Більш детально описують міжпредметні зв'язки та роль фізики як основи технічних дисциплін А. Дідик [51], Л. Павлюк [115], А. Матвійчук [105], І. Петрицин [117]. В цих роботах розглядаються науково-методологічні проблеми електротехнічної освіти в сучасних університетах. Автори вказують на зростаючий попит на професійну підготовку випускників вищих навчальних закладів, що тягне за собою питання необхідності переходу від традиційних стилів викладання до інноваційних.

В умовах міжпредметної інтеграції до змісту, форм і методів організації навчального процесу ставляться більш жорсткі вимоги. Вони повинні становити цілісну логічну систему, орієнтовану на формування всебічно розвиненої особистості. Кінцевий результат підготовки фахівця в умовах

інтеграції навчального процесу визначається глибинним міжпредметним зв'язком, змістом інтегративних програм підготовки фахівців [159; 160].

3. 2. Обґрунтування змін у методології викладання електротехніки. Оскільки один із центральних принципів військового управління (науково-технічний) потребує, перш за все, технічної, інженерної освіти, необхідно окреслити складові технічної науки. «Технічна наука формується на ґрунті складних процесів, які пов'язанні із становленням інженерної діяльності і яка є наслідком поєднання природничо-наукових і технологічних знань. Перша складова розвитку та формування технічних наук – це етап отримання природничо-наукових знань, що веде до онтологізації техніки» [88, С. 12]. За Д. Віллісом, ми маємо процес створення механізмів які він сам будував, від простих до складних. За принципом «від простого до складного» формуються об'єкти та знання класичних технічних наук [88, С. 13]. Крім цього, інженери-дослідники прагнули досліджувати все поле інженерних можливостей, тобто намагалися зрозуміти, які ще можливо отримати характеристики і розрахунки інженерного об'єкту. В ході аналізу «інженер-дослідник прагнув отримати знання про об'єкти, описавши їх побудову, функціонування, окремі процеси, залежні та незалежні параметри, зв'язки між ними тощо» [88, С. 13].

Не менш важливим етапом розвитку технічних наук – є процес їх математизації. «З певної стадії розвитку технічної науки дослідники переходять від використання окремих математичних знань або фрагментів математичних теорій до використання у технічній науці цілих математичних апаратів (мов). К цьому їх підштовхувала необхідність здійснювати в ході конструювання не тільки аналіз, але і синтез окремих процесів та їх конструктивних елементів» [88, С. 13].

Використання математичного апарату впливає на процес конструювання будь-якої моделі технічного об'єкту. Як правило, ідеальні об'єкти технічної науки (це креслення, структуровані схеми, математичні моделі тощо) «починають» довгий процес розроблення та конструювання, щоб

надалі отримати статус інженерних об’єктів. Тобто розгортається процес онтологізації об’єктів технічного характеру. «З цього моменту інженер отримує можливість: а). успішно вирішувати завдання синтезу-аналізу; б). досліджувати всю область інженерних об’єктів на предмет теоретично можливих випадків; в). вийти до теорії ідеальних інженерних пристроїв. Кожен механізм починає розглядатися як математичний ланцюг, який складається з одного або кількох замкнутих контурів та кількох замкнутих ланцюгів, які використовуються для приєднання ланки контуру до основних ланок механізму. У теорії механізмів з’являється можливість отримувати нові конструктивні схеми механізмів дедуктивним методом» [88, С. 13].

Викладання електротехніки в сучасних університетах не могло не відчути на собі певні зміни. «З середні XX – до початку XXI ст. викладачі електротехніки зосереджувалися на двох напрямках: інженерній діяльності та прикладному математичному забезпеченні електротехнічних процесів. Для того, щоб сучасна система військової освіти відповідала існуючим потребам, необхідні певні зміни в системі навчання з використанням сучасних інформаційних технологій» [159; 160; 253]. Сьогодні використовується безліч понять, пов'язаних з віртуальною реальністю, а комп’ютерна математика стає необхідною складовою у викладанні електротехніки. Мови комп’ютерного програмування представлені найкращими авторами світу: «Нова військова освіта продовжує змінюватися разом із зміною загальної інженерної картини світу. Основні наголоси в ній ставляться на використанні продуктів віртуального характеру, на створенні так званих імітаційних моделей існуючих військових засобів озброєння» [74].

Комп’ютерна математика в цьому процесі відіграє особливу роль. Мову комп’ютерної програмування представлені їх найкращими авторами світу: С. Макконнелл [101] , Е. Томас та Д. Хант [220], М. Фаулер [202], Р. Мартін [104], Д. Кнут [68]. Комп’ютерну математику потрібно визначити як сукупність теоретичних, алгоритмічних, апаратних та програмних засобів, призначених для ефективного вирішення на комп’ютерах усіх видів математичних завдань

із високим ступенем візуалізації етапів обчислювання [155]. Останнє відіграє вирішальну роль у впровадження систем комп'ютерної математики (СКМ) в освіту. Сучасні СКМ – це потужні електроні довідники та бази даних з усіх розділів сучасної математики, ефективні інструменти для розв'язування більшості математичних задач, а також засоби для створення високоякісних електронних уроків, статей та книг [230]. Коли ми говоримо про комп'ютерну математику, ми маємо на увазі мови комп'ютерного програмування.

Як не згадати найбільш відомі імена тих, хто присвятив свої роздуми винаходам віртуальної реальності і відкрив шлях до інноваційних змін у технічному світі. «З огляду на поставлені питання нам будуть потрібні праці, в яких мова йде про огляди технічних засобів систем віртуальної реальності. Це роботи Лінус Торвальдс [239] (розробив операційну систему Linux), Тім Бернес [187] (розробив програму гіпертекстових документів та гіперпосилань), Джеймс Гослінг [207] (автор мови програмування Java), Андерс Хейлсберг [214] розробив програмне забезпечення Borland Delphi, C#, TypeScript, Turbo Pascal), Марк Цукерберг (засновник Facebook) [21], Брем Коен (автор протоколу Bit Torrent) [71], Брендан Айк (засновник мови програмування JavaScript, був головним інженером Mozila Firefox) [1], Б'ярн Страуструп (засновник мови програмування C++)» [88, С. 12].

На основі таких програм створюються нові дівайси, які використовуються у навчальних процесах. «Наприклад, було створено віртуальний мережевий симулятор АПА–5Д (аеродромний пересувний електроагрегат, 50 кВт), якій раніше був розроблений на кафедрі інженерно-авіаційного факультету університету. Цей симулятор дозволив більш точно змоделювати роботу АПА–5Д. Серед основних віртуальних середовищ можна виділити PhET, Multisim, Electronics Workbench, LabVIEW тощо. Особливої уваги заслуговує PhET– безкоштовний сайт для створення інтерактивних симуляцій з природничих наук та математики; програма Electronics Workbench сумісна з програмою P-SPICE, тобто надає можливість експорту та імпорту схем та результатів вимірювань у різні її версії; Grapher та Postprocessor –

програми пакету Multisim, які дозволяють відображати результати моделювання в графічному вигляді та ін. Усі програми дають можливість працювати у віртуальних лабораторіях, а це вже реалізація можливості проводити експерименти без прямого контакту з реальною установкою або за її відсутності» [88, С. 13].

Сучасні викладачі-науковці підкреслюють необхідність використання в навчанні інтерактивних технологій (про це ми знаходимо у роботах А. Дідика [51], Г. Шишкіна [172], І. Петрицина [51]). «На думку військових аналітиків, необхідність використання віртуальних моделей у навчальних цілях та науковій діяльності є актуальною потребою» [88, С. 13].

Виходячи із власного досвіду викладання навчальних предметів електротехнічного напрямку, необхідно підкреслити наступне: для вдосконалення теоретичних знань курсантів велике значення має практична підготовка – проведення лабораторних занять. Методичною базою проведення лабораторних занять є не тільки розробка методичних посібників для проведення лабораторних занять, а і розробка візуалізованих програм комп'ютерного інтерактивного навчання. Так, на основі навчального посібника «Техніка аеропортів» розроблено лабораторний практикум. При вивченні розділу «Трифазні ланцюги змінного струму» автори запропонували використовувати програму 3DMax, а також лабораторні заняття із застосуванням програми EWB. З метою вдосконалення методики викладання спеціальної навчальної дисципліни «Техніка аеропортів» були створені віртуальні лабораторні роботи на платформі DCACLab. За допомогою зручного інтерфейсу курсанти мають можливість у вільний час складати, імітувати, вивчати електричні схеми.

Програми схематичного моделювання аналогових, цифрових і аналогово-цифрових ланцюгів дають змогу під час лабораторного практикуму скласти еквівалентну схему пристрою з використанням бібліотечних компонентів, провести моделювання практично будь-якої електричної або електронної схеми, зміну номіналів її елементів з перевіркою працездатності,

показати на моніторі реальні осцилограми сигналів в будь-якій точці схеми. З’являється можливість демонстрації змодельованих схемних помилок і їх вплив на ті чи інші параметри електричної схеми.

Є і недоліки у роботі із віртуальним світом. Наприклад, одним із них є неможливість проводити реальні дослідження електричних схем і радіокомпонентів, що впливає на вміння курсантів дотримуватися правил техніки безпеки при роботі з електротехнічним обладнанням під напругою. Одночасно звичайний комп’ютер у комплексі з допоміжними приладами можна використовувати як потужну дослідницьку лабораторію. Використовуючи комп’ютерні програми осцилографа, генератора імпульсів, мілівольтметра, аналізаторів спектра та мікрофонний вхід звукової карти можна провести багато реальних лабораторних робіт, не витрачаючи при цьому значні матеріальні кошти.

Відповідно до ідеї удосконалення методології викладання електротехніки було «проведено експеримент стосовно опанування тих чи інших мов комп’ютерного програмування, щоб з’ясувати, наскільки комп’ютерна математика стає необхідною складовою при викладанні електротехніки» [88, С. 14]. Для дослідження відібрали (шість) комп’ютерних мов. Згідно Stack Overflow, це Python, JavaScript, Java, C++, C#, PHP та сьомою ми занесли до загального списку Pascal, як первинну мову програмування, яка вивчається обов’язково на заняттях з інформатики в університетах.

Опитування проводилося серед курсантів 4–х та 5–х курсів університету (у загальній кількісті 208 курсантів – дівчат та хлопців). «Провели інформаційно-прикладний семінар, де в очному спілкуванні з кожною навчальною групою довели та роз'яснили основні переваги, недоліки та напрямки застосування цих шести найпопулярніших комп’ютерних мов, досконало розібрали їх за характеристиками» [88, С. 14].

Перед курсантами були поставлені такі запитання:

«1). Якою комп’ютерною мовою з шести найпопулярніших ви бажаєте оволодіти?

2). Якою комп’ютерною мовою з шести найпопулярніших ви володієте?

3). Якою комп’ютерною мовою з шести найпопулярніших ви користувалися на практиці при написані магістерських та бакалаврських робіт?

На основі результатів опитування було зроблено графік, який відображено на малюнку. Таблицю та графік вподобань та практичного використання мов програмування серед курсантів 4–5 курсів можливо пояснити, виходячи із різноманітних якісних характеристик комп’ютерних мов» [88, С. 14-15].

Таблиця №1. Вподобання та практичне використання мов комп’ютерного програмування серед курсантів 4–5 курсів [88, С. 16].

№ п/п	Мова програмування	Кількість курсантів, які бажають опанувати конкретною мовою програмування, у %	Кількість курсантів, які володіють тією чи іншою мовою програмування, у %	Кількість курсантів, які використовують при написанні бакалаврських робіт та магістерських робіт ту чи іншу мову програмування, у %
1.	Python	78.9	35.5	31.3
2.	JavaScript	76.3	61.3	60.1
3.	Java	71.5	60.9	60.3
4.	C++	68.9	71.3	62.3
5.	C#	52.3	68.4	61.2
6.	PHP	32.1	78.2	68.4
7.	Pascal	12.6	76.5	-

Діаграма №1 Діаграма вподобань щодо мови програмування та практичного використання серед курсантів 4–5 курсів можливо пояснити, виходячи із різноманітних якісних характеристик комп'ютерних мов [88, С. 16].

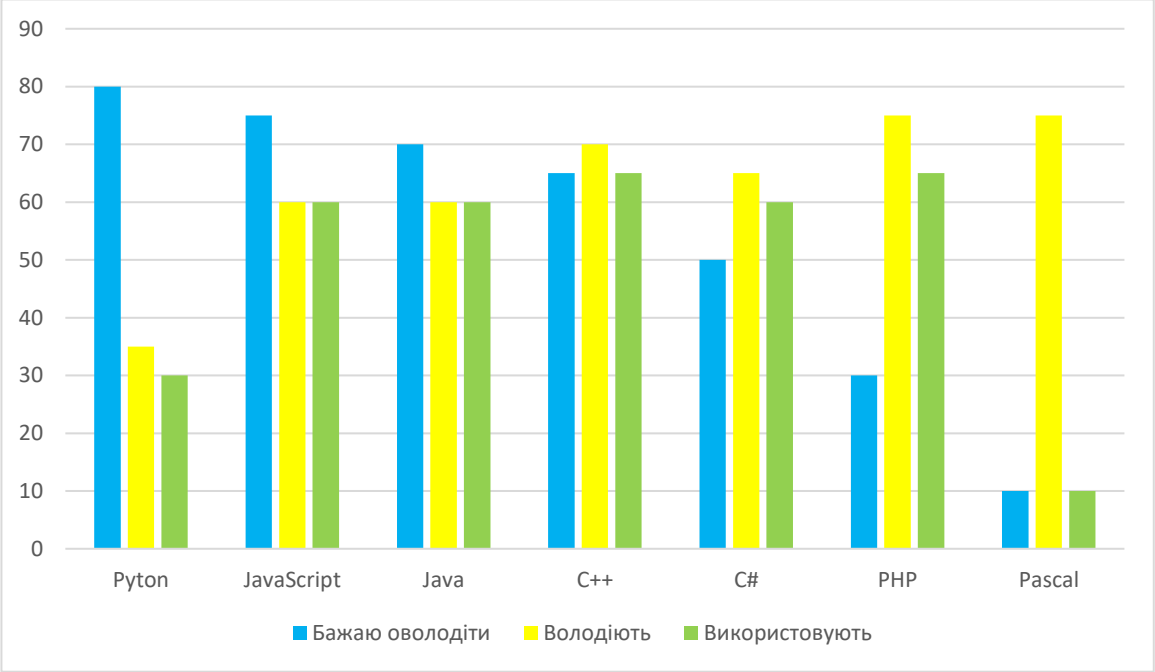

В результаті опрацювання даних по вподобанню та практичному використанню мов комп'ютерного програмування була зроблена діаграма вподобань з боку курсантів та студентів. Враховуючи ці данні і спираючись на особисте спілкуванні було зроблено наступний висновок. «Внаслідок сучасної трансформації комп'ютерних мов формуються лідери, вони популярні в навчальному середовищі, студент це розуміє з огляду на власні і командні переваги при виборі однієї із мов. Вони мають на увазі, що кожна мова пропонує переваги в досягненні різних цілей. Наприклад, для мобільних і настільних додатків потрібно використовувати Python-розробника. Коли потрібні інтерактивні елементи на сайті, швидше за все, вибір падає на JavaScript. C# – кращий варіант для створення ігор. Однак, незалежно від цього, яку мову ми б не вибирали, ми розуміємо, що всі шість за нашим

списком пропонують явні переваги над іншими й допомагають створити відмінний код для будь-якого проекту» [88, С. 15].

Опитування та наявність графіків показало, на скільки актуальним стало володіння комп'ютерною математикою. Як правило, всі навчальні інноваційнім процеси пов'язані з використанням нових інструментів у дидактиці – симуляторів фізичної реальності. Йдеться також і про вміле їх оволодіння, вміло інженерну дію з нею. Не випадково науково-технічний принцип військового управління найбільш подається трансформаціям у сучасному світі: зміни ВТР, НТР (4G та 5G) стають чинниками змін у технічному оснащеності війська та його управлінням. Освіта майбутнього офіцера безпосередньо виявляється пов'язаною не лише з науково-технічним принципом військового управління а і стає запорукою перемоги на полі бою.

Таким чином, в сучасній освіті, зокрема у викладанні електротехніки ми спостерігаємо використання комп'ютерної математики, яка і виступає свого роду детермінантною змін у викладанні природничих наук. «На сьогоднішній час ці зміни прив'язані до активного використання віртуальної реальності з мовою комп'ютерної математики» [88, С. 16].

Висновки до 3-го розділу.

1. Один із центральних принципів військового управління – науково-технічний. Він потребує освіти, тому будь-яка військова підготовка офіцерського складу залежить від організації навчання у військових університетах, її предметної складової, методологічних розробок, які вносять свої корективи до кожного елементу системи освіти, а в комплексі формують науково-технічну базу майбутнього військового управлінця.

2. Предметна область електротехніки – це машини, що використовують електрику і створюють особливу реальність, яка займає проміжне місце між природою і людиною. У практичних заняттях електротехніки увагу приділяють ідеалізованим теоретичним моделям, які описують особливі, штучно створювані фізичні об’єкти і умови їх існування. Мова їх опису – математика.

3. Визначено, що сьогодні обмежуватися вищою математикою в цих процесах недостатньо. Усе частіше доводиться звертатися до комп’ютерної математики, тому що функціонування технічних об’єктів прямо і побічно зв’язуються із зверненням до можливостей віртуальної реальності. Мови комп’ютерного програмування стали активним інструментарієм в організації теоретичних і практичних завдань електротехніки, тому введення в освітні програми комп’ютерної математики стає об’єктивною необхідністю.

4. Комп’ютерна математика, мови комп’ютерного програмування – різновид прикладної математики, яка розвивається щодня і яка якісно трансформує сучасну методологію викладання електротехніки. Остання має нахил до постійних змін, і це природний процес: ускладнення, розширення джерел знань і збільшення кількості інструментарію для освіти створюють умови для відносно мобільних змін методологічного характеру у сучасному викладанні.

5. Використання програмних продуктів PhET, Electronics Workbench, Multisim та цілого ряду інших альтернативних симуляторів електричних та

електронних схем зі схожим функціоналом дозволяє майбутнім фахівцям значно розширити можливості та покращити розуміння навчальних тем у процесі виконання лабораторного практикуму та контрольних завдань, а також стимулює до більш глибокого вивчення віртуального об'єкту з метою створення, розрахунку та тестування електричних схем на всіх етапах їх експлуатації.

Матеріали третього розділу дисертаційного дослідження опубліковано в наукових працях здобувача [74; 77; 88; 89].

ВИСНОВКИ

1. Основні завдання, положення та висновки дисертаційного дослідження розгортаються в контексті соціально-філософської рефлексії, і це має під собою потужні підстави. Сучасні принципи військового управління неможливо розглядати поза вивчення характеру розвитку суспільства в цілому, зокрема таких його складових, як державне управління, військове управління як однієї із складових державного, як освіта, наука, розвиток техніки та інформаційно-технологічних відкриттів. Усі перераховані складові виступають як чинники трансформацій будь-якого принципу військового управління.

2. У центрі уваги дослідження знаходиться принцип військового управління як один із складових елементів війни. Принципи військового управління розглянуто на ґрунті філософської рефлексії даних військової справи. Дано його визначення: принцип військового управління – це соціально-філософська категорія, основні положення якої визначають характер управління військовими силами під час планування, виконання військових операцій та військового управлінського будівництва; є складною, динамічною, відкритою до трансформаційних процесів системою за умов історичних, соціальних, економічних та техніко-технологічних факторів.

3. Принцип військового управління відбиває у собі багатовіковий шлях розвитку військової теорії, який формується на ґрунті ряду безперервних пошуків пізнання природи війни, встановлення правил її ведення, необхідних для того, щоб уникнути прорахунків, перебороти супротивника на основі прийняття вірного управлінського рішення. Рівень розвитку принципів військового управління відображає досягнутий рівень військових знань, накопичених у період від стародавніх часів до теперішнього часу. Принципи військового управління єдині для всіх етапів розвитку військового управління, але зазнають змін у змісті за рахунок розвитку самого устрою держави, військових технологій, зброї, загального стану військової науки, техніки, технологій і освіти

4. Проаналізовано генезис принципів військового управління і виявлено історія походження цього феномену, дані філософські підґрунтя їхньої появи. Підкреслені основні їх характеристики, запропоновано логіки пошукових траєкторій їхніх змін і показано водночас їх досить стабільне розуміння за змістовним сенсом. Серед основних принципів треба назвати наступні: науково-технічний, суворої військової дисципліни, єдиноначальності та зворотного зв'язку, планування та передбачення, всебічної навченості війська, морально-психологічний, мінімізації, всебічного забезпечення війська, головного удару, лідерства та інші.

5. Показано, що з часом деякі принципи виходять на перший план, інші стають другорядними, з'являються нові, що вказує на їх трансформації, які все ж таки не є кінцевими або остаточними. Список принципів постійно збагачується, перебуває у динаміці і досі залишається принципово відкритим.

6. Відштовхуючись від аналізу типів сучасної гібридної війни, показані траєкторії трансформацій принципів військового управління, на прикладі таких принципів, як науково-технічний, плановості та наукового передбачення (футурологічний), мінімізації, комплектування, морально-психологічний, головного удару, лідерства, тощо показується характер їх трансформацій у ситуації розвитку науки і техніко-технологічних складових суспільства. Особливої трансформації набув науково-технічний принцип, його траєкторія змін – реакція на розвиток сучасної науки і техніки, відгук на появу інформаційних технологій, на рух у контексті розуміння сучасних етапів науково-технічної і військово-технічної революцій у військовому управлінні. Науково-технічний залишається сучасним центральним принципом військового управління, але траєкторія його трансформацій залежить від подальшого розвитку новітніх технологій, інноваційної зброї новітнього зразка. Ця теза підкреслює значення освіти, і посилення фундаментальної підготовки фахівців є первинним завданням у формуванні управлінських якостей офіцера.

7. Проаналізовано і показано, що розвиток техніки, технологій, науки і військово-технічних революцій відбувається у когерентному режимі. Сьогодні термін «військово-технічна революція» впевнено ввійшов у філософський дискурс. Кожна революція сприяє не тільки техніко-технологічним трансформаціям в озброєнні військ, але обов'язково «стимулює» перехід до нового характеру ведення бойових дій, відтак, виступає чинником, за рахунок якого війна набуває особливих якостей та характеристик.

8. Дається характеристика сучасної війни, як гібридної. Запропоновано до розгляду її основні типи (економічно-торгівельна, інформаційна, кібервійна, мережецентрична, ментальна або інформаційно-психологічна, посередницька або проксі-війна та терористична війни). Глибинні причини війни, як і раніше, лежать, по-перше, у нерівномірному розподілі та дефіциті ресурсів (територіальних, природних, енергетичних, трудових, техніко-технологічних тощо); по-друге, у появі політичних гравців, готових включитися у жорстоку боротьбу за перерозподіл влади, що означає: війна народжується у сфері політики, є її продуктом, способом і формою її функціонування. Гібридна війна та її складові є боротьбою за своєю суттю та змістом між окремими державами, союзами, що здійснюються за допомогою завчасно розроблених планів, стратегій із застосуванням сучасних високоефективних техніко-технологічних засобів, принципів і методів збройної боротьби.

9. Сучасна війна – відносно нове явище, аналіз якого вимагає звернення до праць представників не тільки сучасної соціальної філософії, але і до представників філософії війни. На їх думку, особливості полягають не тільки у засобах і способах збройної боротьби, а й у сукупності технологій незбройної і збройної агресії, у діалектиці їх взаємозв'язку та філософії застосування в тій чи іншій військово-політичній ситуації. Найчастіше сучасна війна – це результат неспроможності вирішити політичні питання невійськовими методами. Можна відмітити, що сучасна війна у своїй основній

тенденції розвитку враховує швидко зростаюче значення інформаційної компоненти, яка пов'язана із цілеспрямованим системним використанням інформації для підвищення ефективності бойового управління.

10. Окремо розглянуто принцип лідерства крізь призму когнітивного навантаження і смислового поля в ситуації посилення щільності думки за умов граничного досвіду. Метою цих пошуків стала спроба дати цілісну оцінку процесу мислення військового керівника у межах граничного досвіду на основі його особистого досвіду. Зроблено аналіз когнітивно-етапного руху процесу думання військового керівника, відштовхуючись від Dasein-мислення, в якому органічно поєднуються логіка, онтологія, принципи військового управління й особистий досвід, який має статус «граничного досвіду». Такий складний контекст дозволив проаналізувати процес мислення, в якому «вимальовується» схема думання і поєднується мудрість (софія і фронезис) із мудрістю як результатом створення практично значущих речей, процесів, подій, тощо (поезис (техне)). Виокремили п’ять етапів, аналіз яких дозволяє зрозуміти значення граничного досвіду в бібліографічному портфоліо будь-якого керівника.

11. У XXI ст. так само, як і раніше продовжують відбуватися трансформації принципів військового управління. Деякі мають незмінні характеристики, деякі набули історично нового змісту та значення, деякі трансформувалися, з’явилися нові. Навіть перелік принципів може стати показником траєкторій трансформацій останніх.

12. Проаналізовано поняття *військова картина світу*, її взаємозв’язок із інженерною картиною світу, що і відображається у когерентному розвитку останніх. Усі надбання інформаційно-технічних інженерних досягнень мають прикладний характер, який і опановує військове управління, цілісний погляд на техніку, як реалізацію інженерної картини світу, необхідний у зв'язку із інтеграцією самої техніки у життя військовослужбовця. *Військова картина світу* – це поняття світоглядного характеру. Якщо філософія створює

гранично цілісний образ війни, то військова картина світу виступає у якості його світорозуміння і світовідчуття, які відбуваються у період військових дій.

13. Підкреслена сутнісна оцінка техніки і проаналізовано розуміння техніки з боку класика філософії техніки М. Гайдеггера, який провів паралель між зв’язком людини із природою і зв’язком техніки із природою, поставивши наголос на пошуках онтологічного значення техніки. Сутнісною ознакою техніки і технічного стає процедура виведення «Потаємного» в «Неприховане» за рахунок їхнього співіснування із природою. Саме така логічна лінія розуміння техніки дає йому можливість перейти від інструментального її сприйняття до онтологічного. Досліджуючи онтологічну природу техніки, Гайдеґґер здійснив рефлексію «виводу» техніки з категорії «суб’єктивної інтерпретації», що притаманно інструментальним та антропологічним підходам, і надав вагу «об’єктивній інтерпретації», зробивши питання про техніку, її сутність та зв’язок із людиною та її буттям онтологічним.

14. Сучасний стан техніки підкреслив її методологічне значення, бо у XX-XXI ст. зв'язок науки і техніки став ще тіснішим. Розвиток науки і техніки також має масштабний вплив на умови існування суспільства. Найважливішою особливістю сучасного розвитку є вступ його в період сучасного етапу науково-технічної революції, що пов'язано із фронтальним впровадженням комп'ютерної та електронно-обчислювальної техніки, з урахуванням у технічній творчості антропологічних та екологічних чинників, із використанням космічної техніки тощо. Розуміння науки, техніки, технічного тісно пов’язане з історичною епохою і стає особливою філософською рефлексією, яка активізується у часи війни. Усі досягнення технічного, технологічного, інформаційно-технологічного характеру не тільки впливають на трансформацію принципів військового управління, вони набувають нового сучасного значення.

15. Науково-технічний принцип реалізується, перш за все, у позиції прийняття військових управлінських рішень, він передбачає наявність

відповідної теорії, сукупність практичних рекомендацій, які випливають з теорії та досвіду її застосування, а також комплексного використання всіх засобів для прийняття рішення (логічного мислення та інтуїції людини, вміння володіти математичними методами в роботі із обчислювальною технікою тощо). Це підіймає питання освіти військового.

16. У сучасній війні набуває нового змісту принцип всебічної навченості військ. Підкреслено, що у сучасному суспільстві інженерна освіта має величезне значення, а щодо військової справи, то вона стала її необхідною складовою. Військові, які отримали якісну сучасну інженерну освіту, зазвичай мають розвинуті навички технічного характеру, розуміються на технологічних особливостях сучасної зброї, мають загальну наукову базу для новацій тощо. Не можна не підкреслити і того факту, що сучасна інноваційна інженерна освіта електротехнічного напрямку сприяє системному баченню проблемних питань суто військового характеру.

17. Освіта майбутнього офіцера ускладняється за рахунок інтегрованого характеру викладання природничих, техніко-технологічних наук, методології яких пов’язані з інноваційними процесами і потребують використання все більш складного інструментарію комп’ютерної математики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Айк Б., Гудман Д., Моррисон М. JavaScript. Біблія користувача. Київ : Діалектика, 2006. 1159 с.

2. Акімов М. О. Повітряні бомбардування та міжнародне право : спроби врегулювання в роки між світовими війнами. *Сучасні проблеми правової системи України та інших країн світу* / Харків. нац. ун-т внутрішніх справ. 2020. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/14_05_2020_1/pdf/158.pdf (дата звернення: 19.10.2023).

3. Аксенов П. Війна дронів у Карабаху : як безпілотники змінили конфлікт між Азербайджаном і Вірменією. URL: https://armyinform.com.ua/2020/10/07/vijna-droniv-u-karabahu-yak-bezpilotnyky-zminyly-konflikt-mizh-azerbajdzhanom-i-virmeniyeyu/ (дата звернення: 24.12.2003).

4. Александров О. Інформаційно–аналітичне забезпечення публічного урядування в сучасних умовах. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. Вип. 1. С. 51–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2015_1_14 (дата звернення: 17.10. 2022).

5. Андрусяк Т. Г. Історія політичних правових вчень / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ, 2001. 220 с.

6. Арістотель. Нікомахова етика. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.

7. Аристотель. Избранные сочинения. Киев : Андронум, 2020. 212 с.

8. Арістотель. Метафізика. Київ : Темпора, 2022. 848 с.

9. Арістотель. Політика. 2-ге вид. Київ : Основи, 2003. 239 с.

10. Базалук О. Теория войны и мира, геофилософия Европы. Киев : МФКО, 2016. 246 с.

11. Баранівський В. Ф. Демократизація Збройних Сил України. Київ : Центр практ. філософії, 2001. 112 с.

12. Філософсько-методологічні проблеми військово-соціального управління : підручник / Баранівський В. Ф., Будагьянц Л. М., Чорний В. С. та ін. ; НУОУ. Київ, 2011. 305 с.

13. Безрукова Н. В., Василенко М. В. Світові торговельні війни : особливості та наслідки. *Ефективна економіка*. 2015. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4153 (дата звернення: 19.10.2023).

14. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ : Либідь, 1996. 250 с.

15. Бжезінський З. Вибір : світове панування чи світове лідерство. Київ : Києво-Могилянська Академія, 2006. 203 с.

16. Бернс Е. Пропаганда. Київ : Сварог, 2022. 128 с.

17. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ : Основи, 2004. 230 с.

18. Варакута В. П. Історія війн та воєнного мистецтва. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2012. 555 с.

19. Василенко О. М. Основні світові тенденції розвитку озброєння та військової техніки для ведення війн у майбутньому. *Наука і оборона*. Київ, 2009. Т. 4. С. 18–23.

20. Еволюція воєнного мистецтва : посібник / Вєдєнєєв Д. В., Гавриленко О. А., Кубіцький С. О. та ін. ; Нац. акад. СБУ. Київ, 2017. Ч. 1-2. 276 с.

21. Вздульська В. Р. Марк Цукерберг. Київ : ІРІО, 2021. 112 с.

22. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. Київ : Основи, 1995. 311 с.

23. Владленова И. В. Формирование NBIC–конвергентной парадигмы в современной науке. *Практична філософія.* 2010. № 4 (38). С. 20–26.

24. Вознюк Ю. С. Становлення самоствердження особистості на різних вікових етапах. *Психологія : реальність і перспективи.* 2013. Вип. 2. С. 197-200.

25. Возьний К. З. Конфуціанство і сучасна економіка : зв'язки, паралелі, суперечності. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 1. С. 17-19.

26. Войтович Л. В., Овсінський Ю. В. Історія війн і військового мистецтва : у 3-х т. Т. 1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. До Христа–початок XVI ст). Харків : Фоліо, 2017. 894 с.

27. Гадамер Г. Істина і метод. Т. 1. Герменевтика : Основи філософської герменевтики. Київ : Юніверс, 2000. 464 с.

28. Гаєвський Б. А. Основи науки управління : навч. посіб. Київ : МАУП, 1997. 112 с.

29. Гантінґтон Ф. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.

30. Гегель Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.

31. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Харків : Фоліо, 2022. 480 с.

32. Гоббс Т. Лєвіафан. Київ : Дух і Літера, 2000. 188 с.

33. Гогітідзе К. Війна у Югославії. 2021. URL: https://mil.in.ua/uk/ulan/ (дата звернення 26.06.2021).

34. Гордєєва Т. Ф. Міжнародні торговельні суперечки у сучасній регулятивній парадигмі. *Міжнародна економічна політика*. 2013. № 2 (19). С. 110–111.

35. Гордієнко Г. М. Військова Реформа Моріца Оранцького як рецепція елементів античного військового мистецтва. *Вчені записки Таврійського Національного університету імені В. І. Вернадського*. Сер. : Історичні науки. 2021. Т. 32 (71), № 3. С. 200-207.

36. Горовенко В. К. Боротьба в економічній сфері як складова гібридної війни. *Аналітична доповідь відділу воєнної та воєнно–економічної політики Національного інституту стратегічних досліджень*. 2019. С. 1–13.

37. Городиська О. М. Limit–experience як філософсько–антропологічний концепт. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 9–15.

38. Громадянська проксі-війна в Анголі – один із методів доведення корпорації СРСР до банкрутства та розпаду. 2018 р. URL: https://cat–779.livejournal.com/564256.html (дата звернення 21.10.2023).

39. Громосяк Н. Філософія науки та техніки : зб. тез Міжнар. конф. молодих вчених та студентів. Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2016. С. 24.

40. Гумінський Р. В. Методика прийняття рішення щодо протидії інформаційним загрозам віртуальних спільнот. *Восточно-Европейский журнал передовых технологий.* 2015. № 2 (2). С. 4–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vejpte_2015_2(2)__2 (дата звернення: 17.08.2023).

41. Гумінський Р. В., Рижов Є. В., Корольова О. В. Автоматизація діяльності командира, штабу при прийнятті рішень на операцію (бойові дії). *Військово–технічний збірник*. Львів : Академія сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, 2010. № 3. С. 75–81.

42. Гусєв В. І. Західна філософія Нового часу XVII-XVIII ст. : підручник. 2-ге вид., стереотип. Либідь : Київ, 2000. 368 с.

43. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Сучасна війна : трансформація сенсу в епоху інформаційних технологій. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 9-22.

44. Дейвіс Н. Європа : історія. 2-ге вид. Київ : Основи, 2001. 1463 с.

45. Декарт Р. Метафізичні розмисли. Київ : Юніверс, 2000. 304 с.

46. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшкодувати істину в науках. Київ : Тандем, 2001. 104 с.

47. Денисенко В. І., Громенко С. В. Ментальна війна як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватися Україні? *Аналітичні матеріали, Новини*. *Український інститут майбутнього* (UIFuture). 2022. URL: https://uifuture.org/publications/mentalna–vijna–yak–skladova–gibrydnoyi–do–chogo–gotuyetsya–rosiya–i–do–chogo–slid–gotuvatysya–ukrayini (дата звернення: 20.07.2023).

48. Дзьобань О. П., Прудникова О. В. Сучасна війна : трансформація до мережевих форм. *Інформація і право*. 2022. № 3 (42). С. 21-30.

49. Димитрова Л. М. Філософія історії : від Полібія до Л. Гумильова. Київ : ІЗМН, 1997. 200 с.

50. Дишкант Т. М., Тараоєв Я. В. Дослідження війни з урахуванням її сучасної трансформації з позиції етичної рефлексії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 21-26.

51. Дідик Д. А. Використання інтерактивних методів при викладанні курсу "Електротехніка та електроніка для майбутніх педагогів професійної освіти". *Збірник наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка*. Сер. Педагогічна. 2018. № 24. С. 100–102.

52. Додаток 2 до Стратегічного оборонного бюлетеня України, затвердженого Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121 (дата звернення: 14.12.2023).

53. Дольская О. А. Гносеология : текст лекций по курсу "Философия". Харьков : НТУ "ХПИ", 2018. 60 с.

54. Дольська О. О. Інтелектуально-когнітивні технології як методологічна опція наукового аналізу. *Багатовимірність людини та культури у сучасних філософських ландшафтах* : монографія. Харків, 2021. С. 7-48.

55. Дольская О. О. Интеллектуальные революции и техники мышления. *Теория и практика управления социальными системами : философия, психология, педагогика, социология*. 2015. № 1. С. 20–28.

56. Дольська О. О. Етика крізь призму тілесної раціональності (до методологічного інструментарію феноменології). *Вісник Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого : філософія, філософія права, політологія, соціологія* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2023. № 2 (57). С. 6–19.

57. Дольська О. О. Філософія сучасного суспільства : навч.-метод. посіб. Харків : НТУ "ХПІ", 2012. 180 с.

58. Дольська О. О. Формування нового дискусу техніки в умовах переходу від техногенної до антропотехнічної цивілізації. Мелітополь : VERSUS, 2013. С. 18–22.

59. Еллюль Ж. Техніка, або виклик століття. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія.* Київ : Либідь, 1996. С. 25–57.

60. Закон України "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=1 (дата звернення: 14.12.2023).

61. Закон України "Про оборону України" зі змінами 2023 рік №1932-XII, редакція від 01.08.2021. Закон. Розділ 2. Повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, обов'язки посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони. URL: https://urst.com.ua/act/pro_oboronu (дата звернення: 14.12.23).

62. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Херсон : Олді-Плюс, 2018. 308 с.

63. Кастельс М. Інформаційна доба. Економіка, суспільство та культура. lr–24131802. 608 с. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/25179/ (дата звернення: 10.09.2023).

64. Кириченко В. В. Наукова концептуалізація моделі становлення картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми психології :* зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : Фенікс, 2018. С. 75–94.

65. Клаузевіц К. Принципи ведення війни. Київ : Професіонал, 2023. 274 с.

66. Клаузевіц К. Природа війни. Харків : Vivat, 2018. 416 с.

67. Клименко П. М. Еволюційний розвиток соціальних та економічних систем. Соціально-економічна безпека підприємства. Київ : Атіка, 2012. 244 с.

68. Кнут Д. Мистецтво програмування. Київ : Діалектика, 2020. 824 с.

69. Кобець О. Записки полоненого. Пригоди і враження учасника першої світової війни. Київ : Центр навчальної літератури, 2021. 365 с.

70. Коваль А. Перший тріумвірат : процес утворення та початковий етап діяльності. *Проблеми гуманітарних наук. Історія.* 2016. Вип. 38. С. 166–179.

71. Коен Б., Висоцкі Л. Перед класом. Як синдром Туретта зробив мене вчителем, якого у мене ніколи не було. Дніпро : Смаки, 2022. 216 с.

72. Кокун О. М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. *Вісник Нац. ун-ту оборони України*. 2012. Вип. 4 (29). С. 170–174.

73. Концепція державно-професійних відносин в Україні. Проект. Додаток. Головні терміни та поняття. *Національна безпека і оборона.* 2004. № 3. С. 3–7.

74. Коростильов Г. Л. Використання комп'ютерних імітаційних моделей в начальному процесі курсантів електротехнічних спеціальностей під час пандемії та військового конфлікту в Україні. *Освіта і доля нації. Освіта та екзистенційні виклики сучасності : війна та нові різновиди пандемії* : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10 верес. 2022). Харків : Харків. нац. педагог. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2022. С. 57–58.

75. Коростильов Г. Л. Військове управління як підсистема сучасної картини світу. *Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання*. Харків : Харків. нац. ун-т будівництва та архітектури, 2021. С. 297–299.

76. Коростильов Г. Л. Генезис принципів управління військовою справою у домодерний період : філософсько-компаративістський аналіз. *Вісник Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого*. *Сер. : філософія, філософія права, політологія, соціологія* : зб. наук. пр. 2023. № 3 (58). С. 92–107.

77. Коростильов Г. Л. Зміни у філософії викладання електротехніки. *Зміни у філософії викладання дисципліни "Енергетика для військових фахівців"*

: матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листоп. 2020, Харків). Харків : НТУ "ХПІ", 2020. С. 110–112.

78. Коростильов Г. Л. Методологічний аналіз подолання кадрової сегрегації у Збройних Силах України. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави : проблеми та перспективи*. Одеса : Військова академія, 2021. С. 25.

79. Коростильов Г. Л. Морально-психологічний аспект при підготовці сучасних військових фахівців. *Гуманізм. Людина. Совість :* матеріали XXXII Міжнар. людинознавчих філософських читань, (22 жовт. 2022 р.). Дрогобич, 2022. С. 72–74.

80. Коростильов Г. Л. Нові принципи військового управління в збройних силах України. *Management, business, technologies, innovation : trends and challenges (Marijampolė, 2021*). Marijampolė : Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas, 2021. С. 35.

81. Коростильов Г. Л. Принципи военного управления в Украине : Традиции и новации. *Management, business, technologies, innovation : trends and challenges* (Marijampolė, 2021). Marijampolė : Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas, 2021. С. 128-134.

82. Коростильов Г. Л. Сучасна війна та її види : соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса : Юридична академія, 2023. № 42. С. 48-56.

83. Коростильов Г. Л. Трансформація розуміння техніки в дослідженнях Мартіна Гайдеггера. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса : Одеська юридична академія, 2022. Вип. 32. С. 53-57.

84. Коростильов Г. Л. Філософія менеджменту кадрової політики ЗСУ. *Інноваційні технології публічного управління та адміністрування* : Теорії і кращі практики 21 століття (Мелітополь, 17 жовт. 2020). Мелітополь : Таврійський держ. агротехн. ун-т ім. Дмитра Моторного, 2021. С. 8-10.

85. Коростильов Г. Л. Філософія сучасної військово-технічної революції. Філософія в сучасному світі. *Філософські читання :* матеріали II

міжнар. наук.-практ. конф. присвячені Всесвітньому Дню філософії та 25-річчю факультету соціально-гуманітарних технологій Нац. техн. ун-ту "ХПІ" (Харків, 2021). Харків : НТУ "ХПІ", 2021. С. 94-95.

86. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз військово-технічної революції XXI століття. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Теорія культури і філософія науки*. 2021. № 64. С. 53-59.

87. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз генезису феномену військового управління. *Новітні технології – для захисту повітряного простору XIX* : міжнар. наук. конф. Харків. нац. ун-ту Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба (Харків, 2023). Харків, 2023. С. 571-572.

88. Коростильов Г. Л., Дольська О. О. Трансформації математичного інструментарію при викладанні електротехніки (філософсько-методологічні зауваження). *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ". Актуальні проблеми розвитку українського суспільства.* Харків : НТУ "ХПІ", 2022. С. 11-17.

89. Коростильов Г. Л., Кав'юк В. В., Краснокутський В. М., Бусилко О. А. Техніка аеропортів : навч. посіб. / ХНУПС. Харків, 2020. Ч. 1. Лабораторний практикум. 156 с.

90. Косс В. А. Інформаційна модель системи управління збройними силами як сучасний різновид стратегічного озброєння. URL: http://www.immsp.kiev.ua/perspages/koss_va/publ/13_statya_rpu.pdf (дата звернення: 24.10.2023).

91. Крамар О. Китай. Колоніальний дисбаланс. *Український тиждень*. 2019. № 32 (612). С. 2. URL: https://tyzhden.ua/ukraina–kytaj–kolonialnyj–dysbalans/ (дата звернення 10.09.2023).

92. Кремень В. Г. Сучасна філософія освіти і педагогічна наука. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2-ге вид. Київ : Академія педагогічних наук, 2021. Вип. 12, № 14. 270 с.

93. Ладиченко Т. В. Всесвітня історія. Київ : Генеза, 2018. 160 с.

94. Політична енциклопедія / Левенець Ю. А., Шаповал Ю. І. та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 800 с.

95. Леонов В. В., Воровіч Б. О. Парадокс асиметрії в сучасних міжнародних збройних конфліктах. *Збірник наукових праць Центру воєнно–стратегічних досліджень Нац. ун-ту оборони України ім. І. Черняховського*. 2016. № 1. С. 29-34.

96. Лобода Ю. А. Антична філософія війни. *Актуальні проблеми духовності*. 2015. Вип. 16. С. 14-30.

97. Лобода. Ю. А. Філософські основи першої світової війни : теорія пізнання та військова стратегія. *Вісник НАУ. Філософія. Культурологія*. 2014. № 2 (20). С. 40–43.

98. Лозовицький О. П., Полібій. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 565 с.

99. Любас А. А. Педагогічні умови формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців бойового та оперативного забезпечення авторства : дис. … д-ра філол. наук. Львів, 2021. 316 с.

100. Макіавеллі Н. Державотворець. Про військове мистецтво. Київ : Арій, 2022. 408 с.

101. Макконнелл С. Досконалий код. Київ : Русская Редакция, 2006. 889 с. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/Vestniki/current_development_problems_1_22_0.pdf (дата звернення: 22.07.2023).

102. Мандрагеля В. Війна в історії цивілізацій : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. … д-ра філол. наук. Київ, 2006. 11 с.

103. Марков Д., Великдан Ю. Можливості вдосконалення процесу професійної підготовки майбутнього вчителя технологій. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 64–67. URL: https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4458 (дата звернення 13.10.2022).

104. Мартін Р. Чистий код. Київ : Фабула, 2019. 441 с.

105. Матвійчук А. Я. Комп’ютерні програми на лабораторних заняттях з електротехніки. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2009. № 12. С. 21-24.

106. Мельник В. В. Філософські проблеми технікознавства (гносеологічні та предметно-перетворювальні аспекти). Львів : Світ, 1994. 177 с.

107. Мельник О. О., Лобода О. І. Історія науки і техніки : навч. посіб. Мелітополь : ФО-Одноріг Т. В., 2018. 304 с.

108. Мельник С. Ю. Принципи військового управління : адміністративно-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 7. С. 104-107.

109. Мовчан С. П., Чаплигін О. К. Основи філософії науки : навч. посіб. : у 2-х ч. Ч. 1. Харків : ХНАДУ, 2016. 392 с.

110. Мовчан С. П., Чаплигін О. К. Основи філософії техніки та технології. Харків : Форт, 2013. 316 с.

111. Нікітенко В. О., Олексенко Р. І. Логіка як наука про прийняття управлінських рішень в інформаційному суспільстві : соціально-філософський аналіз. *Humanities studies : Collection of Scientific Papers*. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia National University, 2021. № 8(85). С. 40-47. URL: http://humstudies.com.ua/article/view/243384/241263 (дата звернення 12.12.2023).

112. Осьодло В. І., Корольчук В. М. Військова психологія та педагогіка : інноваційний підхід. Київ : НУОУ, 2012. 472 с.

113. Павловська Н. Павловський Ю. Особливості вивчення основ електротехніки на заняттях з технологій в умовах дистанційного навчання. *Український педагогічний журнал.* 2023. № 1. С. 133-140.

114. Павловський Ю. Проблеми викладання курсу електротехніки в педагогічному виші для майбутніх фахівців з технологій. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 125-130.

115. Павлюк Л. Застосування інтерактивних методів навчання електротехніки у процесі підготовці майбутніх учителів трудового навчання і технологій. *Професійна педагогіка*. 2020. № 1(21). С. 92-99.

116. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру : безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.

117. Петрицин І. О. Електротехнічна підготовка майбутнього вчителя технологій із використанням віртуального лабораторного практикуму. *Молодь і ринок*. 2013. № 12 (107). С. 70-75.

118. Піаже Ж. Мова та мислення дитини. Київ : Форс, 2023. 352 с.

119. Платон. Бенкет. Коментарі Уляна Головач, вступна стаття Джованні Реале. Львів : Вид-во Українського Католицького Ун-ту, 2005. 178 с.

120. Платон. Держава. Київ : Основи, 2000. 355 с.

121. Плахонін А. Г., Маврикій, Флавій Й., Тиберій Н. Енциклопедія історії України. Т. 6. Ла–Мі. Київ : Наук. думка, 2009. 790 с.

122. Поликашин В. С., Поляков С. Ю., Поликашин О. В. Обоснование основных категорий военного менеджмента. *Системи управління, навігації та зв'язку*. Київ, 2011. Вип. 4(20). С. 153–159.

123. Полікашин В. С., Полікашин Ю. В., Поляков С. Ю. Основи управління і прийняття рішень у військовій справі : навч. посіб. / Нац. юрид. акад. України. Харків, 2003. 120 с.

124. Порицький Л. Перша світова війна : проблеми і військове мистецтво. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/persha_svitova_viyna_problemi_i_viyskove_mistetstvo.html (дата звернення: 17.05.2023).

125. Про затвердження переліків органів військового управління, в яких передбачено посади державної служби. Міністерство Оборони України : Наказ № 270 від 20.05.2016, м. Київ. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 трав. 2016 р. за N 785/28915. URL: https://ips.ligazakon.net/document/RE28915 (дата звернення: 14.12.2023).

126. Пролеев С. В. История античной философии. Київ : Ваклер, 2001. 512 с.

127. Пунченко О. П. Цивилизационное измерение истории человечества : монография. Одесса : Астпропринт, 2013. 448 с.

128. Рамач М. Перша світова війна. Все почалося з убивства на Балканах сто років тому. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25435424.html (дата звернення: 26.09.2022).

129. Савченко В., Лаврененко Ю. Основи електропривода. Київ : Ліра, 2016. 520 с.

130. Семенюк Е. П., Мельник В. П. Філософія сучасної науки і техніки : підручник. Вид. 3-тє, випр. та допов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Розд. XIV. 356 с.

131. Сенгер Д. Е. Досконала зброя. Війна, саботаж і страх у кіберпростору. Львів : Астролябія, 2022. 496 с.

132. Серпухов М. Ю. Обґрунтування інтересів учасників торгівельних війн у міжнародній економіці. *Економіка розвитку*. 2013. № 3. С. 106-110.

133. Скібіцька Л. І. Лідерство та стиль роботи керівника : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 192 с.

134. Скржинська М. В. Ксенофонт. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 5. Кон - Кю / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2009. 560 с.

135. Стивен И. Вьетнам : опыт войны "чужими руками". URL: http://news.bbc.co.uk/hi/news/newsid_4489000/4489871.stm (дата обращения: 29.08.2023).

136. Стратон Р. Коротка історія новітньої філософії : Від Декарта до Вітгенштайна. Київ : Основи, 1998. 331 с.

137. Сунь-Цзи. Мистецтво війни. Київ : Арій, 2022. 76 с.

138. Сунь-Цзи. Мистецтво війни. Київ : Андронум, 2021. 67 с.

139. Тараоєв Я. В., Дольська О. О., Дишкант Т. М. Філософські проблеми сучасного наукового пізнання : підруч. для студентів-магістрів усіх спец. і форм навчання. Харків : Іванченко І., 2023. 350 с.

140. Тараоєв Т. М. Дишкант. Філософський контекст категорії управління як підґрунтя для когнітивних моделей мислення військового керівника. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2023. № 43. С. 113-118.

141. Теоретичні основи управління угрупованням військ (сил) у сучасних умовах збройної боротьби : монографія / НУОУ ім. Івана Черняховського. Київ, 2020. 248 с.

142. Тихолаз А. Г. Геракліт. Київ : Абрис, 1995. 160 с.

143. Тищенко М. М., Богуцький, В. В., Григоренко Е. І. Основи військового управління. 2-е вид. Харків : Право, 2017. 360 с.

144. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 384 с.

145. Тоффлер Е. Третя хвиля / за ред. В. Шовкуна. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.

146. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила. Харків : Акта, 2007. 688 с.

147. Требін М. П. Армія та суспільство : соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2004. 404 с.

148. Требін М. П. Війна і тероризм : симбіотичні відносини. *Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Історія, Політологія*. 2017. Вип. 18. С. 365-369.

149. Требін М. П. Війни в історії людства та їхні наслідки : уроки для України. *Вісник Львівського університету*. Сер. філософія, політологія. 2015. Вип. 6. С. 89-99.

150. Требін М. П. Феномен тероризму : розуміння сутності Україна / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. Т. 2, № 41. С. 88-102.

151. Третя редакція Воєнної доктрини України прийнята РНБО України 2 верес. 2015, під час російської збройної агресії проти України 2014–2015 рр., і введена в дію 24 вересня Указом Президента України. URL: https://naurok.com.ua/voenna-doktrina-ukra-ni-368055.html (дата звернення: 14.12.23).

152. Трєбін М. П. Соціологія війни в Україні : на шляху становлення. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 2(29). С. 201-219.

153. Трєбін М. П. Сучасний світ і його війни. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 2(29). С. 5-27.

154. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / Ун-т економіки та права "КРОК". Київ : Магістр – XXI сторіччя, 2005. 256 с.

155. Тютюнник О. І., Михалевич В. М. Використання систем комп’ютерної математики для створення програмних засобів навчального призначення. *Вісник Вінницького політехн. ін-ту.* 2013. № 6. С. 111–116.

156. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 берез. 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України" : Указ Президента України № 121/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661 (дата звернення: 14.12.2023).

157. Улашкевич Л. А. Концепція кантівської теорії вічного миру і сучасність. *Молодий вчений. Філософські науки*. 2019. № 4 (68). С. 45-48.

158. У-Цзи. Трактат про воєнне мистецтво. Київ : Арій, 2022. 176 с.

159. Фінін Г. І. Специфіка становлення національної системи військової освіти : модернізація або реформування. *Вісник Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2020. № 1(44). С. 38–46.

160. Фінін Г. І. Гуманітарний аспект модернізації системи освіти. *Вісник Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2020. № 3(46). С. 76–87.

161. Фінін Г. І. Сучасні війни : виклики і загрози. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса : Юридична академія, 2023. № 43.

162. Фрідман Б. А. Про тактику. Теорія перемоги в бою. Київ : КНТ, 2023. 232 с.

163. Хайдеггер М. Бытие и время. Харьков : Эксмо, 2003. 502 с.

164. Цезарь Ю. Нотатки про війну з галами. Львів : Апріорі, 2022. 248 с.

165. Цикин В. А. Философия самоорганизации сложных систем : монография. Суми : СДПУ, 2001. 196 с.

166. Чорний В. С. Словник–довідник основних понять та категорій з філософсько-методологічних проблем військово-соціального управління. Київ, 2006. 751 с.

167. Шамаю Г. Теория дрона. Киев : СВАРОГ, 2023. 316 с.

168. Швагер Н. Ю. Форми та методи організації самостійної роботи студентів при викладанні технічних дисциплін. *Гірничий вісник* : наук.-техн. зб. 2014. № 97. 186 с.

169. Швалючинський В. В., Філюнкін Є. В. Процедури процесу прийняття військового рішення (за стандартами НАТО) : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2018. 140 с.

170. Реформи Клісфена. Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 5 / під ред. І. С. Шемушенко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. С. 736.

171. Шинкарук В. І. Деонтична логіка. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

172. Шинкарук В. І. Картина світу. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 751 с.

173. Шинкарук В. І. Конфуціанство. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

174. Шишкін Г. О. Інтеграція фізики та електротехніки в системі підготовки вчителів технологій. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Сер. 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. 2012. № 34. С. 207-212.

175. Шишкін Г. О. Методична система формування інтегрованих знань з фізики в процесі підготовки вчителів технологій : монографія. Донецьк, 2014. 365 с.

176. Шмітт Е. Номос Землі в праві народів. Київ : Володимир Даль. 670 с.

177. Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. Світова гібридна війна: Український фронт. Київ : Фоліо, 2017. 496 с.

178. Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. Історія філософії : підручник / за ред. В. І. Ярошовця. Київ : ПАРАПАН, 2002. 774 с.

179. Ясперс К. Психологія світоглядів. Київ : Юніверс, 2009. 464 с.

180. Ясперс К. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

181. Afghanistan Proxy War. Harvard : Belfer Center for Science and International Affairs. URL: https://www.belfercenter.org/publication/afghanistans–proxy–war (Last accessed: 24.06.2023).

182. Althoen S. Investigating Bricard's Proof of Morley's Theorem with The Geometer's Sketchpad. *Mathematics Teacher*. 2009. № 9. P. 706-709.

183. Anderson P. The Antinomies of Antonio Gramsci. London : New Left Review, 1977. Issue 100. P. 5-78.

184. Axelrod R. The Evolution of Cooperation, New York : Basic Books, 1985. Vol. 10, № 2. P. 368-371.

185. Axelrod R. The Complexity of Cooperation : Agent-Based Models of Competition and Collaboration. Princeton : Princeton University Press, 1997. 248 p.

186. Bataille G. L'expérience intérieure. Éditions Gallimard. New York : State University of New York Press, 1988. 209 p.

187. Berners-Lee T. Weaving the Web : Origins and Future of the World Wide Web. San Francisco : Harper San Francisco, 1999. 256 p.

188. Bruner J. Beyond the Information Given. Routledge Revivals. New York, 2010. 530 p.

189. Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Rolein the Technotronic Era. New York : The Viking Press, 1970. 334 p.

190. Cebrowski K., Garstka John J. Network-Centric Warfare : Its Origins and Future. U.S. Naval Institute Proceedings, 1998. 287 c. URL: http://www.dodccrp.org›files›report›ncw_0801 (Last accessed: 25.05.2023).

191. Colins S. Desert Storm : A Look Back. 2019. URL: https://www.defense.gov/Explore/Features/story/Article/1728715/desert-storm-a-look-back (Last accessed: 16.06 2023).

192. Creveld M. Transformation of War. Amsterdam. New York : Free Press, 1991. 272 p.

193. Deleuze G. A thousand plateaus : capitalism and schizophrenia. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. 610 p.

194. Devine D. The Korean War : The proxy conflict that became a force for good in the region. Office of the Historian, 2013. URL: The Korean War : A force for good in the region - Wales Online.

195. Dormandy H. Afghanistan's Proxy War. Harvard Kennedy School. Belfer Center for Science and International Affairs, 2007. URL: https://www.belfercenter.org/publication/afghanistans – proxy–war/ (Last accessed: 10.06. 2023).

196. Dreyfus H. What Computers Can’t Do : A Critique of Artificial Reason. New York : Harper & Row, 1972. 260 p.

197. Dreyfus H. Being–with–Others. The Cambridge Companion to Heidegger's Being and Time. Cambridge : University Press, 2013. P. 145-157.

198. Drone market outlook in 2021 : industry growth trends, 7 market stats and forecast. URL: http://www.businessinsider.com/drone-industry-analysis-market-trends-growth-forecasts-2017- (Last accessed: 20.04.2022).

199. Eland I. Turn The War on Terrorism Into a War By Proxy. Wayback Machine. Cambridge : Polity Press, 2013. 141 p.

200. Eliot A., Cohen L. A Revolution in Warfare. New York : Council on Foreign Relations, 1996. Vol. 75, № 2. P. 37-54.

201. Feenberg A. Transforming Technology. A critical theory revisited. Oxford : Oxford University Press, 2002. 218 p.

202. Fowler M. Refactoring : Improving the Design of Existing Code. 2nd ed. Boston : Addison-Wesley Professional, 2018. 444 p.

203. Frowe H. The Ethics of War and Peace : An Introduction. Abingdon : Routledge, 2015. 290 p.

204. Gall C. Roots of War : When Armenia Talked Tough, Azerbaijan Took Action. New York : New York Times, 2020. URL: https://www.nytimes.com/2020/10/27/world/europe/armenia-azerbaijan-nagornokarabakh.html (Last accessed: 20.04.2022).

205. Gaulle C. Le Fil de l'épée et autres écrits. Éditeur Plon. Roché – Grand livre. Paris : Plon, 1999. 824 p.

206. Geraint H. My enemy's enemy : proxy warfare in international politics. Brighton : Sussex Academic Press, 2014. 241 p.

207. Gosling J., Joy B., Steele G., Bracha G. Java Language Specification. 3rd Ed. Boston : Addison-Wesley Professional, 2005. 684 p.

208. Graham E. The Hizballah–Iran Connection : Model for Sunni Resistance. Washington : The Washington Quarterly, 2006. Vol. 30, № 1. P. 139–150.

209. Guanzi. Political, Economic, and Philosophical Essays from Early China. Volume II. Part of : Princeton Library of Asian Translations. Princeton : Princeton University Press, 1998. 592 p.

210. Ha-Joon Chang. Bad Samaritans : The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism. Cambridge : Cambridge University, 2009. P. 288.

211. Hassan I. Pluralism in Postmodern Perspective. Exploring Postmodernism. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1987. P. 17–39.

212. Heidegger M. Sein und Zeit. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1976. 583 p.

213. Heidegger M. The Question Concerning Technology. Basic Writings. New York : Harper & Row, 1977. 287 p.

214. Hejlsberg F., Torgersen M., Golde P., Wiltamuth S. The C# Programming Language (Microsoft.NET Development Series) Annotated Edition. Boston : Addison-Wesley Professional, 2010. 844 p.

215. Hill R. J. French Strategy after De Gaulle. *Journal Article Military Review*. 1968. Vol. 23, № 2. P. 244–253.

216. Hoffman F. Conflict in the 21st Century : The Rise of Hybrid War. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 58 p.

217. Hoffman F. Hybrid Warfare and Challenges. JFQ. Issus 52. Washington : National Defense University Press, 2009. URL: http://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoff man.pdf (Last accessed: 27.06.2023).

218. Hohenwarter M. Introducing Dynamic Mathematics Software to Secondary School Teachers : The Case of GeoGebra. *Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching*. 2008. № 28. P. 135-146.

219. Hull J. The Second Industrial Revolution : The History of a Concept. *Storia Della Storiografia*. 1999. Vol. 36. P. 81-90.

220. Hunt A., Thomas D. The Pragmatic Programmer. Massachusetts : Addison-Wesley Professional, 1999. 352 p.

221. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order Paperback. New York : Simon & Schuster, 2011. 368 p.

222. Ihde D. Embodied Technics. Automatic Press. VIP, 2010. 96 p.

223. Johnson J. The Reality of War Should Define Information Warfare. 2021. Vol. 147/3/1. P. 417. URL: https://www.usni.org/magazines/proceedings/2021/march/reality–war–should–define–information–warfar (Last accessed: 25.06.2023).

224. Jomini H. The Art of War. A New Edition, with Appendices and Maps. Ontario : Aegitas 28 de marzo de, 2017. 525 p.

225. Kaldor M. New & old wars : organized violence in a global era. Stanford : Stanford University Press, 2012. 268 p.

226. Kant I. Eternal peace, and other international essays. Boston : The World peace Foundation, 1914. 179 p.

227. Kant I. Zum ewigen Frieden : Ein philosophischer Entwurf. South Carolina : CreateSpace, 2013. 104 p.

228. Kapp E. Grundlinien einer Philosophie der Technik. Göttingen : George Westermann, 1877. 360 p.

229. Kelly G. A Theory of Personality. The Psychology of Personal Constructs. New York : W. W. Norton & Company, 1963. 189 p.

230. Kline M. Mathematics : The Loss of Certainty. Oxford : Oxford University Press, 1980. 366 p.

231. Kline M. Mathematics. Search for truth. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1984. 295 p.

232. Knudson A. The Philosophy of War and Peace. New York ; Nashville : Abingdon-Cokesburry Press, 1947. 220 p.

233. Knuth D. The Art of Computer Programming. Boston : Published by Addison Wesley, 2011. 650 p.

234. Pedagogical Skills of a New Paradigm in the European Integration Scientific and Educational Space / Korostylov H., Oleksenko R., Dolska O., Trynya M., Nesterenko O. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8, № 11D, 5(S2). P. 186-208. URL: https://doi.org/10.37028/lingcure.v5nS2.1339 (Last accessed: 23.10.2023).

235. The military-technical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review) / Korostylov H., Dolska O., Dezhong Wang D., Protsenko A., Makieshyna Y. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, № 71. P. 858-870.

236. Kuhn T. The Copernican Revolution : Planetary Astronomy in the Development of Western Thought. Harvard : Harvard University Press, 1992. 320 p.

237. Liddel H. Strategy TheIndirect Approach. New-York : Frederick A. Praeger, 1954. 420 p.

238. Lind M. Vietnam : the necessary war. New York : Simon and Schuster, 2002. 314 p.

239. Linus T. David D. Just for Fun : The Story of an Accidental Revolutionary. New York : Harper Business, 2002. 288 p.

240. List F. The National System of Political Economy. New York : Augustus M. Kelley, 1966. P. 26-27.

241. Lloy G. War. Society and Enlightenment. The Works of General Lloyd / Ed. : Patrick J. Speelman. Series : History of Warfare, Publisher : Brill, 2003. 750 p.

242. Manuel L. War in the Age of Intelligent Machines. New York : Zone Books, 1991. 280 p.

243. Masuda Y. The Information Society as Post-industrial Society. Washington : World Future Society Wash, 1981. 171 p.

244. Mathias A. Luhmann N. and Systems Theory. Oxford : Oxford Research Encyclopedias. Politics, 2019. P. 1–15.

245. McLuhan M., Fiore Q. War and Peace in the Global Village. New-York : Bantam, 1968. 196 p.

246. Milner N. Vegetius : Epitome of Military Science. Translated with Notes and Introduction. Liverpool : Liverpool University Press, 1993. 152 p.

247. Moseley A. A Philosophy of War. New York : Algora Publishing, 2002. 280 p.

248. Mumford L. Technics and civilization. New York : Harcourt, Brace and Company, 1934. 477 p.

249. Mumford L. The Conduct of Life. Harvest Book. Nb 34. Boston : Mariner Books, 1960. 342 p.

250. Mumford L. Proxy Warfare. Hoboken : John Wiley & Sons, 2013. Vol. 13, № 10. P. 3-18.

251. Mumford L. Proxy Warfare and the Future of Conflict. London. *The RUSI Journal.* 2013. Vol. 158 (2). P. 40–46.

252. Humanitarian measures to understand the problems of the physical and psychological integrity of the human personality in conditions of war / Nikitenko V., Ryzhova I., Shapurov O., Kovalova O., Falko N., Kozar Y. *Revista Cues io nes Políti cas*. 2022. Vol. 40, № 74. P. 673-685.

253. Digital technology evolution of the industrial revolution from 4G to 5G in the context of the challenges of digital globalization / Nikitenko V., Voronkova V., Oleksenko R., Andriukaitiene R., Kharchenko J., Kliuienko E. *TEM Journal*. 2023. Vol. 12, Issue 2. P. 732-742. URL: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58305016400 (Last accessed: 14.01.2024).

254. The conceptualization of smart-philosophy as a post-modern project of non-linear pattern development of the XXI century / Nikitenko V., Voronkova V., Bilohur V., Oleksenko R., Butchenko T. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40, № 73. P. 527-538. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluzroduccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38942/43532 (Last accessed: 14.01.2024).

255. Nikitenko V. Philosophy of War : impact on social development and scientific, technological progress. *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ"*. Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків : НТУ "ХПІ", 2023. № 2. С. 24-30.

256. Osgood C. The nature and measurement of meaning. Washington : Psychological Bulletin, 1952. № 49. P. 197–237.

257. Poincaré H. La valeur de la Science. South Carolina : CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. 248 p.

258. Polya G. Mathematical Discovery on Understanding, Learning and Teaching Problem Solving. Vol. I and II, Combined Edition. Hoboken : Wiley, 1991. 464 p.

259. Ram J. The Philosophy of War. London : Keegan Paul and Company, 2009. 167 p.

260. Rapp F. Analytical Philosophy of Technology. Boston : Boston Studies in the Philosophy and History of Science (BSPS, vol. 63), 1981. 202 p.

261. Redfield R. The primitive world view. *Proceedings of the American Philosophical Society*. Philadelphia, 1952. Vol. 96, № 1. P. 30–37.

262. Roberts M. Essays in Swedish History. London : Weidenfeld & Nicolson, 1967. 195 p.

263. Rostow W. The Stages of Economic Growth : A Non–Communist Manifesto. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 272 p.

264. Samson I., Shlomo Br., Meir El. Review of the Second Lebanon War : Strategic Perspectives. *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*. 2008. Vol. 17 (2). P. 78–82.

265. Schummer J. From Nano – Convergence to NBIK – Convergence : "The best way to predict the fature is to it" Springer. Netherlands : Governing Future Technologies, 2009. 12 p.

266. Shelton J. Joint Vision. 2020. P. 40. URL: https://rdl.train.army.mil/catalog–ws/view/100.ATSC/CE5F5937–49EC–44EF–83F3–FC25CB0CB942–1274110898250/aledc_ref/joint_vision_2020.pdf (Last accessed: 24.04.23).

267. Sherlock R., Homsi N., Neuman S. Syria's Civil War Started A Decade Ago. Here's Where It Stands. Available online, 2021. URL: https://www.npr.org/2021/03/15/976352794/syrias-civil-war-starteda-decade-ago-heres-where-it-stands (Last accessed: 16.06.2023).

268. Singer P. Wired for War. The Robotics Revolution and 21st Century Conflict. London : Penguin Books, 2009. 499 p.

269. Sommer Urs A. Zur militärischen Metaphorik im Stoizismus. Bern : EMB/BBL. Guisanplatz : Schriftenreihe der Eidgenössischen Militärbibliothek und des Historischen Dienstes, 2002. 33 p.

270. Stroustrup B. Tour of C++. 3rd Ed. Boston : Addison-Wesley, 2022. 300 p.

271. Swain R. M. The Hedgehog and the Fox : Jomini, Clausewitz, and History. *Journal Article Open Access*. *Naval War College Review*. 1995. Vol. 43, № 4. P. 98-109. URL: https://www.jstor.org/stable/44638488 (Last accessed: 23.11.2023).

272. Szafranski R. A Theory of Information Warfare : Preparing for 2020. *Airpower Journal*. 1995. Vol. 9, № 1. P. 60.

273. Tauber M., Alfred I. The Age of the World Picture. Main Trends of the Modern World. London : Palgrave Macmillan, 1997. P. 70–88.

274. Teichman J. The Philosophy of War and Peace. Exeter : Imprint Academic, 2006. 224 p.

275. The Korean War : A force for good in the region – Wales Online. Cold War – Proxy War. URL: https://www.walesonline.co.uk/news/korean-war-force-good-region-5320143 (Last accessed: 16.06.2023).

276. Toffler A., Toffler H. War and Anti-War : Survival at the Dawn of the 21st Century. New-York : Little Brown & Company, 1998. 302 p.

277. U.S. Department of Defense (DOD), Cyber Command Fact Sheet, 2010. URL: http://www.stratcom.mil/factsheets/cc/ (Last accessed: 12.12.23).

278. Walzer M. Just and Unjust Wars : A Moral Argument with Historical Illustrations. New York : Basic Books, 2015. 390 p.

279. Weisgerber L. Muttersprache und Geistesbildung. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 1929. 265 p.

280. Wright G. H. Explanation and Understanding. Abingdon : Routledge, 2008. 252 p.

Додаток А.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у виданнях, які включені до науко-метричної бази Web of Science:

1. Korostylov H., Dolska O., Dezhong Wang D., Protsenko A., Makieshyna Y. The military-technical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review). Cuestiones Politicas. 2021. Vol. 39. № 71. Pp. 858-870. (Web of Science, Venezuela), (А).

Статті у періодичних наукових виданнях, що увійшли до переліку наукових фахових видань України:

2. Коростильов Г.Л. Генезис принципів управління військовою справою у до-модерний період: філософсько-компаративістський аналіз. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2023. №3 (58) С. 92-107. (Б).

3. Коростильов Г.Л. Сучасна війна та її види: соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. №42. С. 48–56 (Б).

4. Коростильов Г.Л. Філософський аналіз військово-технічної революції XXI століття. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»,* 2021. № 64. С. 53–59 (Б).

5. Коростильов Г.Л. Трансформація розуміння техніки в дослідженнях Мартіна Гайдеґґера. Актуальні проблеми філософії та соціології. *Науково-практичний журнал.* Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. Вип. 32. С. 53-57 (Б).

Зарубіжні публікації:

6. Korostylov H. L., Oleksenko R.I, Dolska O.O., Trynyak M.V., Nesterenko O.M.Pedagogical Skills of a New Paradigm in the European Integration Scientific and Educational Space. *Universal Journal of Educational Research,* 2020. 8 (11D). Pp. 158–172 (USA).

7. Коростылев Г.Л. Принципы военного управления в Украине: традиции и новации. *Management, business, technologies, innovation: trends and challenges.* Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas. 2021. 20 мая. С. 128-134 (Lithuania).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Коростильов Г. Л., Дольська О. О. Трансформації математичного інструментарію *при викладанні електротехніки (філософсько-методологічні зауваження). Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства.* Харків, 2022. № 1. С.11-17.

9. Коростильов Г.Л. Військове управління як підсистема сучасної картини світу. *Збірник наукових праць: «Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання».* Харків, 2021. С.297-299.

10. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз генези феномену військового управління. *XIX Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*, 2023. С. 571-572.

11. Коростильов Г. Л. Філософія сучасної військово-технічної революції. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія в сучасному світі», 2021*. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. С. 94-95.

12. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз генези феномену військового управління. III Міжнародна науково-практична конференція «Філософські читання присвячені Всесвітньому Дню філософії. Національний технічний університет «ХПІ», 2022. С. 84-86.

13. Коростильов Г. Л. Філософія менеджменту кадрової політики ЗСУ *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Інноваційні технології публічного управління та адміністрування: Теорії і кращі практики XXI століття» (Мелітополь, 17 жовтня 2020). Мелітополь*: Таврійський

державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного (Україна), 2021. С. 8-10.

14. Коростильов Г. Л. Зміни у філософії викладання дисципліни Енергетика для військових фахівців. *Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції,* 20-21 листопада 2020. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. С. 110-112.

15. Коростилев Г. Л. Новые принципы военного управления в Вооруженных Силах Украины. *International Scientific-Practical Conference Management, Business, Technologies, Innovation: Trends fnd Challenges Book of Abstracts. Marijampolės kolegija verslo ir technologijų fakultetas.* 20. 05. 2021. С.35. (Lithuania).

16. Коростильов Г. Л. Морально-психологічний аспект при підготовці сучасних військових фахівців. *Матеріали XXXII-х Міжнародних людинознавчих філософських читань «Гуманізм. Людина. Совість».* Дрогобич, 2022. Ч. 1. С. 146-152.

17. Коростильов Г. Л. Філософсько–соціальний аналіз типів сучасної гібридної війни. *Філософія в сучасному світі: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції,* 17–19 листопада 2023 р. Харків, 2023. С. 69-70.

Додаток Б.

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ПОВІТРЯНИХ СИЛ
ІМЕНІ ІВАНА КОЖЕДУБА
Код 24080799

«26» грудня 2023 р.

№350/721/1041/12/23

61023. м. Харків, вул.Сумська77/79

ЗАТВЕРДЖУЮ
Тимчасово виконуючий обов'язки
начальника Харківського
національного університету
Повітряних Сил імені Івана
Кожедуба
полковник Дмитро ГУР'ЄВ

АКТ
впровадження результатів дисертаційної роботи Коростильова Геннадія Леонідовича на тему: «Трансформації принципів військового управління: соціально – філософський аспект» у навчальний процес Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Комісія методичної ради інженерно-авіаційного факультету університету в складі полковника Іващука Б. М. – начальника інженерно-авіаційного факультету, к.т.н.; голови комісії; полковника Волкова Ю. П. – заступника начальника начальника інженерно-авіаційного факультету з наукової та навчальної роботи, к.т.н.; члена комісії: полковника Ковтонюка І. Б. – начальника інженерно-авіаційного забезпечення, д.т.н.; члена комісії: працівника ЗСУ Квіткина П.В. – доцента кафедри філософії, к.ф.н.; члена комісії: підполковника Красноруцького А. О. - доцента кафедри радіо-електронного обладнання летальних апаратів, склала даний акт про те, що розроблені за наслідками дисертаційної роботи Коростильова Геннадія Леонідовича наукові висновки і пропозиції використовуються у навчальному процесі у Харківському національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба при викладанні загально-університетських навчальних дисциплін: «Філософія: Модуль ІІ. Філософські проблеми війни та армії (40 год.); Модуль IV. Філософські проблеми наукового пізнання (30 год.)», «Всесвітня історія: Модуль ІІ. Історія війн стародавніх Китаю та Індії (10 год.); Модуль ІІІ. Історія війн стародавніх Греції, Спарти, Риму та Візантії (10 год.); Модуль IV. Історія війн Середньовіччя та епохи Відродження (10 год); Модуль V. Історія війн епохи Модерну і сучасних війн (20 год.)», де у якості рекомендованих джерел подані наступні публікації автора:

Наукові статті:

1. Korostylov H., Dolska O., Dezhong Wang D., Protsenko A., Makieshyna Y. The military-technical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review). Cuestiones Politicas. 2021. Vol. 39. № 71. Pp. 858–870. (Web of Science, USA).
2. Коростильов Г. Л. Генеза принципів управління військовою справою у домодерний період: філософсько-компаративістський аналіз. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2023. №3 (58). С.92–107. (Б).
3. Коростильов Г. Л. Сучасна війна та її види: соціально-філософський аналіз. Актуальні проблеми філософії та соціології. Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. №42. С.48–56. (Б).
4. Коростильов Г. Л. Філософський аналіз військово-технічної революції XXI століття. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки», 2021. № 64. С. 53–59. (Б).
5. Коростильов Г. Л. Трансформація розуміння техніки в дослідженнях Мартіна Гайдеґґера. Актуальні проблеми філософії та соціології. : Науково-практичний журнал. Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. Вип. 32. С.53-57. (Б).

Начальник інженерно-авіаційного факультету Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, к.т.н.
полковник Богдан ІВАЩУК

Заступник начальника інженерно-авіаційного факультету університету з наукової та навчальної роботи, к.т.н.
полковник Юрій ВОЛКОВ

Начальник кафедри інженерно-авіаційного факультету університету, д.т.н.
полковник Ігор КОВТОНЮК

Доцент кафедри інженерно-авіаційного факультету університету, к.т.н.
підполковник Андрій КРАСНОРУЦЬКИЙ

Доцент кафедри філософії університету, к.ф.н.
працівник ЗСУ Петро КВІТКИН

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ІМЕНІ ІВАНА КОЖЕДУБА
Код 24080799

«26» грудня 2023 р.

№350/721/1042/12/23

61023. м. Харків, вул.Сумська77/79

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник інженерно-авіаційного факультету Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
полковник Богдан Іващук

АКТ
впровадження результатів дисертаційної роботи Коростильова Геннадія Леонідовича на тему: «Трансформації принципів військового управління: соціально – філософський аспект» у навчальний процес Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Комісія методичної ради інженерно-авіаційного факультету університету в складі полковника Іващука Б. М. – начальника інженерно-авіаційного факультету, к.т.н.; голови комісії; полковника Волкова Ю. П. – заступника начальника начальника інженерно-авіаційного факультету знаукової та навчальної роботи, к.т.н.; члена комісії: полковника Ковтонюка І. Б. – начальника інженерно-авіаційного забезпечення, д.т.н; члена комісії: підполковника Красноруцького А. О. - доцента кафедри радіо-електронного обладнання летальних апаратів, склала даний акт про те, що розроблені за наслідками дисертаційної роботи Коростильова Геннадія Леонідовича наукові висновки і пропозиції використовуються у навчальному процесі у Харківському національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба при викладанні навчальної дисципліни: «Педогогіка вищої школи вищих військових навчальних закладів» де у якості рекомендованих джерел подані наступні публікації автора:

Наукові статті:

1. Korostylov H. L., Oleksenko R.I, Dolska O.O., Trynyak M.V., Nesterenko O.M. Pedagogical Skills of a New Paradigm in the European Integration Scientific and Educational Space. Universal Journal of Educational Research, 2020. 8 (11D). Pp. 158–172. (USA).
2. Коростильов Г. Л., Дольська О.О. Трансформації математичного інструментарію при викладанні електротехніки (філософсько-методологічні зауваження). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 1.* Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» 2022. – С. 11-17.

Голова комісії:
полковник Юрій ВОЛКОВ
Члени методичної ради інженерно-авіаційного факультету:
полковник Ігор КОВТОНЮК
підполковник Андрій КРАСНОРУЦЬКИЙ

Додаток В.

1. Військове управління Стародавнього Китаю (V–III ст. до н.е.).

Автор	Сун-Цзи (453–403 р.р. до н. е.)	У-Цзи (400–350 р.р. до н. е.)
Праці	«Мистецтво війни»	«Трактат про військове мистецтво»
Соц. устрій	Епоха рабовласництва	
Принципи ВУ	– єдиноначальності; – суворої військової дисципліни; – всебічної навчаності війська; – дії невій ськовими методами; – мінімізації; – морально – психологіний; – концентрації сил та головного удару; – лідерства; – об'єктивності; – законності; – науковості; – всебічної навчаності війська.	– науковості; – єдиноначальності та зворотнього зв'язку; – суворої військової дисципліни; – морально – психологічний; – всебічної навчаності війська; – всебічного забезпечення війська; – лідерства; – законності; – головного удару та концентрації сил на основному напрямку.
Функції ВУ	– оптимізації; – планування; – прогнозування; – аналізу; – мотивації;	– прогнозування; – аналізу; – планування; – мотивації;
Методи ВУ	– організації; – скритності.	– організації; – скритності; – аналізу (всебічної та правильної оцінки противника; вісім правил, коли можна вступати

2.Військове управління Стародавньої Греції та Візантії.

Етапи розвитку ВУ	Військове управління Стародавній Греція і Візантія (кінець III–II ст. до н.е.).				
Автор	Фукидід (ок. 460–400 до н. э.)	Ксенофонт (430–354 до н. е.)	Еней (IV ст. до н. е.)	Асклепіодот (III ст. до н. е.)	Маврикій (VI ст.).
Праці	«Історії Пелопоне–ської війни»	“Анабасіс”“ Киропедія” “Грецька історія”; Гіппарх”; “Про їзду верхи”.	«Тактик»	«Тактика»	«Стратегікон»
Етапи ВТР	2-а ВТР	2–а ВТР	2–а ВТР	1–а ВТР	1–а ВТР
Соціальний устрій	Епоха рабовласництва				
Принципи ВУ	–принцип всебічної навченості; –принцип суворої військової дисципліни; –морально-психологічний принципа; –принцип дії невійськовими діями (раптовість у бою); –принципа комплексності.	виявив різницю між стратегією та тактикою; – самим головним, з є вміння полководця діяти відповідно до обстановки; – важливості концентрації сил на головному напрямку .	єдиноначальності; – суворої військової дисципліни; – всебічної навченості війська; – дії невійськовими методами; – оптимальності; – морально–психологічній; – концентрації сил та головного удару; – скритності; – лідерства; – мотивації; – законності;	–єдиноначальності; – суворої військової дисципліни; – всебічної навченості війська; – дії невійськовими методами; – оптимальності; – морально–психологічний; – плановості; – концентрації сил та головного удару; – скритності; – лідерства; – об’єктивності; – мотивації; – законності; – всебічної навченості війська;	– тактика "випаленої землі" під час війни ; – принцип комплексності (будування по родам і видам ЗС); – принцип головного удару (рекомендує не розпочинати бій усіма військами одразу).
Досягнення	Давні греки зробили вагомі внесок у розвиток загальних питань: – приділяли велику увагу розвитку тактики і стратегії (гнучке застосовувати бойові порядки на полі битви); – організації війська; – осади міст і фортець; – розподіл на види ЗС та їх активна взаємодія; –намагалися систематизувати досвід та уроки військового управління; – до війни потрібно готуватися ретельно в розрахунку не на слабкого, а на сильного супротивника; – сила та міць армії тримається не на паличній дисципліні, а насамперед на патріотичних почуттях воїнів;– воїнів треба всебічно навчати, скрупульозне готувати з юнацького віку;– рекомендував вміло використовувати раптовість у бою; – організовували тісну взаємодію сухопутної армії та флоту; – гнучке застосовувати бойові порядки на полі битви; – багато уваги він приділяли аналізу полководців та царів давнини на розвиток та генезу військового управління того часу.				

3. Військове управління у Стародавньоому Римі.

Часові етапи розвику ВУ	Військове управління Стародавній Рим (кінець III–II ст. до н.е.).			
Автор	Вегеций (IV ст. до н.е.)	Полібій (210–128 до н. е.)	Юлій Цезарь (100 – 44 до н. е.)	Юлій Фронтін (30–103 р.р. н.е.))
Праці	– «Про військову справу»; –159 праць про військове управління, тактику і стратегію.	«Військові хитрощі»	–«Записки про галльську війну»; –«Записки про громадянську війну»	«Стратегами»
Етапи ВТР	1–а ВТР			
Соціальний устрій	Епоха рабовласництва			
Принципи ВУ	– науковості; – єдиноначал-сті; – суворої військової дисципліни; – морально–психологічний; – мотивації; – всебічної навченості війська; – всебічного забезпечення війська; – лідерства		–виклав погляди на ведення війни та бою; –розвинув розуміння та практичне здійснення принципу нерівномірного розподілу сил; – їх зосередження на обраному напрямку – тобто принцип головного удару; – обґрунтував необхідність створення резерву, що було тоді новим явищем у управлінні військами, –важливість раптовості та ініціативи у веденні військових дій.	– ввів принцип об’єктивісті («золотий міст»)
Методи ВУ				– 587 прикладів методів полководців у війні
Військово-управлінські рішення				– 587 прикладів рішень полководців у війні
Досягнення	Зробив синтез всієї римської військово–теоретичної думки	«Бій важливіша дія на війні».	–з’ясував взаємозв'язок політичної, економічної та військової обстановки, політики та стратегії;	

4. Військове управління Середньовіччя (кінець V– кінець XV – початок XVI ст. н.е.).

Часові етапи розвитку ВУ	Військове управління Середньовіччя (кінець V– кінець XV – початок XVI ст. н.е.).				
Автор	Нікколо Макіавелі (1469–1527 р.р.)	Моріц Оранський (1567–1625 р.р.) Юст Ліпсій	Густав II Адольф (1594–1632),	Анре де Ла Тура Д' Овернь Тюренна (1611–1675 р.р)	Р.Монтекукколи (1609– 1680 р.р.)
Праці	– «Про військове мистецтво»; – «Державотворець»;	–«Про Римське військо»; «Громадянська наука»; «Про військову мудрість».			– «Записки Раймунда графа Монтекукколі або головні правила воєнної науки» (1664)
Етапи ВТР	3–я ВТР				
Соціальний устрій	Феодальний				
Принципи ВУ		– законності (вперше в Західної Європі ввів устави;; – науковості (великий внесок у розвиток військово-інженерній справі); – принцип мінімізації (першим розділив військо на більш дрібні і легкі частини, що не стримують маневрування одна одної.) – принцип мотивації;	– сурової військової дисципліни; – принцип комплектування (вперше ввів – змішане комплектування: найманці та добровольці.	–принципи широкого маневрування (новий принцип); –принцип головного удару та концентрації сил (отримав новий зміст з обхідом та виходом на логістику ворога).	
Досягнення	– надав аналіз стану військово–теоретичної думки своєї епохи; – виклав правила ведення війни; – висловив багато прогресивних ідей з військового управління.	особливо ретельно вивчив питання військової дисципліни, воєначальник, – у 1619 р. заснував першу в Європі військову академію	– розуміючи слабкості найманців створив сильну постійну армію змішаного типу з примусовим набором солдатів із селян і бюргерів.	– виникали нові роди військ флоти, фортеці, порти, бази–магазини, укріплені табори; удосконалювалася теорія «маневреної» стратегії; – створив полкову артилерію.	– систематизував здобутки військової теорії кінця XI – XII ст.

5. Приклади типів сучасної війни.

№ n/n	Назва війни	Загальний час активної фази бойових дій	Тип війни (покоління)	Види нової зброї, зв'язку, навігації
1.	Війна в Персидській затоці. Операція НАТО “Буря в пустелі”	17.01.91– –28.02.91 (41 доба)	VI–го (з елем–ми IV–го)	Використали більш 2000 керованих авіабомб, тільки 10% успішних пусків керованих ракет та високоточної зброї, застосування нових зразків зв’язку, навігації
2.	Війна в Югославії. Операція НАТО “Обміркована сила”	23.07.93– 03.09.93 (43 доби)	VI–го (з елем–ми IV–го)	Використали 15000 зразків високоточної зброї, загальний відсоток точного ураження збільшується до 50—60% , переважають точкові удари по пунктам управління та зв’язку
3.	Війна в Іраку Операція НАТО “Лис пустелі”	20.03.03 15.04.03 (27 діб)	VI–го (з елем–ми IV–го)	Використали понад 250 зразків високоточної зброї, 80% успішних пусків керованих ракет та високоточної зброї, застосування нового покоління зв’язку, наведення, навігації
4.	Війна в Сирії	30.09.15 11.12.17 (2 роки 73 доби)	VI–го (з елем–ми IV–го)	Використання, як зразків броньотанкової техніки 21–го ст., новітніх зразків авіації 5–6 покоління, протиповітряної оборони, принципово нових засобів радіоелектронної боротьби, зв’язку
5.	Війна в Карабасі	27.09.20 10.11.20 (45 діб)	VI–го (з елем–ми IV–го)	Активне застосування Азербайджаном безпілотних літальних апаратів (Bayraktar, Heron, Hermes 4507), високоточної зброї (Sky Stiker, Hagor)

6. Складові структури військової картини світу.

7. Розвиток технологій озброєння у залежности із зміною у часі, із зміною етапів технологічних укладів (ТУ) і військово-технічних революцій (ВТР).
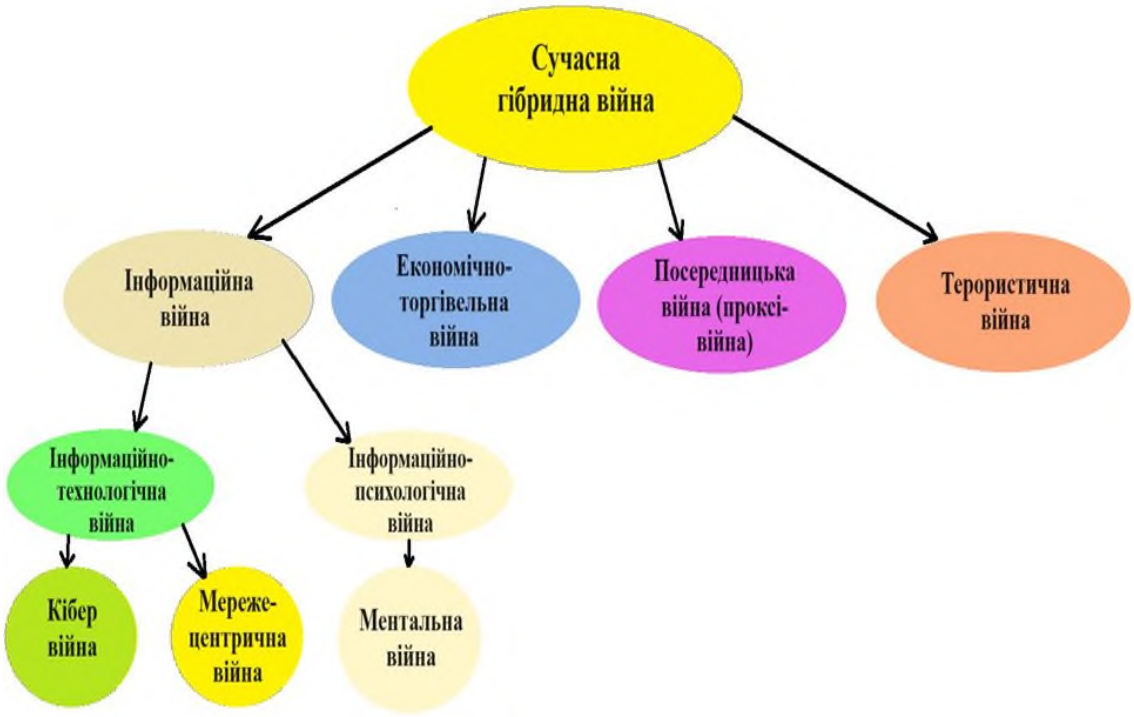
8. Структура сучасної гібридної війни.